

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı

**ERGENLERDE SANAL ZORBALIK: NEDENLERİNE İLİŞKİN
ALGILAR, DUYGUSAL TEPKİLER VE BAŞ ETME
YÖNTEMLERİ İLE ZORBALIK STATÜLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**

Nilgün Türkileri

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

**ERGENLERDE SANAL ZORBALIK: NEDENLERİNE İLİŞKİN ALGILAR,
DUYGUSAL TEPKİLER VE BAŞ ETME YÖNTEMLERİ İLE ZORBALIK
STATÜLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Nilgün Türkileri

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

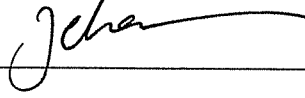
Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

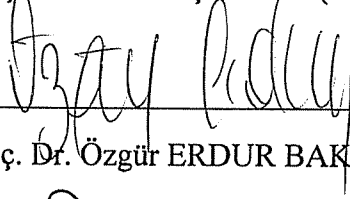
Nilgün TÜRKİLERİ tarafından hazırlanan “Ergenlerde Sanal Zorbalık: Nedenlerine İlişkin Algılar, Duygusal Tepkiler ve Baş etme Yöntemleri ile Zorbalık Statüleri Arasındaki İlişkiler” başlıklı bu çalışma, 17.01.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

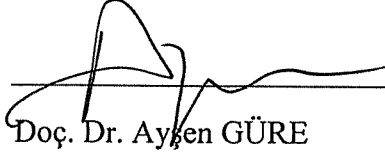
Prof. Dr. Melike SAYIL (Başkan)

Doç. Dr. Zehra UÇANOK (Danışman)

Doç. Dr. Özgür ERDUR BAKER

Doç. Dr. Ayşen GÜRE

Yrd. Doç. Dr. Elif KUŞ SAILLARD

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ş. Armağan TARIM

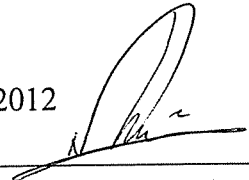
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

17 Ocak 2012

Nilgün Türkileri

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimi başarılı bir şekilde bitirmemde bana destek veren herkese teşekkürlerimi borç bilirim.

Öncelikle tez yazma sürecimin her bölümünde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, bu zorlu aşamayı hoş ve keyifli kılan, sorgulayan tavrı ile öğrenme sürecimi destekleyen, takdir edici yaklaşımı ile motivasyon sağlayan, ayrıca gelecek planlarıma büyük bir güven ve destekle dahil olan, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Zehra UÇANOK'a sabrı, anlayışı ve rehberliği için teşekkürler.

Lisans dönemimden başlayarak bugüne dek desteklerini her zaman hissettiren, Gelişim Psikolojisi alanını seçmemde büyük katkısı olan, hem lisans hem de yüksek lisans derslerine büyük bir heyecan ve keyifle katıldığım ve buna bağlı olarak akademik anlamda en büyük ilham kaynağım olarak düşündüğüm, değerli hocam Prof. Dr. Melike SAYIL'a teşekkürler. Sanıyorum, özellikle lisans döneminde bir hocanın öğrencisine sağladığı karşılıklı güven ilişkisini tecrübe edebilmek oldukça zordur. Kendisine, bu güveni lisans dönemi boyunca keyifle çalıştığım projelerinde hissettirdiği ve bana sonsuz tecrübeler edinme fırsatı tanıdığı için ayrıca teşekkür ederim.

Benzer bir güven, iyilik ve rehberlik ile lisans dönemimden bu yana yanımda olduğunu hissettiren, kapısını çaldığımda daima güler yüz ve anlayış bulacağıma emin olduğum, bu alanı seçmemde ve başarımda büyük katkıları olan, değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yeliz KINDAP'a teşekkürler.

Yine lisans dönemimden beri maddi ve manevi destek ve yönlendirmeleri ile akademik yaşantımın başlamasında ve devamında en büyük katkıya sahip olan, zorlu istatistik derslerini anlaşılır ve keyifli hale getirerek gelecek planlarımı şekillendiren, değerli hocam Dr. Recai Coştur'a dostluğu, güveni ve rehberliği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tezimin analiz sürecinde yardımlarını esirgemeyen, değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Elif KUŞ SAILLARD'a güler yüzü, takdir edici yaklaşımı, destekleyici ve anlayışlı tavırları için teşekkürler.

Tezimi değerlendirmek için zamanını ayıran, eleştirel ve yapıcı fikirleriyle tezimde buyk katkılar sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Ayşen GÖRE ve Doç. Dr. Özgür ERDUR BAKER'a teşekkürler.

Tez bulgularımın yorumlanmasında bana her zaman kapılarını açan, kıymetli vakitlerini ayırarak değerli bilgi ve tecrübelerini paylaşan, değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sait ULU'a ve Dr. Sedat IŐIKLI'ya teşekkürler.

Bu sürecin tamamında ve özellikle tezimin analizleri ve yorumlanmasında hem farklı bakış açısıyla hem de tez sürecini birlikte paylaştığımız için manevi desteğiyle her zaman yanımda olan Ceren ZEN'e teşekkürler.

Daha temiz ve anlaşılır bir yazıya ulaşabilmem için tezimi sabırla okuyarak değerli geri bildirimlerini benden esirgemediği ve onca içi olmasına rağmen kapısını her çaldığımda beni yanıtız bırakmadığı için Arş. Gör. Arcan TIĞRAK'a, aklıma takılan küçük büyük her türlü sorunla ilgili değerli tecrübe ve yardımlarını esirgemedikleri için Arş. Gör. Yusuf BAYAR'a, Arş. Gör. Deniz KURT'a, Arş. Gör. Volkan GÜLÜM'e, Uzm. Pınar BURNUKARA'ya ve Uzm. Damla KARLIER SOYDAŞ'a teşekkürler.

Lisans hayatımdan bu yana sevgi, arkadaşlık, dostluk adına ne varsa kendilerinden öğrendiğim, birlikte sayızız tecrübeyi paylaştığım, mutluluğımda ve zntmdede her zaman yanımda olan, ev arkadaşım ve ebedi dostum Begüm IŐCEN'e ve yine ebedi dostum Tlinay KAMBUR'a bu zorlu dönemde de beni yalnız bırakmadıkları ve kimi zaman sıkıntılı olabilen hal ve tavırlarıma katlandıkları için sonsuz teşekkürler.

Son olarak çoğu zaman beni ve eğitimimi kendi istek ve ihtiyaçlarından daha çok düşünen aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Bugün burada olmamın temeli olan anne ve babama, maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan ablama ve kuzenim Dilara TAŐŐI nezdinde bütün geniş aileme yanımda oldukları için sonsuz teşekkürler.

Ayrıca tezimi 108K424 no'lu proje kapsamında gerçekleştirdiğim için TUBİTAK SOBAG Grubu'na teşekkür ederim.

ÖZET

TÜRKİLERİ, Nilgün, *Ergenlerde Sanal Zorbalık: Nedenlerine ilişkin Algılar, Duygusal Tepkiler ve Baş Etme Yöntemleri ile Zorbalık Statüleri Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Bu araştırmanın temel amacı ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin düşünceleri, bu davranışlarla karşılaştıklarında gösterdikleri duygusal tepkiler ve bu davranışlarla baş etmeye yönelik çözüm önerilerini niteliksel yöntemle incelemektir.

Araştırma ilköğretim ikinci kademe ve liseye devam eden ergenlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini 1274'ü (% 47.9) erkek, 1384'ü (% 52.1) kız olmak üzere toplam 2658 ergenden oluşmaktadır ve yaş ortalaması 14.44'tür (S= 2.08).

Araştırmada Demografik Bilgi Formu ve Sanal Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ergenlere bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımını belirlemeye yönelik sorular ile sanal zorbalığın nedenleri, bu duruma verilen duygusal tepkiler ve bu davranışlarla baş etme yolları ile ilgili üç açık uçlu soru yöneltmiştir.

Sanal zorbalığın yaygınlığı incelendiğinde örneklemin % 13.4'ünün sanal zorbalığa dahil oldukları görülmektedir. Erkekler hem daha fazla sanal zorbalığa maruz kalmakta hem de sanal zorbalık uygulamaktadırlar. İlköğretime devam eden ergenler lisedeki ergenlerden daha fazla sanal zorbalığa maruz kalmaktadır. Ayrıca erkek ergenlerin kızlardan daha fazla bilgisayar ve internetle meşgul oldukları görülmüştür.

Ergenlerin açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar MAXQDA (niteliksel veri analizi programı) ile incelenmiş; nedenler, duygusal tepkiler ve baş etme yöntemlerine ilişkin üç model oluşturulmuştur. Buna göre ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları zorbaya bağlı nedenler, kurbanına bağlı nedenler, zorba-kurban ilişkisi, internete bağlı nedenler, belirgin bir nedenin olmaması ve kız-erkek ilişkisi olmak üzere altı temel kategoride toplanmıştır. Ergenlerin neredeyse yarısı sanal ortamda sergilenen zorbalık davranışlarının zorba kişilerden kaynaklandığını düşünmektedir. Ergenlerin sanal zorbalığa verdikleri duygusal tepkiler negatif, pozitif, nötr duygular, duygu yerine

davranış bildirme ve belirgin bir duygunun olmaması şeklinde beş temel kategoriye kodlanmıştır. Duygusal tepkiler açısından örneklemin yarıya yakını negatif duygular bildirmiş ve beşte biri üzüntüyle ilişkilendirilen duyguları dile getirmişlerdir. Ergenlerin sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin yanıtları yapıcı yöntemler, yapıcı olmayan yöntemler, kendisinin dahil olmadığı çözümler, engellemeye gerek yok, çözümü yok-durdurulamaz ve belirgin bir çözüm yolu olmaması şeklinde altı kategoride toplanmıştır. Ergenlerin yaklaşık üçte biri yüzleşme ve uzaklaşmayı içeren yapıcı yöntemleri tercih etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: sanal zorbalık, nedenlere yönelik algılar, duygusal tepkiler, baş etme yöntemleri, niteliksel analiz.

ABSTRACT

TURKILERI, Nilgun, *Cyberbullying in Adolescents: The Relations between Bullying Status and Causal Explanations, Emotional Reactions and Coping Strategies*. Master's Thesis, Ankara, 2012.

The main purpose of the present study is to investigate the associations among the perceptions of causal explanations, emotional reactions and coping strategies for cyberbullying in early and middle adolescence by qualitative method.

A total of 2658 (47.9 % male, 52.1 % female) secondary school and high school students, between the ages of 12 and 18 ($M= 14.44$, $S= 2.08$) were included in the sample. Adolescents completed a self-report questionnaire designed to assess; the use of information and communication technology (ICT), their experiences for being victim and bully in cyber space (Cyberbullying Inventory). In addition, three open-ended questions were asked for causal explanations, emotional reactions and coping strategies.

In the study, it was found that 13.4 % of the adolescents were involved in cyberbullying. Boys were more likely to be cyber bullies and cyber victims, and secondary school adolescents were more likely to report being cyber bullied. Boys were more likely to engage in ICT than girls.

Three models were formed by MAXQDA (qualitative data analysis software) considering adolescents' responses. First of all, six categories were obtained for the causal explanations: (1) bully-related reasons, (2) victim-related reasons, (3) relationships between bully and victim, (4) cyber-related reasons, (5) boy-girl relationships and (6) absence of a specific reason. As a substantial result, bully-related reasons (45.15 %) were found much more frequent than victim-related reasons (1.32 %). Secondly, five categories were obtained for emotional reactions: (1) negative, (2) positive, and (3) neutral emotions, (4) reporting a behaviour rather than an emotion and (5) absence of a specific emotion. The results revealed that almost half of the sample reported negative impacts and one fifth of them reported emotions related to sadness (e.g. upset, unhappy, dissatisfied). Finally, six categories obtained for coping strategies were: (1) constructive, and (2) nonconstructive strategies, (3) general

suggestions, (4) unnecessary to stop, (5) couldn't do anything, and (6) absence of a specific strategy. As a substantial result, one third of the sample chose the constructive strategies including confrontation and distancing.

Key words: cyberbullying, early and middle adolescence, causal explanations, emotional reactions, coping strategies, qualitative analysis

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
EKLER DİZİNİ	xv

BÖLÜM 1

GİRİŞ	1
1.1 SANAL ZORBALIĞIN TANIMI VE İÇERİĞİ.....	2
1.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI.....	5
1.3 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖZELLİKLERİ.....	6
1.3.1 İnternetin Güvenli Kullanımı.....	9
1.4 SANAL ZORBALIĞIN NEDENLERİNE İLİŞKİN ALGILAR.....	11

1.5 SANAL ZORBALIĞA VERİLEN DUYGUSAL TEPKİLER.....	15
1.6 SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME YÖNTEMLERİ.....	17
1.7 ARAŞTIRMANIN AMACI.....	22

BÖLÜM 2

YÖNTEM	25
2.1 ÖRNEKLEM.....	25
2.2 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	26
2.2.1 Sanal Zorbalık Ölçeği.....	27
2.2.2 Ergenlerin Sanal Zorbalığın Nedenlerine İlişkin Algıları	28
2.2.3 Ergenlerin Sanal Zorbaliğa Verdikleri Duygusal Tepkiler	28
2.2.4 Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Yöntemleri.....	28
2.3 İŞLEM.....	28

BÖLÜM 3

BULGULAR	30
3.1 DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER.....	30
3.2 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER.....	31
3.2.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Özelliklerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim	34
3.3 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI	36

3.3.1 Sanal Zorbalıkta Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine İlişkin Farklılıklar	36
3.4 NİTELİKSEL VERİNİN ANALİZİ	37
3.4.1 Nedenlere İlişkin Bulgular	42
3.4.2 Duygusal Tepkilere İlişkin Bulgular	53
3.4.3 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Bulgular	59

BÖLÜM 4

TARTIŞMA 70

4.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI	70
4.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI	72
4.3 NİTELİKSEL VERİLERE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI	73
4.3.1 Nedenlere İlişkin Bulguların Tartışılması	73
4.3.2 Duygusal Tepkilere İlişkin Bulguların Tartışılması	86
4.3.3 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Bulguların Tartışılması	93

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER..... 103

KAYNAKÇA..... 107

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1 Farklı İllerde Yaşayan Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı	25
Tablo 2.2 Ergenlerin Cinsiyete ve Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı	26
Tablo 3.1 Ergenlerin Anne ve Babalarının Eğitim Düzeylerinin Dağılımı	30
Tablo 3.2 Algılanan Gelir Düzeyinin İllere Göre Dağılımı.....	31
Tablo 3.3 Ergenlerin Cinsiyete Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanım Oranları	32
Tablo 3.4 Ergenin, Anne ve Babanın Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri	33
Tablo 3.5 Sanal Zorbalığa Dahil Olma Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı ...	36
Tablo 3.6 Ergenlerin Açık Uçlu Soruları Yanıtlama Oranları	40
Tablo 3.7 Zorbanın Özellikleri	43
Tablo 3.8 Zorbanın Duygusal Kazanımları	44
Tablo 3.9 Zorbanın Deneyimleri	45
Tablo 3.10 Zorbanın Sosyal Kazanımları	46
Tablo 3.11 Kurban Bağı Nedenler	47
Tablo 3.12 Zorba-kurban İlişkisi	48
Tablo 3.13 İnternete Bağlı Nedenler	49
Tablo 3.14 Diğer Olumsuz Duygular	54
Tablo 3.15 Nötr Duygular	56
Tablo 3.16 Zorbalık Statüsüne Göre Duygusal Tepkiler	57
Tablo 3.17 İletişim Kurmaya Yönelik Öneriler	60

Tablo 3.18 İnternetin Güvenli Kullanımı	61
Tablo 3.19 Durmalarını İstemek	62
Tablo 3.20 Yetkililere Başvurmak	63
Tablo 3.21 Birine Anlatmak	63
Tablo 3.22 İletişimi Durdurmak	64
Tablo 3.23 Göz Ardı Etmek	64
Tablo 3.24 Teknik Baş Etme	65
Tablo 3.25 Karşı Saldırı	66
Tablo 3.26 Yaşam Alanını Daraltarak Kaçınma	66
Tablo 3.27 Kendisinin Dahil Olmadığını Çözümler	67

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 Cep Telefonu ve Bilgisayara Sahip Olma ile İnternet Kullanımının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı	32
Şekil 3.2 Ergenlerin İnternet Kullanım Sıklıklarının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı	35
Şekil 3.3 Nedenlere İlişkin Model	41
Şekil 3.4 Duygusal Tepkilere İlişkin Model	52
Şekil 3.5 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Model	58

EKLER DİZİNİ

EK 1. Sanal Zorbalık Ölçeği Zorba ve Kurban Formlarının Varimax Rotasyonu Sonrası Faktör Örüntüsü	121
EK 2. Ergenlerin Cep Telefonu, Bilgisayar ve İnternet Kullanma Sürelerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları	122
EK 3. Ergenlerin İnternet Kullanım Sıklıklarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları	123
EK 4. Sanal Zorbalığa Maruz Kalma ve Sanal Zorbalık Uygulama Ortalama Puanlarının Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları	124

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Çocukluktan ergenliğe geçişle beraber akranlarla geçirilen zaman, ebeveyn ve diğer yetişkinlerle geçirilen zamana göre artış göstermekte ve akran ilişkileri büyük ölçüde daha yakın, yoğun ve etkili hâle gelmektedir. Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi sonucunda, ergenler birbirleriyle kişisel cep telefonu, internet gibi araçlar yoluyla da iletişim kurmakta ve kendilerine özel, ayrı bir kültürün parçası olmaktadır. Teknolojik gelişmeler, yaşanan zamanı değiştirmekte ve bu değişime çocuk ve ergenler, yetişkinlerden daha kolaylıkla uyum sağlamaktadır. Aynı zamanda bu gelişmeler çocuk ve ergenleri sanal ortamda saldırganlık, taciz ve zorbalık gibi davranışlara daha açık hale getirebilmektedir.

Akran zorbalığı, kışkırtma unsuru olmaksızın, aralarında fiziksel ya da psikolojik açıdan bir güç eşitsizliği olan birey ya da bireylerden güçlünün karşı tarafa kasıtlı ve tekrarlı biçimde uyguladığı, kurbanda korku, endişe yaratmayı ya da zarar vermeyi amaçlayan fiziksel, sözel, psikolojik saldırı veya yıldırımı içeren olumsuz davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Olweus, 1993). Akran zorbalığı araştırmalarında zorbalığın farklı türlerinden bahsedilmektedir (Björkqvist, 1994; Crick ve Grotpeter, 1995; Gültekin ve Sayıl, 2005; Mynard ve Joseph, 2000; Olweus, 1993; Varjas, Henrich ve Meyers, 2009). Akran zorbalığı genel anlamda fiziksel zorbalık (itme, vurma gibi), ilişkisel zorbalık (akran reddi, bir oyuna dahil etmeme gibi), dolaylı zorbalık (bir kişi hakkında söylenti çıkarma gibi) ve sözel zorbalık (alay etme, isim takma gibi) olmak üzere dört temel alt türde toplanmaktadır (Hawker ve Boulton, 2000).

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması ve bu türden araçlarla yapılan faaliyetlerin çeşitlenmesi ile çocuk ve ergenler için bu araçlar akranlarıyla olan iletişimlerinin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeler bazı araştırmalarda dolaylı saldırganlık bazı araştırmalarda ise ilişkisel saldırganlık çerçevesinde ele alınan yeni bir zorbalık türünün tanımlanmasında belirleyici rol oynamıştır. Farklı araştırmalarda internet zorbalığı (internet bullying),

internet saldırganlığı (internet aggression) internet tacizi (internet harassment), elektronik zorbalık (electronic bullying) olarak da adlandırılan siber ya da sanal zorbalık (cyberbullying), akran zorbalığı literatüründe son yıllarda sıklıkla ele alınan konulardan biridir (Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Sanal zorbalık bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bir birey ya da grup tarafından diğerlerine zarar vermek amacıyla yapılan kasıtlı ve düşmanca davranış içeren bir zorbalık türü olarak tanımlanmaktadır (Campbell, 2005; Li, 2006; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Sanal zorbalık kavramının ortaya çıkışından sonra, okul çevresinde çoğu zaman yüz yüze iletişimde gerçekleşen akran zorbalığını sanal zorbalıktan ayırt etmek için tarihsel olarak daha yakın zamanlı çalışmalarda akran zorbalığı yerine geleneksel zorbalık (traditional bullying) kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Li, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve ark., 2008). Bu eğilime paralel biçimde, bu araştırmada da okul çevresinde meydana gelen zorbaca davranışlara karşılık olarak **geleneksel zorbalık**, elektronik iletişim yollarıyla gerçekleşen zorbaca davranışlara karşılık olarak da **sanal zorbalık** kavramı tercih edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin düşünceleri, bu davranışlarla karşılaştıklarında gösterdikleri duygusal tepkiler ile bu davranışlarla baş etmeye yönelik çözüm önerilerini incelemektir. Bu doğrultuda aşağıdaki bölümlerde ilk olarak sanal zorbalığın tanımı ve içeriğinden ve sanal zorbalığın yaygınlığından söz edilmiştir. Ayrıca sanal zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla gerçekleştiği için ergenlerin bu araçları kullanım özellikleri ile ilgili araştırma bulguları özetlenmiştir. Son olarak sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algılar, duygusal tepkiler ve baş etme yollarıyla ilgili literatür bulguları özetlenmeye çalışılmıştır.

1.1 SANAL ZORBALIĞIN TANIMI VE İÇERİĞİ

Araştırmacılar sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışlar ile okul ortamında meydana gelen akran zorbalığı arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar sanal zorbalığı geleneksel zorbalığın ilişkisel bir türü olarak ele almaktadır (örn., Keith ve Martin, 2005). Bu iki tür zorbalığı birbirinden ayırt etmek

için özellikle internet ortamının farklı yönlerine dikkat çeken pek çok görüş mevcuttur (Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Li, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Bu bağlamda araştırmacıların öncelikli olarak tartıştığı ve üzerinde önemle durulan ilk unsur anonimlikdir. Geleneksel zorbalığa maruz kalan bireyler çoğunlukla kendilerine bu türden davranışlarda bulunanların kim olduklarını bilmektedirler. Ancak sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışlar genellikle anonim olarak gerçekleşmektedir (örn., Li, 2008). Buna bağlı olarak bazı araştırmacılar, zorba bireylerin yaptıkları davranışın karşı taraf üzerindeki fiziksel ve sosyal sonuçlarını görmedikleri için empati kuramadıklarını ve bunun sonucunda bu tür davranışlardan vazgeçmelerinin zorlaştığını öne sürmüşlerdir (Dehue ve ark, 2008; Slonje ve Smith, 2008). Öte yandan araştırmacıların bir kısmı anonimliğin zorbalık literatüründe yeni bir tartışma konusu olmadığına, yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalığın bazı türlerinde de görülebildiğine dikkat çekmektedir (Heirman ve Walvare, 2008). Özellikle dedikodu yayma ve izinsiz eşyasını alma gibi ilişkisel ve kişisel eşyalara saldırı türünden davranışlarda, zorba kişiler kimliğini gizleyebilmektedir. Ancak yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalık davranışlarının çoğunda saldırganın kimliği bellidir. Dolayısıyla sanal zorbalığı belirlemek, yüz yüze iletişim sırasında meydana gelen zorbalığın tespitinden daha zor olduğu için sanal zorbalılar cezalandırılmaktan korkmamaktadır (Belsey, 2008).

İnternette kimliğini gizleyebilme özelliği her zaman negatif bir özellik olarak düşünülmemekte; kullanıcılara birtakım avantajlar da sağlayabilmektedir. Bireyler kişisel bilgi bağlamında kendini açma ve hassas konularda tavsiye isteme gibi durumlarda tam bir güven ortamına ihtiyaç duymaktadırlar. Sanal ortamın anonimliği bireylere bu güven ortamını sağlamaktadır (Walther, 1996). Anonimlik sayesinde günümüzde pek çok kişi kimliğini belirtmeden en kişisel sırlarını bile tamamen yabancı kişilere anlatabilmektedir (Bargh, McKenna ve Fitzsimons, 2002; Livingstone ve Bober, 2004; Livingstone ve Helsper, 2007). Bu durumda zorbalık açısından temel sorun, bu türden davranışlara maruz kalan kişilerin kişisel sırlarını gizleyememesi, ancak zorbalıkta bulunan kişilerin kendilerini gizleme avantajını başarılı bir biçimde kullanabilmeleridir. Dolayısıyla anonimlik pek çok açıdan geleneksel zorbalık ile sanal zorbalık arasında temel bir farklılık olarak nitelendirilmektedir.

Geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki farklar bağlamında ele alınan ikinci unsur, zorba ve kurban arasındaki güç dengesizliğidir. Yüz yüze iletişimde zorbaca davranışlar sergileyen çocuklar, çoğunlukla bu davranışlara maruz kalanlardan fiziksel özellikleri açısından (örn., yaş, boy, kilo) daha güçlü ya da popüler kişilerdir. Buna karşılık sanal ortamda bu türden davranışlar sergileyen bireylerin, kurbanlardan fiziksel anlamda üstün olması gerekmemektedir (örn., Li, 2008). Ancak sanal zorbalıkta bulunan kişiler kimi zaman bilgisayar kullanma becerileri açısından ve yukarıda da bahsedilen anonimlik unsuruna paralel biçimde, çoğunlukla kimliklerini gizleme unsurundan yararlanarak bu duruma maruz kalan kişilerden daha üstün olabilmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Üçüncü olarak, geleneksel zorbalık belirli bir zaman ve yerde meydana gelirken, sanal zorbalık kişinin internet ve cep telefonuna erişebildiği her yerde ve her zaman ortaya çıkabilmektedir. Dördüncüsü, sanal zorbalık çok daha hızlı ve aynı anda çok sayıda kişiye ulaşılma potansiyeline sahiptir (Campbell, 2005; Li, 2008). Beşinci unsur, sanal zorbalık davranışlarının kolaylıkla kayıt altına alınabilmesinden dolayı etkilerinin uzun yıllar sürebilmesidir (Belsey, 20008; Li, 2008). Son olarak, geleneksel zorbalık, çoğunlukla okul ortamında gerçekleştiği için bu davranışlara, özellikle öğretmenler ve okul idareleri tarafından müdahale edilmesi, sanal zorbalığa müdahaleden çok daha kolay görünmektedir (Slonje ve Smith, 2008).

Sanal zorbalığın cep telefonu, bilgisayar ve internet gibi teknolojik araçlar aracılığıyla meydana gelmesinin bir sonucu olarak, araştırmaların bir kısmı, bu türden davranışların sergilenmesinde, ergenlerin hangi araçları daha sıklıkla tercih ettiği konusuna odaklanmaktadır. Literatürde sanal zorbalığın en fazla yazılı telefon mesajı, resim, fotoğraf veya video görüntüleri, telefon aramaları, e-posta, sohbet odası, anlık ileti ve web sitesi aracılığıyla gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Beran ve Li, 2005; Dehue ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stolz, 2007; Smith, Mahdavi, Carvalho ve Tippett, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b). Bazı araştırmalarda bu yollar tek tek ele alınarak, sanal ortamda meydana gelen zorbalığın alt türleri olarak incelenmiş (Slonje ve Smith, 2008; Smith ve ark., 2008), bazı araştırmalarda ise böyle bir ayrıştırma yapılmadan genel anlamda zorbalık yolları olarak bir arada ele alınmıştır (Li, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b). Genellikle de araştırmacılar önce katılımcılara hangi yollardan sanal zorbalığa maruz kaldıkları ya da hangi yollardan sanal zorbalık yaptıklarını sorma ve bunun üzerinden kategoriler

oluşturma eğilimindedirler. Bazı araştırmacılar ise bu türlerden birkaçı ile ilgili birer soru yönelmişler, ancak tek bir sanal zorbalık puanı üzerinden değerlendirme yapmışlardır (Varjas ve ark., 2009). Bir çalışmada sesli mesaj zorbalığı, ‘bedava kısa mesaj (SMS) gönderilebilen web siteleri’ aracılığıyla yapılan zorbalık ve bluetooth zorbalığının, sanal zorbalığın yeni alt türleri olabileceği düşünülmüştür (Smith ve ark., 2006). Buradan hareketle teknolojideki gelişmelerin sanal zorbalığın gerçekleştiği araçları da çeşitlendireceği, dolayısıyla bu alandaki araştırmacıların da her geçen gün teknolojide meydana gelen yenilikleri takip etmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI

Ergenlerde sanal zorbalığın yaygınlığına ilişkin araştırmalarda % 6 ile % 46 arasında değişen oranlardan söz edilmiştir (Arıcak ve ark., 2008; Beran ve Li, 2005; Dehue ve ark., 2008; Hinduja ve Patchin, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve ark., 2008; Topçu, 2008; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Araştırmaların bir kısmında, katılımcılara ‘birkaç ay içerisinde, geçen dönemde, son altı ayda veya son bir yılda’ zorbalık türünden davranışlarla ne sıklıkta (bir kere, bir veya iki kere, üçten fazla) karşılaştığı sorulurken; bazı araştırmalarda, karşılaşılan davranışın sanal zorbalık olarak tanımlanması için kişinin sadece bir kez bile davranışa maruz kalması yeterli görülmektedir. Bu nedenle araştırmalarda farklı ölçme araçları ve yöntemlerinin tercih edilmesi zorbalığın yaygınlık oranlarının da farklı şekillerde ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Yaşa ve cinsiyete göre bakıldığında okul ortamında meydana gelen akran zorbalığına dahil olma ile ilgili olarak farklılaşma daha belirgin bir örüntü sergilerken (örn., Olweus, 1993), sanal zorbalığa ilişkin görgül araştırmalar henüz bu konuda çelişkili bulgular ortaya koymaktadır. Bazı araştırmacılar sanal zorbalığın okul ortamında meydana gelen zorbalığın ilişkisel bir türü olduğunu düşünerek kızların bu tür olaylara daha fazla karışabileceğini öne sürmektedir (Keith ve Martin, 2005). İncelenen çalışmaların bir kısmında, kızların sanal ortamda zorba olma oranlarının (Willard, 2005; Wolak, Mitchell ve Finkelhor, 2007), diğer araştırmalarda kurban olma oranlarının (Dehue ve ark., 2008; Li, 2007a; Smith ve ark., 2006) ve bir grup araştırmada ise

kızların zorba-kurban olma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu (Campbell, 2005; Kowalski ve Limber, 2007; Smith ve ark., 2008; Ybarra, Diener-West ve Leaf, 2007) ortaya konmuştur. Bazı çalışmalarda ise erkeklerin sanal zorba olma oranlarının kızlardan daha yüksek olduğu görülmüştür (Dehue ve ark., 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2007b; Topçu ve Erdur-Baker, 2007). Araştırmacılar bu yöndeki bulguların, erkeklerin özellikle interneti kızlara göre hem süre hem de sıklık açısından daha fazla kullanmaları ve bilgisayar kullanma becerilerinin de daha iyi olması ile bir ölçüde açıklanabileceğini öne sürmektedirler. Diğer taraftan, bazı araştırmalarda sanal zorbalığa dahil olma açısından erkek ve kızlar arasında anlamlı farklılıklar olmadığı gözlenmiştir (Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Syts, 2004; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004b).

Yaş açısından incelendiğinde, bazı araştırmacılar yaşça büyük olan ergenlerin telefon kullanma ve internete ulaşmalarının daha kolay olmasından dolayı sanal zorbalıkta yaşla birlikte bir artış görüldüğünü rapor etmişlerdir (Campbell, 2005; Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004b; Ybarra ve ark., 2007). Bir kısım araştırmacı ise küçük yaştaki ergenlerin sanal zorbalığa daha fazla dahil olduklarını rapor etmektedirler (Caspi ve Gorsky, 2006; Dehue ve ark., 2008; Williams ve Guerra, 2007). Bu duruma açıklama olarak küçük yaştaki ergenlerin zorbalık davranışları karşısında daha deneyimsiz oldukları, karşılaştıkları tehditlerin gerçekleştirebileceğine daha kolay inanabildikleri ve bu tehditlerle doğru bir biçimde baş etme becerilerinden yoksun oldukları öne sürülmektedir (Ybarra, Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2006). Bazı araştırmacılar ise yaş açısından sanal zorbalığa dahil olmada herhangi bir farklılığa rastlanmadığını belirtmektedirler (Beran ve Li, 2005; Smith ve ark., 2006).

1.3 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖZELLİKLERİ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri bilgiye ve kişiye ulaşmayı daha kolay ve ekonomik hâle getirdiği için bireyin yaşamında pek çok olumlu amaca hizmet etmektedir. Bu türden araçlar çocuk ve ergenlerin yaşamında hem okulla ilgili faaliyetleri (ödev, araştırma yapmak gibi) hem de sosyal faaliyetleri açısından oldukça

önemlidir. Eğitim alanında kullanılan sesli ve görsel materyallerin internetin varlığı ile zenginleştirilmesi, eğitimcilere belirli bir yönde kolaylık sağlarken öğrencilere hem daha keyifli hem de daha öğretici bir okul ortamı sunabilmektedir. Ayrıca günümüz ergenleri bir konu hakkındaki bilgiye çok daha kolay yollardan ulaşabilmekte ve tercih ettikleri alanda bireysel düzeyde kendilerini geliştirebilmektedirler. Öte yandan cep telefonu, hem ebeveynlerin çocuklarını kolayca izleyebilmelerine olanak tanımakta hem de küçük yaştaki ergenlerin ev dışındaki alanlarda, herhangi bir yardıma ihtiyaç duyduklarında, ebeveynlerine ulaşabileceklerine dair kendilerini bir ölçüde güvende hissetmelerini sağlayabilmektedir. Bazı araştırmacılar cep telefonu ve internetin sosyal olarak kaygılı, utangaç bireylere diğer insanlarla daha iyi ve daha yakın iletişim kurabilecekleri bir ortam sağlayabileceğini öne sürmektedirler (Bargh ve McKenna, 2004; Kraut ve ark., 2002). Tüm bu avantajlarının yanı sıra ergenlerin internetin aşırı kullanımını ya da sanal bağımlılık (cyber addiction), uygun olmayan çevrimiçi ilişkiler, yüz yüze iletişimin azalması, olumsuz sosyal davranışların cesaretlendirilmesi ve sosyal olarak izole olma gibi risklerle karşı karşıya kalabilecekleri öne sürülmektedir (Donchi ve Moore, 2004; Finn ve Banach, 2000; Lee ve Leets, 2002; Mesch, 2001). Bu riskleri belirlemek için çocuk ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım yaygınlıklarını, kullanım sıklık ve amaçlarını cinsiyet ve yaşa göre değerlendiren pek çok araştırma mevcuttur (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Gross, 2004; Li, 2006; Livingstone, 2003; Madell ve Muncer, 2004; Tahiroğlu, Çelik, Uzel, Özcan ve Avcı, 2008; Topçu, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a).

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, hane halkı internet kullanım oranı 2004 yılında % 7 iken, 2009 yılında % 30, 2010 yılının Nisan ayında % 41.6'ya ulaşmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2010). Buna göre ülkemizde internet ve bilgisayar kullanımının her geçen gün artış gösterdiği söylenebilir. Literatürde ergenlerin % 70 ile % 98 arasında değişen oranlarla internet kullanıcısı olduğu belirtilmektedir (Arıca ve ark., 2008; Burnukara, 2009; Gross, 2004; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Madell ve Muncer, 2004; Smith ve ark., 2008; Tahiroğlu ve ark., 2008). Ayrıca ergenlerin % 45 ile % 84 arasında değişen oranlarla cep telefonuna sahip olduğu bulunmuştur (Arıca, 2009; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Lenhart ve Madden, 2007).

Ergenlerin bilgisayar başında geçirdikleri zaman açısından bir çalışmada % 25.6'sının haftada 5-10 saat, % 15'inin 10-15 saat, % 7.3'ünün 15-20 saat ve % 5.6'sının 20 saatten daha fazla internet kullandığı görülmüştür (Smith ve ark., 2008). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada % 27.9'u bir günde bir saatten az, % 43.5'i 1-2 saat arası, % 16.4'ü 3-4 saat arası, % 11.2'si 5 saatten daha fazla internet kullandıklarını bildirmiştir (Arıçak ve ark., 2008). Cinsiyet açısından bakıldığında ise bazı araştırmacılar erkeklerin internette kızlardan daha fazla zaman geçirdiğini rapor etmektedir (Bayraktar ve Gün, 2007; Burnukara, 2009; Madell ve Muncer, 2004). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ne kadar süredir kullanıldığı ile ilgili çalışmalara daha az rastlanmaktadır. Bir çalışmada liseye devam eden ergenlerin % 21.2'sinin 1 yıldır, % 45.8'inin 2-5 yıldır, % 33'ünün ise 5 yıldan fazla süredir bilgisayar kullanıcısı olduğu; % 65'inin evlerinde bir bilgisayar bulunduğu belirlenmiştir (Bütün-Ayhan, Şimşek ve Aral, 2009). Başka bir çalışmada Türkiye'de 9-16 yaş arasındaki ergenlerin interneti 10 yaş civarında kullanmaya başladıkları ve günde 1-1.5 saati internet başında geçirdikleri belirtilmektedir (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010).

Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini hangi amaçlarla kullandıkları da sanal zorbalık araştırmalarında üzerinde önemle durulan konular arasındadır. Bazı araştırmalarda ergenlerin interneti en çok oyun oynamak; daha sonra ise değişen sırayla eğlenmek, ödev yapmak, bilgi edinmek, anında mesajlaşmak, e-postalarını kontrol etmek ve sohbet odalarına girmek için kullandıkları bildirilmiştir (Chele, Chirita, Stefanescu, Macarie ve Ilinca, 2005; Madell ve Muncer, 2004; Smith ve ark., 2008). Ülkemizde yapılan pek çok araştırmada ergenlerin ilk sırada interneti ödev ve araştırma yapmak için kullandıklarını rapor etmeleri dikkati çekmekte ve bu durumun, araştırmaların çoğunun okul ortamında gerçekleştirilmesinden ve ergenlerin istedik yönde yanıtlar vermelerinden kaynaklanabileceği tartışılmaktadır (Arıçak ve ark., 2008; Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010; Bayraktar ve Gün, 2007; Burnukara, 2009; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Tahiroğlu ve ark., 2008). Buna karşılık Avrupa'nın pek çok ülkesinde gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmaya göre Türkiye'deki çocukların (% 44) diğer ülkelerdeki çocuklardan (% 60) anlık ileti göndermek, e-posta ve sosyal ağa bağlanmak gibi iletişim temelli faaliyetleri daha az tercih ettikleri belirtilmektedir (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Literatürde cep telefonu kullanımı ile ilgili görece daha az sayıda çalışma mevcuttur. Buna göre ergenlerin cep telefonunu en çok

konuşmak ve mesajlaşmak amacıyla kullandıkları bildirilmiştir (Burnukara, 2009; Madell ve Muncer, 2004; Tahiroğlu ve ark., 2008).

Cinsiyet açısından bakıldığında kız ergenlerin erkeklerden daha fazla cep telefonu ile mesajlaşmayı tercih ettikleri; interneti kullanım amaçları açısından ise erkeklerin daha çok oyun oynama ve internette sörf yapmayı, kızların ise daha çok genel bilgi edinme ve iletişimi öncelikli olarak tercih ettikleri bildirilmektedir (Burnukara, 2009; Tahiroğlu ve ark., 2008). Ergenlerin interneti kullanım amaçlarını yaş açısından değerlendiren çalışmalarda, ilk ergenlik dönemindekilerin interneti daha çok oyun oynamak, daha büyük yaştaki ergenlerin ise öncelikli olarak internette gezinmek ve bilgi edinmek için kullandıkları ortaya konmuştur (Burnukara, 2009; Chele ve ak., 2005; Madell ve Muncer, 2004).

İnternete nerelerden bağlanıldığı özellikle ebeveynlerin izleme uygulamaları açısından önem taşımaktadır. Literatürde ergenlerin internete genellikle en fazla evden ve daha sonra internet kafeden bağlandıkları bulunmuştur (Chele ve ark., 2005; Burnukara, 2009; Erdur Baker ve Kavşut, 2007; Topcu ve Erdur-Baker, 2007). Cinsiyet açısından incelendiğinde ise genel bir eğilim olarak internete kızların daha çok evden, erkeklerin ise daha çok ‘evde, kendi yatak odalarından’ ve internet kafeden bağlandıkları görülmektedir (Arıcak, 2009; Burnukara, 2009; Topçu ve Erdur-Baker, 2007).

1.3.1 İnternetin Güvenli Kullanımı

İnternetin güvenli kullanımı, bireylerin çevrimiçi risklerin farkında olduğu ve bu risklere karşı kendilerini koruyabildiği internet kullanımı olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda çocuk ve gençler başta olmak üzere internet kullanan herkese güvenli bir internet ortamı sağlamak için 2004 yılında Avrupa Komisyonu’nun INSAFE programı tarafından “Güvenli İnternet Günü” başlatılmıştır. Bu uygulama 2010 yılında ilk kez ülkemizde de gerçekleştirilmiştir (Güvenli Web, 2010). Bu toplantıda sunulan, 12-17 yaş aralığında ergenler ve anne-babalarıyla yapılan araştırmanın bulgularına göre Türkiye’deki ailelerin % 90’ı çocuklarının internet kullanırken çeşitli risklerle karşı karşıya olduklarını düşünmektedir. Ebeveynlerin çoğu çocuklarının internet kullanırken müstehcen ve şiddet içerikli görüntülere maruz kalabileceğini ya da bu tür sitelere

girebileceğini, internete veya cep telefonuna bağımlı olabileceğini, kişisel ve özel bilgilerinin yabancıların eline geçebileceğini, internet üzerinden istismara ve tacize maruz kalabileceğini ve kötü niyetli kişilerle tanışıp arkadaşlık edebileceğini düşünüp endişelenmektedir. Ebeveynler en yaygın izleme yöntemi olarak çocuklarıyla internetteki aktiviteleri ile ilgili konuştuklarını bildirmişlerdir. Bazı ebeveynler, özellikle küçük yaş grubundaki çocuklarını, yanına oturma veya gizlice gözleme biçiminde izlemekte; çocukların yaşları büyüdükçe onları takip etmenin zorlaştığı ebeveynler tarafından da dile getirilmektedir.

İnternet güvenliği ile ilgili 25 Avrupa ülkesini içeren, yüz yüze görüşmelerle gerçekleştirilen kapsamlı bir projeye göre 9-16 yaş arasındaki çocukların %12'si internette karşılaştığı bir durumun onları üzdüğünü veya rahatsız ettiğini belirtmiştir (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Hoş olmayan veya incitici mesajlarla sanal zorbalığa maruz kalmanın internetteki diğer riskler arasında (cinsel içerikli mesajlar, internetin aşırı kullanımı gibi) en az karşılaşılanı olmasına rağmen çocukları en çok üzen durum olduğu bildirilmiştir. Ülkeler kıyaslandığında, Estonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve İsveç'teki çocukların üçte ikisine yakını bir veya daha fazla riskle karşılaşmaktadır. En az risk grubu ise Türkiye, Portekiz ve İtalya olarak bulunmuştur. Bir ülkede interneti her gün düzenli olarak kullanan çocukların sayısı arttıkça, bir veya daha fazla riskle karşılaşma oranı da artmaktadır. Öte yandan araştırmacılar kullanım arttıkça, olanakların ve yararların da o kadar artmakta olacağını belirtmişlerdir. En çeşitli çevrimiçi aktivelere Estonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve İsveç'teki çocuklar tarafından belirtilirken en az çeşit, Türkiye ve İrlanda'daki çocuklar tarafından belirtilmiştir. Buna göre ülkemiz Avrupa'daki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında “düşük kullanım, düşük risk” grubuna girmektedir. Araştırmacılar internet kullanımının risklerin yanında olanakları da sunmakta olduğunu ve bu ikisi arasındaki çizginin oldukça zor çizildiğini önemle belirtmektedirler. Ayrıca çocukların internetteki risklerden izole edilmiş ortamlarda yetiştirilmesi değil, risklerle nasıl başa çıkabilecekleri konusunda eğitilmelerinin önemine dikkat çekilmiştir. İlginç bir bulgu olarak sosyal paylaşım siteleri (facebook gibi) en az Romanya ve Türkiye'de (her biri %47) popülerlik göstermektedir. Öte yandan sosyal paylaşım sitesi kullanıcılarının %29'u herkese açık profile sahip olmakla beraber en fazla herkese açık profil Macaristan (%53), Türkiye (%45) ve Romanya'da (%44) bulunmaktadır. Dolayısıyla

bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım sıklığından ziyade kullanım sırasında meydana gelebilecek risklerden (örn., açık profile sahip olan çocuklar internette tanımadığı kişilerden gelebilecek zararlı mesajlara karşı daha fazla risk altındadır) ve bu risklerden korunma yollarından haberdar olunmasının önemi öncelikli hale gelmektedir.

1.4 SANAL ZORBALIĞIN NEDENLERİNE İLİŞKİN ALGILAR

Yukarıda da söz edildiği gibi sanal zorbalık son on yıldır incelenen yeni bir araştırma alanıdır. Buna bağlı olarak sanal ortamda gerçekleşen zorbaca davranışların altında yatan nedenleri araştırmak, bu kavramın tanımlanması ve anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Zorbaca davranışlarla bire bir yaşantıları olan bireyler olarak ergenlerin bu davranışlara yaptıkları yüklemelerin, hem bu kavramın tanımına katkıda bulunacağı hem de bu davranışların ergenler üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması konusunda fikir sağlayacağı düşünülmektedir. Akran zorbalığına dahil olan ergenlerin ne türden özelliklere sahip olduklarını inceleyen çalışmalar, bu davranışların altında yatan sebeplere ve neden bazı ergenlerin bu davranışlarda bulunduğu dair önemli ipuçları sunmaktadır (Cowie, 2000; Graham ve Juvonen, 1998; Hawker ve Boulton, 2000). Yüz yüze iletişimde zorbalığa maruz kalan 13-16 yaş arası ergenler ile yapılandırılmış bireysel görüşme yöntemiyle yapılan bir çalışmada zorbaca davranışların nedenleri kurbanına bağlı nedenler, zorba-kurban ilişkisine bağlı nedenler, zorbaya bağlı nedenler ve bilmiyorum, nedeni yok şeklinde verilen yanıtlar olmak üzere temelde dört kategoride toplanmıştır (Smith, Talamelli, Cowie, Naylor ve Chauhan, 2004). Kurbanına bağlı nedenlere bakıldığında fiziksel görünüm, sosyal özellikler, ırk, farklı olma gibi kurbanına ilişkin özellikler; zorbanın sinirini bozmak, yanlış bir şey söylemek, aptalca bir şey yapmak gibi kurbanın sergilediği davranışlar; arkadaşının olmaması, popüler olmaması, yeni olması gibi kurbanın yalnızlığına ilişkin düşünceler yer almaktadır. Zorba-kurban ilişkisine bağlı nedenler kurbandan hoşlanmama, arkadaşlarıyla kavgalı olma, okulda yarış içerisinde olma gibi durumları içermektedir. Zorbaya bağlı nedenler için ise zorbanın kişilik özellikleri, duygusal, sosyal ve fiziksel kazanımları olarak dört alt kategori tanımlanmıştır. Güçlü karakter, olgun olmama, kıskançlık, öfke, alçaklık gibi nedenler zorbanın kişilik özelliklerine bağlı nedenler olarak belirlenmiştir. Eğlence, kendini daha iyi hissetme, zayıf olana dadanmaktan, onu üzmetten hoşlanma, can

sıkıntısını giderme ve intikam alma zorbanın duygusal kazanımlarına verilen örnekler arasındadır. Büyük görünme, popüler olma, ilgi odağı olma gibi nedenler zorbanın sosyal kazançlarına ilişkin nedenlere verilen örnekler arasında yer almaktadır. Para ve eşyalara sahip olmak gibi nedenler zorbanın fiziksel kazanımlarında; evde problemleri olması, kendileriyle de uğraşılması, arkadaşları olmaması gibi nedenler zorbanın deneyimlerinde yer almıştır. Araştırmanın bulguları, ergenlerin kurbanına bağlı nedenleri, özellikle de kurbanın davranışları ve kişilik özelliklerini zorbaya bağlı nedenlerden daha sıklıkla dile getirdiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra kız ergenler okulda yarış içerisinde olma, aralarında tartışma olması gibi zorba ve kurban arasında var olan ilişkiye yönelik yüklemeleri erkeklerden daha sıklıkla yapmışlardır. Araştırmacılar elde edilen bu bulguyu saldırganlık ve zorbalığın kızlar arasındaki gruplarda ve ilişkisel bağlamda (dedikodu yapma, sosyal dışlama) daha fazla meydana gelmesiyle (örn., Owens, Shute ve Slee, 2000) açıklamışlardır.

Araştırmaların çoğu ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin düşüncelerini, doğrudan ele almasa da bu davranışların nedenlerine ilişkin güçlü kanıtlar ortaya koymaktadır. Bu araştırmaların önemli bir kısmında geleneksel ve sanal zorbalığın yordayıcılarının benzer olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda ergenlerin günün büyük bir kısmını okulda arkadaşları ile geçirmekte olduğu, aynı arkadaşları ile akşam eve gittiklerinde internet ortamında iletişim kurmaya devam ettikleri görüşünden yola çıkılarak geleneksel zorbalık ve sanal zorbalığa dahil olan ergenlerin aynı kişiler olabileceği düşünülmektedir (Beran ve Li, 2005; Li, 2007a; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve ark., 2008; Topçu, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bu çalışmaların bir kısmında, okulda zorbalığa maruz kalmanın internet ortamında zorbalığa maruz kalmayı; benzer şekilde okulda zorbalık uygulamanın da internette zorbalık uygulamayı yordadığı rapor edilmiştir (Beran ve Li, 2005; Dehue ve ark., 2008; Li, 2007a; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve ark., 2008; Topçu, 2008). Diğer taraftan bir kısım araştırmacı da geleneksel zorbalık kurbanlarından bazılarının, yüz yüze iletişimden daha az tehlike içerdiği için elektronik temelli iletişim biçimini, okul çevresinde maruz kaldıkları saldırıyı ödünlmek amacıyla kullanabildiklerine dikkat çekmişlerdir (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bu görüşü destekler nitelikte araştırmaların bir kısmı, geleneksel zorbalık kurbanlarından bazılarının sanal ortamda zorbalık davranışları sergilediklerini göstermiştir (örn., Smith ve ark., 2008). Ancak Raskauskas ve Stoltz (2007) okulda

zorbalığa maruz kalanların yaşadıkları olayın intikamını almak için sanal ortamda zorba olabilecekleri hipotezini destekler yönde bulgular elde etmemişlerdir. Diğer taraftan Juvonen ve Gross (2008) okulda zorbalığa maruz kalanların % 60'ının zorbaya okul ortamında karşılık verdiğini ve % 28'inin de hem okulda hem de sanal ortamda tepki gösterdiğini rapor etmektedir. Aynı araştırmada ergenlerin üçte biri, kendilerine kimin zorbalık yaptığını bildiklerini, ergenlerin yaklaşık olarak yarısı da zorbalık yapan kişinin kendi okullarından biri olduğundan şüphelendiklerini belirtmişlerdir. Araştırmacılara göre geleneksel zorbalığa maruz kalan güçsüz kurbanlar için sanal ortamın güç dengesizliği bir intikam alma olanağı sağlayabilmektedir. Tüm bu bulgular, sanal zorbalığın nedenlerinden birinin ergenlerin okul ortamında maruz kaldıkları zorbalığın intikamını almak olduğunu göstermektedir.

Sanal zorbalığın nedenlerinden birinin intikam almak olduğu öngörüsü, bir odak grup çalışmasında ergenlerin kendileri tarafından da dile getirilmiştir (Smith ve ark., 2008). Bu çalışmada 11-15 yaş arası ergenlere sanal zorbalığa dahil olmada cinsiyet açısından bir farklılık olup olmadığına ve neden bazı kişilerin sanal zorbalığa dahil olduklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Araştırmanın niceliksel bulguları cinsiyete ilişkin herhangi bir farklılık ortaya koymadığı hâlde ergenler, genellikle kızların sanal zorbalığa dahil oldukları yanıtını vermişlerdir. Bu duruma sebep olarak ergenler erkeklerin, bir durum karşısında aktif biçimde mücadele ederek yaşanan olayı arkalarında bırakabileceklerini ancak kızların erkeklere göre kin tutma ve intikam alma düşüncelerinin, uzun süreli ve planlı olabileceğini bildirmişlerdir.

Yukarıda söz edilen araştırmada ergenlere sanal zorbalık türünden davranışlarda bulunmanın nedeni sorulduğunda, bir kısmı zorbalara atıfta bulunarak, kendilerine güvensiz ya da kontrol problemleri olan kişiler olduklarını belirtmişlerdir (Smith ve ark., 2008). Zorbalanın özelliklerine atıfta bulunan ergenlerden bazılarının cevapları şöyledir: 'bilgisayar üzerinden zorbalıkta bulunmak korkaklıktır, çünkü bu kişilerle yüzleşmeyi beceremezler'; 'insanlar bazı şeylerle yüz yüze gelmekten korkmaktadırlar'; 'bilgisayar ortamında yakalanma korkusu daha azdır'. Ergenlerin bu yöndeki cevapları, sanal ortamın zorbalara bir avantaj sağladığı anonimlik unsuru bağlamında düşünülebilir. Aynı çalışmada bir başka neden olarak da sanal ortamın zorba kişilerin empati duygusunu azalttığı bildirilmiştir. Ayrıca sanal zorbalığın sıklıkla eğlence olarak

tanımlandığı da görülmüştür. Bu yönde düşünen ergenlerden bazılarının cevapları şöyledir: ‘bunu, daha fazla eğlenmek için yapıyorlar’; ‘sadece canları sıkılıyor ve kendilerini eğlendiriyorlar’. Araştırmacılar zorbalığın eğlence gibi bir nedeni öne sürmesini yaptıkları bu davranışı mantığa bürümek olduğu öngörüsüyle (Smith ve ark., 2004) açıklamışlardır. Öte yandan eğlence cevabına bir başka açıklama olarak sanal ortamda zorbalığa dahil olan ergenlerin kurbandan doğrudan bir cevap görmemesi, başkalarının acı çektiğini görmekten haz duyan ergenlerin aldıkları doyumunu azaltabileceği ancak kurbanda meydana gelen olumsuz duygu durumunun doğrudan izlenmemesinin de empati duygusunu azaltabileceği belirtilmektedir (Dehue ve ark., 2008; Slonje ve Smith, 2008; Smith ve ark., 2008).

Araştırmacılar sanal ortamda zorbaca davranışlar sergileyen ergenlerin bu davranışlara devam etmesinde kendi taciz davranışlarını paylaşarak akranlarından bir takım ödüller sağlama, kendi grubundaki akranlarını güldürme ve daha geniş kitleler oluşturabilme gibi motivasyonların yer aldığını düşünmektedir (Smith ve ark., 2008). Aynı araştırmada eğlence ve sosyal itibar gibi nedenlerin Ybarra ve Mitchell (2004b) tarafından öne sürülen intikam almaya alternatif olabileceği dile getirilmiştir. Araştırmacılar bu yöndeki bulgularını başlangıçta bir intikam aracı olan zorbaca davranışların, daha sonra bu durumdan haz almaya sebep olabileceği ve eğlence olarak devam edebileceği şeklinde yorumlamışlardır. Başka bir çalışmada ergenlere sanal zorbalık davranışları ile karşılaştıklarında ne türden tepkiler verdikleri sorulmuştur (Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2008). Araştırmada devlet okuluna devam eden ergenlerin özel okuldakilerden daha fazla sanal zorbalığa dahil olduğu ve daha fazla duygusal tepki bildirdikleri bulunmuştur. Buna bağlı olarak da özel okula devam eden ergenlerin diğer gruptan daha fazla ‘hiçbir şey yapmam’ ve ‘şaka olduğunu düşündüğüm için bir şey yapmam’ şeklinde yanıtlar verdikleri gösterilmiştir.

Vandebosch ve Van Cleemput (2008) tarafından sanal zorbalığın kapsamını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bir odak grup çalışmasında intikam alma ve eğlence de dâhil olmak üzere birkaç noktanın ön plana çıktığı görülmüştür. Bunlardan birincisi, bazı ergenler bu davranışları sergileyen kişilerin açıkça incitme amacı güttüğünü ve bu kişilerin bir kısmının kendilerine yapılan zorbalığın intikamını almak amacıyla bu davranışları sergilediğini dile getirmiştir. İkinci olarak bu türden davranışların can

sıkıntısını gidermek, eğlenmek, keyifli vakit geçirmek gibi sebeplerle incitme amacı olmaksızın meydana geldiği belirtilmektedir. Üçüncü olarak ergenler virüs yollamak gibi davranışların gerçekte zorbalık olmadığını ancak korkutmak, tehdit etmek gibi davranışların zorbalık olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dördüncüsü, ergenler saldırgan davranışın doğrudan belirli bir kişiyi hedef alarak gerçekleştirilmesinin zorbalığın tanımında ayırt edici bir faktör olduğunu düşünmektedirler. Aynı zamanda ergenler sanal zorbalığa maruz kalanlar içerisinde, bunun şaka amaçlı olduğunu düşünen grubun, böyle düşünmeyen kurbanlardan farklı olarak negatif duygular yaşamadıklarını, çünkü olayın eğlence için yapıldığını, kasıtlı olarak incitme amacı güdülmediğini belirtmişlerdir.

1.5 SANAL ZORBALIĞA VERİLEN DUYGUSAL TEPKİLER

Sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışlarda çoğu zaman doğrudan ve fiziksel bir temas bulunmamasına rağmen kurbanlar, bireyin öznel iyilik halini ve diğerleriyle olan ilişkilerini etkileyebilen bazı negatif duyguları deneyimlemektedir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink ve Birchmeier, 2009; Hinduja ve Patchin, 2008; Raskauskas ve Stoltz, 2007). Kurbanların sanal zorbalığa verdikleri duygusal tepkilerin başında kaygı (Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006), stres (Caspi ve Gorsky, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b), üzüntü (Patchin ve Hinduja, 2006; Topçu ve ark., 2008), kızgınlık ve utanç (Topçu ve ark., 2008) gelmektedir. Zorbaliğa dahil olma ve stres arasındaki ilişki incelendiğinde, internet tacizine hem hedef olan hem de bu türden davranışları sergileyen ergenlerin, sadece hedef olanlardan altı kat daha fazla duygusal stres yaşadıkları (Ybarra ve Mitchell, 2004b); tacize maruz kalanların üçte birinin kendilerini çok üzgün hissettikleri ve devamında belirgin düzeyde stres semptomları gösterdikleri belirtilmektedir (Finkelhor, Mitchell ve Wolak, 2000). Zorbaliğa maruz kalanların üçte biri bu durum karşısında kendileriyle ilgili bilgiler başkalarına gönderildiği için tehdit altında veya utanmış hissettiklerini belirtmişlerdir (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bir başka araştırmada sanal taciz kurbanlarından bazıları, dikkati azaltabilen ve akademik olarak başarılı olmalarını engelleyen öfke, kaygı ve korku yaşadıklarını belirtmiş ve zorbalığa maruz kalanların yarısından fazlası (% 57) kendilerini kızgın ve yaklaşık üçte biri (% 36) üzgün ve kırgın

hissettiklerini bildirmişlerdir (Beran ve Li, 2005). Her yaş grubundan katılımcı ile internet üzerinden yapılan bir çalışmada sanal zorbalığa maruz kalan üç katılımcıdan birinin bu olaydan kötü etkilendikleri ve yaklaşık yarısının hayal kırıklığı ve üzüntü yaşadıkları ve % 27'sinin ise sınırlı hissettikleri bildirilmiştir (Patchin ve Hinduja, 2006). Yaşları 10 ile 17 arasında değişen ergenlerin % 38'i yaşadıkları sanal zorbalık olayından çok korktuklarını, çok üzüldüklerini ve duygusal olarak etkilendiklerini dile getirmektedirler (Ybarra ve ark., 2006). Ayrıca, sanal zorbalığa uğrayan birçok öğrenci kendilerini üzgün, umutsuz veya sıkıntılı hissettiklerini ve okula gitmekten korktuklarını belirtmişlerdir (Dehue ve ark., 2008; Raskauskas ve Stoltz, 2007). Araştırmacılara göre kurbanların korkmaları ve kendilerini aciz hissetmeleri, onların zorbalığa zorba-kurban olarak dahil olmalarına sebep olabilmektedir (Beran ve Li, 2005). Bu statüde yer alan ergenlerin diğer gruplara göre (sadece kurban ve sadece zorba olan ergenler) duygusal problemler açısından en riskli grup olması ise pek çok araştırmacı tarafından üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır (Arıca, 2009; Flaspohler ve ark., 2009; Sourander ve ark., 2010; Wolak ve ark., 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b).

Bir çalışmada ortaokulun birinci ve üçüncü yılına ve lisenin ilk yılına devam eden ergenlerin okul ortamında ve sanal ortamdaki zorbalığa ilişkin duyguları incelenerek sınıflandırılmıştır (Ortega, Elipe, Mora-Merchan, Calmaestra ve Vega, 2009). Bu çalışmada ergenlerden utanç, kaygı, üzüntü, korku, yalnızlık, savunmasız-çaresizlik, depresif duygu durumu, stres, kızgınlık, önemsememe ve diğer kategorilerinden bir ya da bir kaçını işaretleyerek bildirmeleri istenmiştir. Ergenlerin yanıtları yaş, cinsiyet ve zorbalık türleri açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmacılar ergenlerin özellikle yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalık için daha çok kızgınlık; sanal zorbalık içinse, daha çok önemsememe bildirdiklerini; yaş açısından ise hissedilen duyguların farklılaşmadığını belirtmektedirler. Sanal ortamda meydana gelen zorbalık davranışlarının önemsenmemesini zorba ve kurban arasında fiziksel bir yakınlık olmamasıyla ve kurbanı gönderilen mesajların, herkesin gözü önünde değil de bir anlamda, gizli kalmasıyla açıklamışlardır. Cinsiyet açısından kızların duygusal tepkilerinin erkeklerden daha olumsuz olduğu bildirilmiştir. Bu yöndeki bulgular kızların duyguları algılama ve anlamlandırmada yüksek düzeyde duyarlılığa sahip olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları ile açıklanmıştır (Barett, Lane, Sechrest ve Shwartz, 2000; Mestre,

Lopes, Salovey ve Gil-Olarte, 2006). Aynı araştırmada cep telefonu yoluyla daha sıklıkla zorbalığa maruz kalan ergenlerin daha fazla yalnızlık ve stres; internet yoluyla daha sıklıkla zorbalığa maruz kalan ergenlerin ise yalnızca daha fazla stres gösterdiği bildirilmektedir. Cinsiyet açısından ise cep telefonu yoluyla sanal zorbalığa maruz kalan kızların erkeklerden daha fazla kaygı, erkeklerin ise kızlardan daha fazla önemsememe; internet yoluyla zorbalığa maruz kalan kızların erkeklerden daha fazla stres ve kızgınlık tepkileri gösterdikleri belirtilmektedir. Öfke ve kızgınlık, zorbalığa dahil olmada üzerinde önemle durulan duygular arasındadır. Öfkelerini kontrol etmekte güçlük yaşayan bazı kurbanların zorbaları kışkırtarak zorbalığın sürmesine sebep olabilecekleri düşünölmektedir (Garner ve Lemerise, 2007; Kelly, Shwartz, Gorman ve Nakamoto, 2008).

1.6 SANAL ZORBALIKLA BAŞ ETME YÖNTEMLERİ

Yukarıda aktarılan bulgular ışığında ergenlerin sanal zorbalık karşısında belirli düzeyde stres tepkileri gösterdikleri açıkça görölmektedir. Yaşanan stresin öfke gibi tepkisel duygular ile ilişkili olduğu ve sonucunda yüzleşme ya da kaçma-kaçınma davranışlarından biriyle destekleneceği ileri sürölmektedir (Lazarus, 2000). Belirli bir durumla baş etme, bireyin o durum karşısında yaşadığı çevresel stres ve duygusal sonuçları azaltmaya çalışması olarak tanımlanmaktadır. Stresle baş etme yeterliliği psikolojik ve duygusal iyilik halinin geliştirilmesinde oldukça önemlidir (Lazarus, 2006). Araştırmacılar baş etme kavramını anlamlandırmaya yardımcı olan farklı modeller öne sürmüşlerdir (örn., Lazarus ve Folkman, 1984; Roth ve Cohen, 1986). Bunlardan biri, baş etme yöntemleriyle ilgili çalışmalara kuramsal bir temel olarak nitelendirilen, Lazarus ve Folkman'ın (1984) problem odaklı ve duygu odaklı baş etme sınıflamasıdır. Buna göre problem odaklı baş etme stres kaynağı ile yüzleşme ve problemle doğrudan mücadele etmeye işaret ederken; duygu odaklı baş etme ise stres kaynağının duygusal sonuçlarına odaklanma olarak tanımlanmaktadır. Araştırmalar duygu odaklı baş etmenin bireyin hissettiği duygular ile ilgili iken, problem odaklı baş etmenin duygu düzenlemedeki artış ve problem çözme yeterliliği ile ilişki olabileceğini düşünmektedirler (Causey ve Dubow, 1992; Hampel, Manhal ve Hayer, 2009).

Araştırmalara büyük katkı sağlayan bir diğer kuram, yaklaşma ve kaçınma yöntemlerine işaret etmektedir (Roth ve Cohen, 1986). Yaklaşma yöntemleri stres verici durumu çözmek için harekete geçerek aynı zamanda problemle yüzleşirken stresi arttırmaktadır. Buna karşılık kaçınma ise stres kaynağından uzaklaşma ve stresi azaltmaya yönelik bir yöntemdir. Yaklaşma yöntemleri daha istendik yönde sonuçlarla ilişkili iken kaçınmanın uyumsuzluk, yalnızlık ve kaygı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Kochenderfer-Ladd ve Skinner, 2002). Causey ve Dubow (1992) yaklaşma-kaçınma modelini temel alarak sosyal destek arama, uzaklaşma, problem çözme, içselleştirme ve dışsallaştırma şeklinde 5 alt faktör belirlemiştir. Bu faktörlerin ele alındığı bir çalışmada ergenlerin zorbalıkla baş etmede sosyal destek arama, uzaklaşma ve problem çözme gibi yaklaşma yöntemlerini daha fazla, içselleştirme ve dışsallaştırma gibi kaçınma yöntemlerini daha az sıklıkla tercih ettikleri görülmüştür. Aynı araştırmada, küçük yaştaki ergenlerin sosyal destek arama, uzaklaşma ve içselleştirme davranışlarını, büyüklerden daha fazla tercih ettikleri bulunmuştur. Bu duruma açıklama olarak büyük yaştaki ergenlerin içselleştirmeden daha çok problem çözmeye yönelik başarılı yöntemler geliştirmiş olabilecekleri öne sürülmüştür (Kristensen ve Smith; 2003).

Pek çok araştırmada cinsiyet bağlamında kız ergenlerin içselleştirme ve sosyal destek arama davranışlarını, erkeklerin ise dışsallaştırmayı daha fazla tercih ettikleri görülmektedir (Causey ve Dubow, 1992; Hunter, Boyle ve Warden, 2004; Kristensen ve Smith, 2003; Naylor, Cowie ve del Rey, 2001; Smith, Shu ve Madsen, 2001). Bununla ilişkili olarak zorbalıkla mücadelede sosyal destek aramanın kızlar için koruyucu bir görevi mevcutken bu yöntemi kullanan erkek ergenlerin ise akranları tarafından daha az kabul gördüğü bulunmuştur (Kochenderfer-Ladd ve Skinner, 2002). Bazı araştırmacılar öğretmene söyleme, bir arkadaştan yardım isteme ve görmezden gelme ya da umursamama gibi yolları daha başarılı yöntemler; kavga etme ya da pasif, yardımcı olmayan davranışları daha az başarılı yöntemler olarak ele almaktadır (Hunter ve ark., 2004; Naylor ve ark., 2001; Salmivalli, Karhunen ve Lagerspetz, 1996).

Yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalıkla baş etmede kullandıkları yöntemler, üniversite öğrencileriyle retrospektif olarak yapılan bir çalışmada; katılımcılara problemi görmezden gelme, durumdan kaçınma, arkadaşlardan yardım isteme, dalga geçme, aileden yardım isteme, saldırgan kişiyle konuşma, öğretmenden yardım isteme,

zorbayla kavga etme, okuldan kaçınma olarak 9 kategoriden oluşan bir liste verilmesiyle araştırılmıştır (Mora-Merchan, 2006). Daha sonra zorbalığa maruz kalan bir kişinin tercih edebileceği en iyi yöntemin hangisi ya da hangileri olduğu sorulmuş; katılımcıların ilk üç sırada tercih ettikleri baş etme yolunun problemi görmezden gelme, durumdan kaçma ve arkadaştan yardım isteme olduğu bulunmuştur. Araştırmacı, zorbayla konuşmak ve arkadaş, öğretmen ya da ebeveyninden yardım istemek gibi yüzleşme yöntemlerinin, daha başarılı olduğu düşünülmesine rağmen kendi örneklemelerinde bir kaçınma yöntemi olan, problemi görmezden gelmenin daha çok tercih edildiğini vurgulamaktadır. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından öne sürülen, sözel saldırganlığı görmezden gelerek zorbaya bu durumdan etkilenmediğini gösterme ve böylece zorbanın duracağını düşünme ile (Roth ve Cohen, 1986) açıklanmıştır. Aynı araştırmada, beklenin aksine ilkokul yıllarında maruz kalınan zorbalıkla hiçbir baş etme yöntemi üniversitedeki stres seviyesinin bir yordayıcısı olmamaktadır. Bu durum, çalışmada yer alan baş etme yöntemlerinin, zorbalığa maruz kalmanın uzun süreli etkilerine karşı korunma açısından etkili olmayabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak sözü edilen araştırmada yalnızca stres faktörü ele alınmış; araştırmacı zorbalığın farklı sonuçları ile baş etme yöntemleri arasında ilişki bulunabileceğini öne sürmüştür.

Geleneksel zorbalığa maruz kalan ergenlerle yürütülen bir odak grup çalışmasında ergenlere ‘Zorbalık davranışlarına nasıl tepki gösterdin?’ sorusu yöneltilmiştir. Ergenlerin verdikleri yanıtlar; baş etme yöntemleri, duygusal tepki gösterip göstermeme ve çevrede meydana gelen değişiklikler (zorba ya da kurbanın okul ya da sınıf değiştirmesi gibi) olmak üzere başlıca üç kategori altında toplanmıştır (Smith ve ark., 2004). Daha sonra baş etme yöntemlerinden birine anlatma, görmezden gelme, kendini savunma, kaçınma/zorbadan uzak durma, daha fazla/farklı arkadaş edinme/popüler olma, karşı gelme, farklı tutum sergileme (mutlu olmaya çalışma, normal davranma, ağlamama, kendi işine bakma) ve koşula bağlı (örn., ‘zorba benimle aynı yaştaysa kendimi savunmayı, eğer benden büyükse öğretmene anlatmayı tercih ederim’ şeklinde her iki kategoriye denk gelecek açıklamalar) olmak üzere 8 kategori elde edilmiştir. Araştırmada en fazla tercih edilen kategorilerin birine anlatma, görmezden gelme, kendini savunma, kaçınma/uzak durma ve daha fazla/farklı arkadaşlar edinme yöntemleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca önceden kurban statüsünde yer alan ancak şu an herhangi bir zorbalık davranışıyla karşılaşmayan, yani bu durumdan bir biçimde

kurtulmuş olan ergenlerin, diğer kurbanlara göre daha fazla birine anlatma ve daha fazla/farklı arkadaş edinme eğiliminde oldukları ve bu yöntemler sayesinde görülmüştür. Bu durum zorbalık davranışlarına maruz kalmaktan kurtulmuş olan ergenlerin belki de birine anlatma ve daha fazla/farklı arkadaş edinme yöntemleri sayesinde bu davranışlara maruz kalmayı önledikleri düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmacılar bu iki kategorinin işlevsel ve başarılı birer yöntem olabileceğini öne sürmektedir.

Bir başka çalışmada ergenlerin hem geleneksel zorbalık hem de sanal zorbalıkla baş etme yöntemlerine ilişkin verdikleri yanıtlar; sosyal baş etme (arkadaş, ebeveyn ya da öğretmenden yardım isteme), saldırgan baş etme (“Onu incitirim”, “Onu aşağılarım”), yardımcı olmayan baş etme (“Ne yapacağımı bilemem”, “Ağlamaya başlarım”, “Kaçarım”) ve bilişsel baş etme (“Durmasını söylerim”, “Neden bunu yaptığını düşünürüm”) olarak 4 kategoride toplanmıştır (Riebel, Jäger ve Fisher, 2009). Sanal zorbalık için sosyal baş etme yerine, “bilgisayarımı kapatırım”, “e-posta adresimi nickname’imi değiştiririm”, “mesajı büyük birine gösteririm” gibi cevaplar teknik baş etme olarak kategorilenmiştir. Araştırmanın bulguları baş etme yöntemlerinin fiziksel, sözel ve sanal zorbalık için farklılaşmadığını göstermektedir. Araştırmacılar zorbalığı içermeyen herhangi bir durum karşısında gösterilen saldırganlığın, literatürde duygu odaklı baş etme yöntemi olarak değerlendirildiğini özellikle vurgulamaktadırlar. Öte yandan kendisine yapılan zorbalık davranışına saldırganlıkla karşılık vermenin duygu odaklı baş etme değil; aktif ama yetersiz bir yöntem olarak ele alınabileceğini düşünmektedirler. Ayrıca araştırmacılar yardımcı olmayan baş etmenin, çaresizliğin göstergesi ve aynı zamanda bir durum karşısında hissedilen umutsuzluğun duygusal/kaçınma tepkisini içerdiğini düşünmekte ve hangi baş etme yöntemlerinin negatif duyguları azaltmada yardımcı olabileceğinin araştırılması gerektiğini önermektedir.

Bazı araştırmalar zorbalıkla baş etmede doğrudan sanal ortamın doğasına yönelik davranış biçimlerini ele almaktadır. Bu bağlamda çoğunlukla kullandıkları yöntemin kişiyi engelleme ve sohbet odalarından uzak durmak olduğu belirtilmiştir (Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve ark., 2006). Bir çalışmada sanal zorbalığa maruz kalan ergenler en sıklıkla zorbaya durmasını söylediklerini, ortamdaki uzaklaştıklarını, hiç bir şey

yapmadıklarını, çevrimdışı göründüklerini ve daha az sıklıkla aynı şekilde zorbalık uyguladıklarını bildirmişlerdir (Patchin ve Hinduja, 2006). Aynı çalışmada ergenlerin % 56.6'sı bu durumu çevrimiçi arkadaşlarına söylerken, % 25.7'si okuldan arkadaşlarına, % 19.5'i ailesine, % 16.8'i kardeşlerine, % 8.8'i de yetişkinlere söylemiş ve % 23'ü ise hiç kimseye söylememiştir. Başka bir çalışmada ergenler en çok mesajları/kimlikleri engellemek, birine anlatmak (öğretmen/aile), elektronik posta adresini ya da telefon numarasını değiştirmek, saldırgan e-postaların ya da metinlerin kaydını tutmak ve göz ardı etmeyi tercih etmişlerdir (Smith ve ark., 2008). Ayrıca ergenlerin yaklaşık % 20'si de okullarda cep telefonunu yasaklamamanın sanal zorbalığı engellemenin bir yolu olabileceğini belirtmişlerdir.

İnternet dünyasında her geçen gün meydana gelen yenilikler, ebeveynlerin çoğu kez tanık olmadıkları ya da tecrübe etmedikleri gelişmelere sebep olduğu için sanal zorbalık ebeveynleri kaygılandırabilmektedir. Buna bağlı olarak ergenlerin ebeveynlerinden alabilecekleri sanal ortamla ilişkili sosyal destek farklı motivasyonlara işaret edebilmektedir. Genellikle ergenler yaşadıkları sanal zorbalık gibi olumsuz yaşantıları, ebeveynleri yerine arkadaşlarına anlatmayı tercih etmektedirler (Arıca ve ark., 2008; Dehue ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Yapılan bir araştırmada ergenlere sanal zorbalığa maruz kaldıklarını bir yetişkine bildirmeme sebepleri sorulduğunda, yarısı, bu durumla baş etmeyi kendilerinin başarmaları gerektiğini, % 31'i, özellikle 12-14 yaş grubu, ebeveynlerinin interneti yasaklamasından korktuklarını belirtmişlerdir (Juvonen ve Gross, 2008). Benzer şekilde ülkemizde yapılan bir başka çalışmada, ergenler yaşadıkları sanal zorbalığı arkadaşlarına daha fazla anlatmalarının sebebi olarak, onları daha iyi internet kullanıcısı olarak görmeleri ve arkadaşlarını bu tarz konuları konuşmak için daha yakın ve önemli bulmaları gösterilmiştir (Arıca ve ark., 2008). Ayrıca Li'ye (2007b) göre, öğrencilerin üçte biri sanal zorbalığı okuldaki yetişkinlere haber vermeye gerek görmemekte; çünkü sanal zorbalığı durdurabilecek herhangi bir şey yapılamayacağına inanmaktadırlar. Bazı araştırmacılar ergenlerin yüz yüze iletişimde ve çoğunlukla okul ortamında meydana gelen zorbalığı, kendilerini daha fazla savunmasız ve çaresiz hissettikleri için, sanal ortamda meydana gelen zorbalıktan daha fazla yetişkine bildirme eğiliminde olabileceklerini öne sürmüşlerdir (Smith ve ark., 2008). Diğer yandan, sanal zorbalığa maruz kalan ergenler ebeveynlerine söylemeden önce, 'kişiyi engelleme',

'hesabını kapatma' gibi yöntemlerle kendileri çözüm üretmeyi tercih ediyor gibi görünmektedirler. Cinsiyet açısından bakıldığında ise sanal zorbalığa maruz kalan kızların erkeklere göre daha çok yetişkine bildirme gibi sosyal destek arama eğiliminde oldukları, erkeklerin ise aktif biçimde mücadele etmeyi daha fazla tercih ettikleri bulunmuştur (Burnukara, 2009; Li, 2006).

1.7 ARAŞTIRMANIN AMACI

İnternet ve cep telefonu küresel bilgiye hızlı ve kolayca ulaşabilme, eski ve yeni arkadaşlar için sosyal ağlar, teknoloji uzmanlığı ve okuryazarlığı, sağlıkla ilgili tavsiyelere ulaşma ve uzaktakilerle deneyim paylaşımı gibi yararlarının yanı sıra, yasadışı içerik, taraflı/yanlış bilgi (örn., sağlık önerisi için), kişisel bilginin istismarı, kumar ve finansal suçlar, özel hayatın ihlali ve sanal zorbalık gibi bazı riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Sanal ortamda deneyimlenen zorbalık davranışları, özellikle çocuk ve ergenlerin öznel iyilik halini tehdit eden önemli bir faktör olarak nitelendirilmektedir (örn., Flashpohler ve ark., 2009). Sanal zorbalıkla ilgili çalışmaların 2000'li yıllardan itibaren başladığı ve günümüze dek tanımı, kapsamı ve yaygınlığı ile çeşitli demografik değişkenlerle ilişkilerinin irdelendiği görülmektedir (Campbell, 2005; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2007a; 2007b; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve ark., 2008; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Ybarra ve ark., 2007). Buna karşılık ergenlerin sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışların nedenlerine ilişkin düşünceleri, bu davranışlarla karşılaştıklarında neler hissettikleri ve bu durumla hangi yöntemlerle baş ettiklerine ilişkin henüz daha az sayıda çalışma mevcuttur. Akran zorbalığına ilişkin mevcut bilgi birikimi, sanal ortamda zorbaca davranışlara maruz kalan ve bu davranışları sergileyen bireylerin, hangi özelliklere sahip olduklarına, maruz kalan bireylerin yaşadıkları duygu durumuna ve bu davranışlarla ne türden yöntemlerle mücadele ettiklerine dair ipuçları sunmaktadır. Buna karşılık anonimlik, hızlı ve kolayca geniş bir izleyici kitlesine ulaşabilme potansiyeli ve kolaylıkla kayıt altına alınabilme gibi sanal ortama özgü bazı özellikler, bu davranışlara yol açan farklı motivasyonlara ve psikososyal sonuçlara işaret etmektedir.

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık davranışları kendilerini ve başkalarını eğlendirme, kendisine yapılan bir davranışın intikamını alma ve internet ortamının anonim doğasının getirdiği avantajlardan yararlanma gibi bazı nedenlerle gerçekleşebilmektedir (Smith ve ark., 2008; Topçu ve ark., 2008; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Duygusal tepkiler bağlamında, zorbalığa maruz kalan ergenlerin üzüntü, kaygı, kızgınlık, hayal kırıklığı gibi pek çok negatif duygu bildirdikleri ve stres tepkileri gösterdikleri ortaya konmuştur (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Finkelhor ve ark., 2000; Flaspohler ve ark., 2009; Hinduja ve Patchin, 2008). Sanal zorbalığı engellemeye yönelik, ergenlerin bir kısmı stresle baş etmeye benzer yöntemler bildirirken bir kısmı da bilgi ve iletişim teknolojilerine uygun stratejileri kullanarak bu davranışlarla baş etmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda ergenlerin genellikle kişiyi engelleme ve sohbet odasından ayrılma gibi kaçma yöntemlerini, birine anlatma gibi sosyal destek arama davranışlarını, durmalarını isteme gibi yaklaşma türü yöntemleri ve aynısını yapma gibi karşı saldırı davranışlarını sergiledikleri ortaya konmuştur (Arıcak ve ark., 2008; Burnukara, 2009; Dehue ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Li, 2006; Patchin ve Hinduja, 2006; Riebel ve ark., 2009; Smith ve ark., 2006).

Bir bireyin hem sosyal algılarını hem de davranışlarını etkileyen tutumlar, bireye atfedilen ve onun psikolojik bir objeye ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimlerdir (Smith, 1969). Bu bağlamda ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları (düşünce), duygusal tepkileri (duygu) ve baş etme yöntemlerinin (davranış) bir arada ele alınmasının, sanal ortamda deneyimlenen zorbalığı ergenlerin bakış açısından anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bununla ilişkili olarak araştırmada ergenlerin sanal zorbalığa ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarını niteliksel yöntemle irdelemek amaçlanmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmaların çoğu katılımcılara ölçek ya da çoklu seçenekler sunmaktadır. Lazarus (2000; 2006), ölçeklerin araştırmalara yararlı olmaları açısından tartışılmayacağını, ancak bazı durumlarda bu tür ölçme araçlarına aşırı güvenirlilik yüklendiğini öne sürmektedir. Bu durum, katılımcının birey olarak kendisi ile, karşı karşıya kaldığı durum arasındaki ilişkiyi koparabilmektedir (Lazarus, 2006). Bir başka deyişle, çoklu seçenekler, katılımcıları çoğu zaman kendi yaşantılarını yansıtabileceği ve aktarabileceği ortamlardan uzaklaştırabilmektedir. Bu bağlamda niceliksel çalışmalar,

katılımcıları pek çok yanıtta birini ya da birkaçını seçmeye zorlarken, günlük yaşamda tecrübe ettikleri bağlamdan uzaklaştırarak yaşantılarını kendi ifadeleriyle aktarmalarını güçleştirmektedir (Tenenbaum, Varjas, Meyers ve Parris, 2011). Öte yandan niteliksel yöntem, bireylerin bakış açısından zorbalık hakkındaki düşüncelerinin ifade edilmesi ve bu düşüncelerin içeriği ile yaşantının gerçekleştiği bağlam arasındaki etkileşimin sürdürülmesine olanak vermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ergenleri buldukları bağlamdan ayırmaksızın zorbalığa ilişkin nedenler, duygular ve baş etme yöntemlerine yönelik üç ayrı model oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmada ele alınan bu temel değişkenler niteliksel yöntemin elverdiği ölçüde birbirleriyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada ayrıca ergenlerin sanal zorbalığa ne kadar sıklıkla dahil oldukları, yaşa ve cinsiyete göre sanal zorbalığa maruz kalma ve uygulama açısından bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Sanal zorbalığın elektronik temelli iletişim araçları yoluyla gerçekleştiği dikkate alınarak, ergenlerin söz konusu bu araçlara sahip olma ve kullanım örüntüleri (kullanım süreleri, sıklıkları, kullanım becerileri gibi) de araştırma kapsamında ele alınmıştır.

BÖLÜM 2

YÖNTEM

2.1 ÖRNEKLEM

Araştırma, Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı özel ve devlet okullarında, ilköğretim ikinci kademe (6., 7., ve 8. sınıf) ve liseye (9., 10., 11. ve 12. sınıf) devam etmekte olan öğrencilerle 2009–10 öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Ölçme araçlarında cinsiyetini belirtmeyen (n=45) ve ölçekteki çoğu soruyu boş bırakan (n=58) ergenlerin verilerinin analiz dışı bırakılması sonucu, örneklem 1274’ü (% 47.9) erkek, 1384’ü (% 52.1) kız olmak üzere toplam 2658 ergenden oluşmaktadır. Örnekleme oluşturan ergenlerin yaş dağılımı 10 yaş 6 ay ile 21 yaş 2 ay arasında değişmektedir (Ort.= 14.44, S= 2.08). Örneklemin tamamında 10 ve 20 yaşında dörder, 21 yaşında ise sadece bir ergen bulunmaktadır. Ergenlerin yaşadıkları illere ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 2.1’de, sınıf düzeylerine göre dağılımı Tablo 2.2’de verilmiştir.

Tablo 2.1 Farklı İllerde Yaşayan Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

	İstanbul	Ankara	Mersin	Hatay	Gaziantep	Malatya	Toplam
Cinsiyet	N						
Erkek	251	200	189	195	162	277	1274
Kız	259	198	256	249	181	241	1384
Toplam	510	398	445	444	343	518	2658
(%)	19.2	15	16.7	16.7	12.9	19.5	100

Tabloda görüldüğü gibi örnekleme yer alan ergenler illere hemen hemen eşit düzeyde dağılmaktadır. İstanbul ve Malatya illerinde yaşayan ergenler görece daha fazla sayıda iken, Gaziantep ilinde yaşayan ergenler örnekleme daha az sayıda yer almıştır.

Tablo 2.2 Ergenlerin Cinsiyete ve Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

	6. sınıf	7. sınıf	8.sınıf	9.sınıf	10.sınıf	11.sınıf	12. sınıf
Cinsiyet	N						
Kız	189	190	181	212	252	195	155
Erkek	165	181	176	209	189	196	158
Toplam	354	371	357	421	441	391	313
(%)	13.3	14.0	13.4	15.8	16.6	14.7	12.2

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi araştırmaya katılan ergenler sınıf düzeyine göre hemen hemen eşit düzeyde dağılmakta; ancak 10.sınıfa devam eden ergenlerin diğer sınıf düzeylerinden daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Ayrıca 12. sınıfa devam eden ergenlerin diğerlerine göre görece daha az sayıda olduğu söylenebilir.

2.2 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada dört bölümden oluşan bir ölçek formu kullanılmıştır. **İlk bölümde** ergenlerin yaş, cinsiyet, devam ettikleri okul türü, okuduğu sınıf, anne-babanın eğitim düzeyi ve mesleği, ergenlerin algıladığı gelir düzeyi gibi demografik bilgiler yer almaktadır. Ergenler anne ve babalarının eğitim düzeylerini “okuryazar değil” seçeneğinden “lisansüstü” eğitim arasında değişen 8 farklı kategoride değerlendirmişlerdir. Algılanan gelir düzeyi ise 5’li likert tipi ölçek (1=alt gelir grubunda, 5=üst gelir grubunda) üzerinden değerlendirilmektedir. **İkinci bölüm,** ergenin bilgisayar ve cep telefonu gibi elektronik temelli iletişim araçlarına sahip olma oranları, kullanım süreleri ve sıklığı, ergenlerin kendileri, anneleri ve babaları için algıladıkları bilgisayar kullanma becerilerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Ergenlerden bilgisayar kullanma becerisini hem kendileri hem de anne ve babaları için 5’li likert tipi (1=hiç, 5=çok iyi) ölçek üzerinden değerlendirmeleri istenmektedir. Bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanım süresi yıl açısından ve açık uçlu olarak değerlendirilmektedir. İnternet kullanım sıklığı ise “Her gün kullanıyorum. Günde ortalama... saat kullanıyorum” veya “Her gün kullanmıyorum. Haftada ortalama... saat kullanıyorum” seçeneklerinden sadece birinin seçilerek ve kullanım süresinin saat açısından açık uçlu olarak yazılması şeklinde sorulmuştur. **Üçüncü bölümde,** ergenlerin sanal zorbalığa ne ölçüde dahil olduklarını belirlemek için kullanılan Sanal Zorbalık

Ölçeği (Cyberbullying Scale) yer almaktadır. **Dördüncü bölümde** ise ergenlerden sanal zorbalık ölçeğinde geçen maddelerde yer alan davranış örneklerini düşünerek yanıtlamaları istenen ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları, bu durum karşısında gösterdikleri duygusal tepkileri ve baş etme yöntemlerini belirlemeye yönelik üç soru bulunmaktadır.

2.2.1 Sanal Zorbalık Ölçeği

Bu çalışma ergenliğin ilk ve orta dönemini temsil eden, kentte yaşayan ve okula devam eden ergenlerin sanal ortamdaki zorbalık deneyimlerini farklı yönleriyle ele alan kapsamlı bir projenin (108K424 TÜBİTAK-SOBAG) bir kısmını oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan Sanal Zorbalık Ölçeği sözü edilen proje çalışmasında Siber Zorbalık Envanteri (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topçu, 2008) temel alınarak yeniden düzenlenmiş ve psikometrik özellikleri sınanmıştır (Bkz. Uçanok, Durmuş ve Karasoy, 2011). Bu ölçek, ilgili literatür çerçevesinde tüm sanal zorbalık türlerini (sohbet odası, MSN, forum siteleri, e-posta, Web kamerası, SMS) kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Ölçekte yer alan sanal zorbalık formundaki maddeleri yanıtlama şekli için daha önceki çalışmalardan farklı olarak sanal kurban formundaki maddelerin altına ‘Sen bu davranışı ne kadar yapıyorsun?’ ifadesi eklenerek zorba formu ergenlere bu şekliyle uygulanmıştır.

Sözü edilen projenin ön ve asıl çalışma aşamalarında bazı maddeler değiştirilmiş, bazı maddeler yeniden düzenlenmiştir. Ölçek formları üzerinde yeni düzenleme ve değişikliklerden sonra, formlar psikoloji ve psikolojik danışma alanında uzman bir grup araştırmacının görüşüne sunulmuş ve onların görüşleri doğrultusunda ölçeğe son hali verilmiştir. Sonuç olarak, Sanal Zorbalık Ölçeği 26 maddeden oluşan ergenlerin sanal zorba ve sanal kurban olma deneyimlerini dördümlü Likert tipi ölçek (1= hiçbir zaman, 2= bir kere, 3= iki-üç kez, 4= üçten çok) üzerinde değerlendirdikleri iki paralel formdan oluşmaktadır. Ölçeğin her bir maddesindeki ‘a’ seçeneği ergenlerin sanal kurban olma deneyimlerini ölçerken, ‘b’ seçeneği ise sanal zorba olma deneyimlerini ölçmektedir.

Ölçeğin psikometrik özellikleri incelendiğinde, daha önceki çalışmalarda elde edilen bulgularla tutarlı olarak ölçeğin hem kurban hem de zorba formu için tek faktörlü bir

yapı elde edilmiştir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007, Topçu, 2008). Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı kurban formu için .92; zorba formu için .93 olarak bulunmuştur. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri EK 1’de sunulmuştur.

2.2.2 Ergenlerin Sanal Zorbalığın Nedenlerine İlişkin Algıları

Ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algılarını belirlemek üzere “Bu davranışların size göre nedenleri nelerdir?” şeklinde sorulan açık uçlu soruyu kendileri için önemli buldukları üç nedeni yazarak cevaplamaları istenmiştir.

2.2.3 Ergenlerin Sanal Zorbalığa Verdikleri Duygusal Tepkiler

Sanal zorbalık türden davranışlarla karşılaştıklarında hissettikleri duyguları “Bu davranışlarla karşılaştığınızda neler hissediyorsunuz?” şeklinde sorulan açık uçlu soruyu kendileri için önemli buldukları üç duyguyu yazarak cevaplamaları istenmiştir.

2.2.4 Ergenlerin Sanal Zorbalıkla Baş Etme Yöntemleri

Sanal zorbalıkla baş etme yöntemlerini belirlemek amacıyla “Sizce bu davranışları engellemenin en iyi yolu nedir?” şeklinde sorulan açık uçlu soruyu kendileri için önemli buldukları üç baş etme yöntemini yazarak cevaplamaları istenmiştir.

2.3 İŞLEM

Araştırma için ulaşılabilirliği daha kolay olan 6 kent merkezi seçilmiş ve her kent merkezinde ilköğretim ve lisedeki her sınıf düzeyinden en az 10 kız ve 10 erkek öğrencinin temsil edilmesi hedeflenerek uygun okullara gidilmiştir. Bu şekilde araştırmanın örnekleme uygun örnekleme yöntemi (convenience sampling) ile belirlenmiştir.

Araştırmanın yapılabilmesi için ilgili okullara gidilerek okul idareleri ile görüşülmüş ve uygulama tarihi belirlenmiştir. Uygulama okul idaresince ders saatleri açısından uygun görülen sınıflarda toplu olarak gerçekleştirilmiştir. Ergenler kendilerine verilen ölçekleri yanıtlamaya başlamadan önce araştırmacı tarafından araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve ölçeğin yönergelerini dikkatlice okumaları istenmiş ve sözel olarak da yönergeler kendilerine açıklanmıştır. Ergenlerden, ölçek ve demografik bilgi

formlarının herhangi bir yerine isim yazmamaları istenmiş, kendilerinden toplanan bilgilerin sadece araştırmacı tarafından okunacağı; okul yönetimi, öğretmenleri ve ailelerine kendileri ile ilgili bilgi verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu yolla, ergenlerin daha içten ve samimi yanıtlar vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca zorbalık türünden davranışların doğası düşünülerek ergenlere kendileri dahil olmamış olsalar bile sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları, bu davranışlar karşısında gösterilen duygusal tepkiler ve baş etme yöntemleri ile ilgili soruları böyle bir durumu yaşamış olduklarını düşünerek yanıt vermeleri istenmiştir.

Ölçeklerin uygulanması hem ilköğretim ikinci kademedeki hem de lisedeki ergenler için yaklaşık bir ders saati sürmüştür. Ölçeklerin uygulanması aşamasında 3 yüksek lisans öğrencisi ve okulların rehber öğretmenlerinden yardım alınmıştır.

BÖLÜM 3

BULGULAR

Yukarıda bahsedildiği gibi araştırmanın asıl amacı ergenlerin sanal zorbalığa ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarını niteliksel yöntemle ayrıntılı bir biçimde incelemektir. Ancak analizler gerçekleştirilirken nitel veri yöntemine uygun biçimde ergenlerin demografik bilgileri, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri ve sanal zorbalık statüleriyle ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Bu nedenle aşağıda öncelikle bu bilgilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra ise niteliksel verilere ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.1 DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER

Araştırmaya katılan ergenlerin anne ve babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde, örneklemdaki ergenlerin annelerinin çoğunluğunun (% 34) ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ergenlerin babalarının çoğunluğunun lise (% 25.3) veya üniversite (%25.6) mezunu olduğu görülmektedir. Ergenlerin anne ve babalarının eğitim düzeyinin genel dağılımı Tablo 3.1’de, algılanan gelir düzeyi Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.1 Ergenlerin Anne ve Babalarının Eğitim Düzeylerinin Dağılımı

Eğitim düzeyi	Anne	Baba
Okuryazar değil	4.9	0.7
Okuryazar	2.7	1.6
İlkokul	34.0	21.6
Ortaokul	12.3	15.7
Lise	23.6	25.3
Yüksekokul	2.6	3.8
Üniversite	17.2	25.6
Lisansüstü	2.7	5.8

Ergenlerin algıladıkları gelir düzeyi incelendiğinde, Tablo 3.2’de görüldüğü gibi hem genel toplam hem de illere göre dağılımda örneklemin büyük çoğunluğunun ailesini orta

gelir grubunda algıladıkları görülmektedir. Kendini alt gelir grubunda ve ortanın altı gelir grubunda algılayan ergenlerin oranının en yüksek olduğu ilin Gaziantep, orta gelir grubunda algılayanların oranının en yüksek olduğu ilin İstanbul, ortanın üstü gelir grubunda algılayanların oranının en yüksek olduğu ilin Ankara, üst gelir grubunda algılayanların oranının en yüksek olduğu illerin ise Malatya ve Hatay olduğu söylenebilir.

Tablo 3.2 Algılanan Gelir Düzeyinin İllere Göre Dağılımı

	Alt Gelir Grubu	Ortanın Altı Gelir Grubu	Orta Gelir Grubu	Ortanın Üstü Gelir Grubu	Üst Gelir Grubu
İller	(%)				
İstanbul	2.4	8.6	64.1	22.8	2.2
Ankara	1.3	2.3	54.1	37.9	4.4
Mersin	6.2	8.5	53.9	26	5.3
Hatay	2.6	8.1	60.1	23.5	5.7
Gaziantep	8.4	8.7	58.7	20.4	3.9
Malatya	4.3	8.1	59.3	21.3	6.9
Toplam	4	7.5	58.6	25.1	4.7

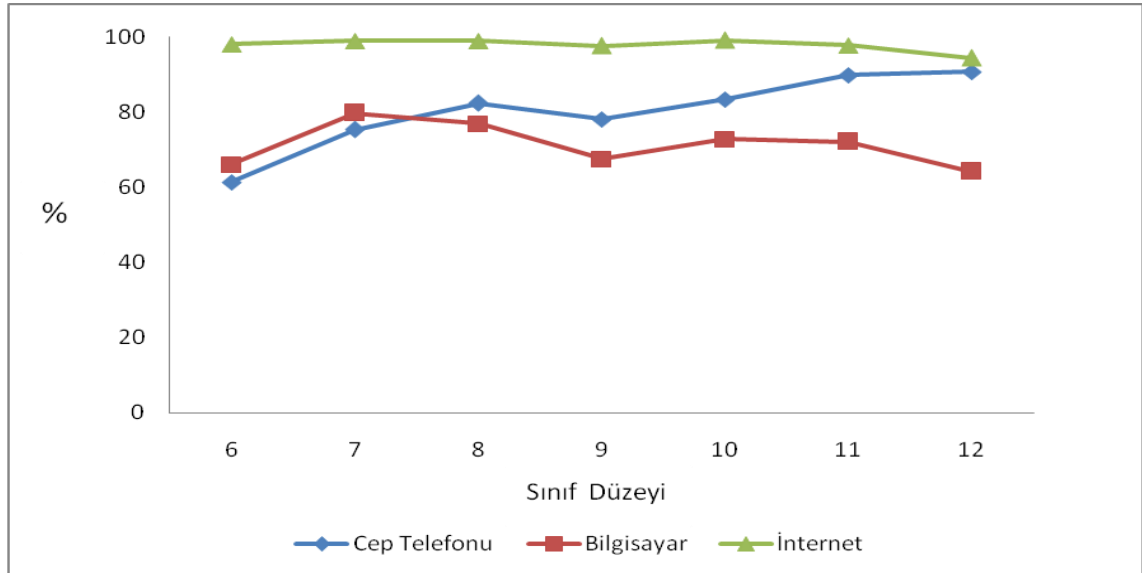
3.2 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE SAHİP OLMA VE KULLANIM ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER

Araştırmaya katılan ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma oranları incelendiğinde % 80.2'sinin kendine ait bir cep telefonunun ve % 71.4'ünün kendine ait bir bilgisayarının olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan ergenlerin % 97.9'u internet kullanıcısı olduğunu bildirmişlerdir. Ergenlerin cinsiyete göre bilgisayar ve cep telefonuna sahip olma ve internet kullanma oranları Tablo 3.3'te verilmiştir.

Tablo 3.3 Ergenlerin Cinsiyete Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanım Oranları

	Cep Telefonuna Sahip Olma	Bilgisayara Sahip Olma (%)	İnternet Kullanıcısı Olma
Kız	77.5	68.1	97.5
Erkek	83.1	75	98.3
Toplam	80.2	71.4	97.9

Ergenlerin kendilerine ait cep telefonu ve bilgisayara sahip olmalarının ve internet kullanımlarının cinsiyete göre değişme gösterip göstermediğini incelemek için Ki-Kare analizleri yapılmıştır. Ergenlerin internet kullanım oranları cinsiyete göre değişme göstermezken, kendilerine ait cep telefonu ($\chi^2(1)=13.03$, $p<.001$) ve bilgisayara sahip olma oranlarının ($\chi^2(1)=15.54$, $p<.001$) cinsiyete göre değişme gösterdiği görülmüştür. Bu sonuca göre kendisine ait cep telefonu olan ve kendisine ait bilgisayarı olan erkeklerin oranı kızlardan anlamlı olarak daha fazladır. Ergenlerin cep telefonuna sahip olma, bilgisayara sahip olma ve internet kullanma oranlarının sınıf düzeyine göre dağılımı Şekil 3.1’de gösterilmiştir.

Şekil 3.1 Cep Telefonu ve Bilgisayara Sahip Olma ile İnternet Kullanımının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Ergenlerin cep telefonuna sahip olma oranlarının sınıf düzeyine göre dağılımına bakıldığında genellikle sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte cep telefonuna sahip olma oranlarının arttığı ve en yüksek oranın 12.sınıfta (% 90.7) olduğu görülmektedir. Bilgisayara sahip olma oranları sınıf düzeyine göre belirgin bir örüntüye sahip değildir. Buna karşılık internet kullanım oranları genel olarak ilköğretim ve lise sınıflarında benzer bir örüntü sergilemekle birlikte her iki kademedede de ergenlerin interneti yüksek oranda kullandıkları görülmektedir. Bu eğilim doğrultusunda incelenen yaş grubunda her 10 ergenden 9'unun internet kullanıcısı olduğunu söylemek mümkündür.

Ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanım beceri düzeyleri incelendiğinde, ergenlerin % 80'inden fazlasının kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini iyi ve çok iyi olarak algıladıkları, üçte birinin annelerinin bilgisayarı hiç kullanmadıklarını, oldukça küçük bir kısmının (% 5.1) ise annelerinin çok iyi düzeyde kullandıklarını belirttikleri ve babaları için algıladıkları becerinin her düzeye hemen hemen eşit biçimde dağıldığı görülmüştür (Bkz. Tablo 3.4).

Tablo 3.4 Ergenin, Anne ve Babanın Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri

Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri	Ergenin kendisi (%)	Anne	Baba
Hiç	0.6	33.8	19.5
Çok az	2.5	24.7	17.6
Orta	13.4	23.4	23.8
İyi	39.7	13.1	20.2
Çok iyi	43.8	5.1	18.9

Ergenlerin kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini algılamalarının cinsiyete ve sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için yapılan ANOVA analizi sonucunda ergenlerin kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini algılamaları üzerinde cinsiyetin ve sınıf düzeyinin temel etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir, sırasıyla, $F_{(1,2577)}=81.67$, $p < .001$, $\eta^2=.03$, $F_{(6,2577)}=16.11$, $p < .001$, $\eta^2=.04$. Bu sonuca göre erkekler kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini kızlardan daha iyi olarak algılamaktadırlar ($p < .001$). Tukey testi sonuçlarına göre, 6. sınıfların bilgisayar kullanma beceri düzeylerini 9., 10., 11. ve 12. sınıflardan; 7. sınıfların 10., 11. ve 12. sınıflardan; 8. sınıfların 10. ve 11. sınıflardan; 9. sınıfların 12. sınıflardan daha iyi olarak algıladıkları bulunmuştur.

3.2.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Özelliklerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim

Araştırmada ergenlerin cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanma sürelerinin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA yapılmıştır. MANOVA analizi sonuçlarında cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanım sürelerinde cinsiyet ve sınıf düzeyinin temel etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla, Pillai's Trace= .04, $F_{(3,2137)}= 28.91$, $p < .001$, $\eta^2= .04$; Pillai's Trace= .29, $F_{(18,6417)}= 38.09$, $p < .001$, $\eta^2= .10$. Cinsiyet ve sınıf düzeyinin ortak etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür.

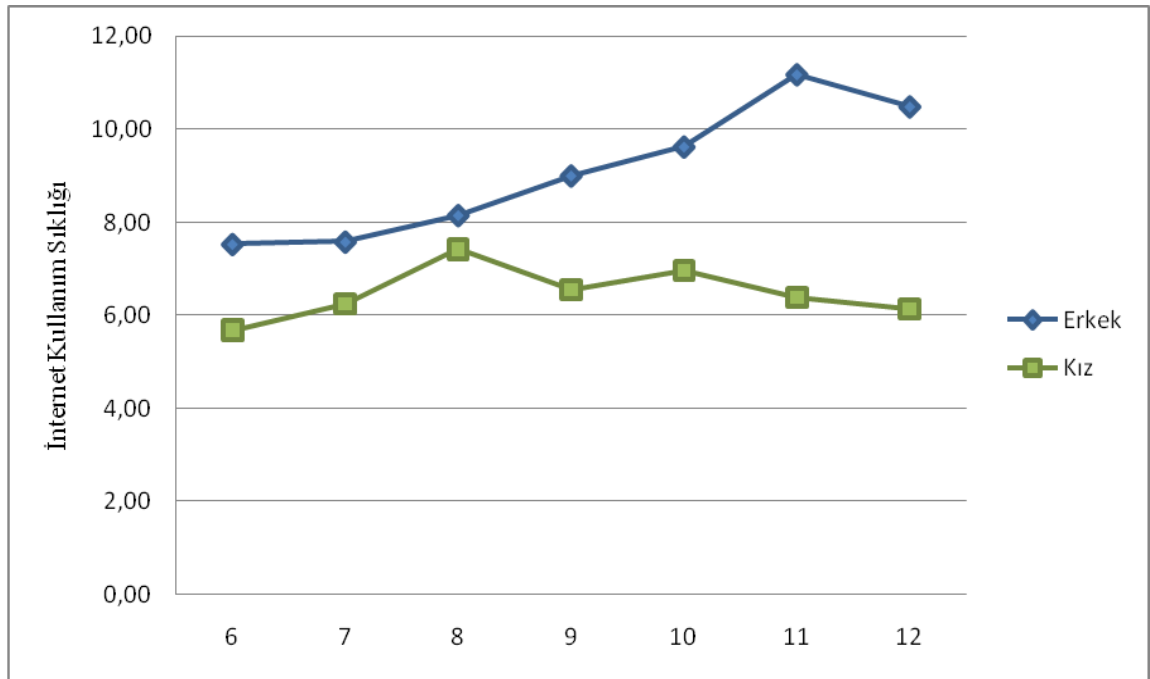
Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde cep telefonu kullanma süresi açısından cinsiyetler arası anlamlı bir fark bulunmazken, bilgisayar ve internet kullanma süreleri açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, sırasıyla, $F_{(1,2139)}= 63.27$, $p < .001$, $\eta^2= .03$; $F_{(1,2139)}= 5.49$, $p < .05$, $\eta^2= .00$. Elde edilen sonuçlar erkeklerin bilgisayar ve interneti kızlardan daha uzun süredir kullandığını göstermektedir.

Sınıf düzeyine göre incelendiğinde ise internet kullanma süresi açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, cep telefonu ve bilgisayar kullanma süresi için anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur; sırasıyla, $F_{(1,2139)}=128.07$, $p < .001$, $\eta^2= .26$; $F_{(1,2139)}=11.05$, $p < .001$, $\eta^2= .03$. Elde edilen bulgular 12. sınıfa devam eden ergenlerin 6., 7., 8., 9., 10. ve 11. sınıfa devam eden ergenlerden daha uzun süredir cep telefonu kullandığını göstermektedir. Ayrıca analiz sonucuna göre sadece 8. ve 9. sınıflar arasında anlamlı fark bulunmazken genel olarak cep telefonu kullanma süresinde yaşa bağlı anlamlı bir değişim olduğu göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte, bilgisayar kullanma süresi sınıf düzeyine göre incelendiğinde, 10., 11. ve 12. sınıfa devam eden ergenlerin 6. ve 7. sınıfa devam eden ergenlerden, 11. ve 12. sınıfa devam eden ergenlerin 8. ve 9. sınıfa devam eden ergenlerden daha uzun süredir bilgisayar kullandığı bulunmuştur. Ergenlerin cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanma sürelerine ilişkin ortalama ve standart sapmaları EK 2'de gösterilmiştir.

Araştırmada ergenlerin internet kullanım sıklığının cinsiyete ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Buna göre, internet kullanım sıklığı üzerinde cinsiyetin ve sınıf düzeyinin temel etkisinin ve bu iki değişkenin ortak etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla $F_{(1,2139)}=52.73$, $p<.001$, $\eta^2= .02$; $F_{(1,2139)}=2.71$, $p<.05$, $\eta^2= .01$; $F_{(1,2139)}=2.44$, $p<.05$, $\eta^2= .01$. Bu sonuca göre erkekler interneti kızlardan daha sık kullanmaktadırlar. Tukey testi kullanılarak yapılan post hoc sonuçlarına göre ise 11. sınıfa devam eden ergenler interneti 6. sınıfa devam eden ergenlerden daha sık kullanmaktadırlar. Ergenlerin internet kullanım sıklıklarına ilişkin ortalama ve standart sapmaları EK 3'te gösterilmiştir.

İnternet kullanım sıklığı açısından elde edilen ortak etki Tukey HSD testi ile incelendiğinde 11. ve 12. sınıfa devam eden erkeklerin interneti 11. ve 12. sınıfa devam eden kızlardan daha sık kullandıkları görülmüştür. Ergenlerin internet kullanma sıklıklarının sınıf düzeyine göre dağılımı Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Şekil 3.2 Ergenlerin İnternet Kullanım Sıklıklarının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

3.3 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI

Bu bölümde ergenler Sanal Zorbalık Ölçeği'nin zorba ve kurban formundan aldıkları ortalama puanlara göre kurban, zorba, zorba/kurban ve karışmayan olarak dört gruba ayrılmışlardır. Bu işlem gerçekleştirilirken, sanal zorbalık uygulama puanları ortalamasının bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal zorba**, sanal zorbalığa maruz kalma puanları ortalamasının bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal kurban**, hem sanal zorbalık gösterme hem de sanal zorbalığa maruz kalma puanları ortalamasının bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal zorba-kurban** ve bunların dışında kalan ergenler ise **karışmayan** olarak gruplandırılmışlardır. Ergenlerin hem örneklem içindeki hem de cinsiyete göre frekansları ve oranları Tablo 3.5'te verilmiştir.

Tablo 3.5 Sanal Zorbalığa Dahil Olma Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

	Erkek	Kız (N)	Toplam	%
Sanal Zorba	77	23	100	3.8
Sanal Kurban	79	63	142	5.4
Sanal Zorba/Kurban	91	20	111	4.2
Karışmayan	1024	1277	2301	86.7

3.3.1 Sanal Zorbalıkta Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine İlişkin Farklılıklar

Ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama ortalama puanlarının cinsiyet ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için MANOVA yapılmıştır. Analiz sonuçlarında sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulamada cinsiyet ve sınıf düzeyinin temel etkisinin ve iki değişkenin ortak etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla, Pillai's Trace= .04, $F_{(2,2639)}=59.08$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$; Pillai's Trace= .03, $F_{(12,5280)}=6.1$, $p < .001$, $\eta^2 = .01$; Pillai's Trace= .01, $F_{(12,5280)}= 2.58$, $p < .05$, $\eta^2 = .01$.

Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde sanal zorbalığa maruz kalma ve zorbalık uygulama için cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, sırasıyla, $F_{(1,2640)}= 52.80$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$; $F_{(1,2640)}=117.19$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$. Elde edilen sonuçlar erkeklerin sanal zorbalığa maruz kalma ve zorbalık uygulama ortalama puanlarının kızların maruz kalma ve uygulama

puanları ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama ortalama puanlarının cinsiyete ve sınıf düzeyine göre ortalamaları ve standart sapmaları EK 4'te verilmiştir.

Sanal zorbalık uygulama açısından bakıldığında ise sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, sanal zorbalığa maruz kalma için anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur; $F_{(6,2640)}=8.46, p<.001, \eta^2= .02$. Elde edilen bulgular sanal zorbalığa maruz kalmada 6. sınıfların ortalamalarının 9., 10., 11. ve 12. sınıfların ortalamalarından; 7. sınıfların ortalamalarının, 10. sınıfların ortalamasından; 8. sınıfların ortalamalarının, 9. ve 10. sınıfların ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir ($p<.05$) (Bkz. EK 4).

Sanal zorbalık uygulama açısından ortak etki olmadığı görülürken maruz kalma açısından cinsiyet ve sınıf düzeyine ilişkin ortak etki bulunmuştur, $F_{(6,2640)}=2.4, p<.05, \eta^2= .002$. Tukey HSD testi ile incelendiğinde 6. sınıfa devam eden erkeklerin 6. sınıfa devam eden kızlardan ($p<.05$), 12. sınıfa devam eden erkeklerin 12. sınıfa devam eden kızlardan ($p<.05$) anlamlı olarak sanal zorbalığa daha fazla maruz kaldıkları görülmüştür.

3.4 NİTELİKSEL VERİNİN ANALİZİ

Ergenlerin açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan yöntem bölümünde bahsedilen proje kapsamında diğer tüm verilerle birlikte SPSS'e kaydedilmiştir. Bu çalışmanın amacına uygun olarak kullanılacak veriler -ergenlerin demografik bilgileri, zorbalık statüleri ve açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar- öncelikle Excel dosyasına, ardından Maxqda 10 programına aktarılmıştır. Böylelikle 2658 belge ('documents' ya da 'cases') elde edilmiştir. Açık uçlu sorular birer şemsiye kategori olarak kullanılmış, bu sorulara verilen yanıtlar temel ve alt kategorileri oluşturmuştur.

Kodlama sürecine başlamadan önce ilgili literatür gözden geçirilerek bu araştırma kapsamında ele alınan değişkenler açısından temel birtakım kategorilerin var olup olmadığı irdelenmiştir. İncelenen çalışmalarda, çoğunlukla bu türden davranışlara

maruz kalan bireylerden elde edilen verilerin niceliksel yöntem ve standart ölçme araçları ile sağlandığı görülmektedir. Daha sınırlı sayıda çalışma ise yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle ve odak gruplarla yürütülmüştür. Mevcut araştırma bulgularından ve kuramsal bilgilerden yararlanılarak ergenlerin sanal zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları, bu davranışlar karşısında gösterilen duygusal tepkiler ve baş etme yöntemlerine ilişkin temel kategoriler belirlenmiştir. Her bir katılımcının tüm yanıtları (her bir soru için verilen birinci, ikinci ve üçüncü yanıtlar) belirlenen temel kategorilere kodlanmıştır. Bir yanıtın hangi kategoriye uygun olduğuna karar verirken katılımcının yaşı, sınıf düzeyi, cinsiyeti ve ailesinin sosyoekonomik düzeyi gibi demografik bilgileri de dikkate alınmıştır. Katılımcılar sorulara tek bir kelime, bir ifade ya da bir, iki cümle ile yanıt vermişlerdir (Örn., “eğlence”, “eğlenmek için”, “bunların eğlence olduğunun sanılması”). İlk okunduğunda anlamlı gelmeyen bazı yanıtların üzerinde derin bir biçimde düşünmek ve katılımcının ne demek istediğini yorumlayabilmek için niteliksel yöntemin doğasına uygun bir biçimde katılımcıların zorbalık statülerinin ne olduğu, aynı soruya verdikleri ikinci ve üçüncü yanıtlar ve diğer açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar da dikkate alınarak karar verilmiştir.

Temel kategorilere kodlama işlemi bittikten sonra nitel verilerin analizinde önemli bir süreç olan kodlama içeriklerinin kontrolü gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, belirlenen kategorilerin hiçbirine uymayan yanıtlar tek tek kontrol edilerek benzer ifadeler bir araya getirilmiş, bu yolla yeni temel kategoriler oluşturulmuş ya da belirlenen kategorilerin içerikleri genişletilmiştir. Daha sonra, nitel veri analiz sürecinin ikinci temel adımı olan alt kategorilerin oluşturulmasına geçilmiştir. Temel kategoriler içinden sözel olarak tamamen birbirinin aynı olan ya da benzer ifadeler bir araya getirilerek alt kategoriler oluşturulmuştur. İfadelerin hangi temel kategoride olduğuna, temel ve alt kategorilerin isimlerinin uygunluğuna karar verirken yol boyunca her bir katılımcının verdiği yanıtı defalarca gözden geçirmek gerekmiştir.

Özetlemek gerekirse, nitel verilerin analizi tümevarım ve tümdengelim yaklaşımlarının birleşimine uygun olarak gerçekleştirilmiştir (LeCompte ve Schensul, 1999; Nastasi ve Schensul, 2005; Varjas, Nastasi, Moore ve Jayasena, 2005). Nitel metodoloji içerisinde farklı görüşler olsa da, nitel analizin verilerden hareketle evrilmesi konusunda bir uzlaşmadan söz edilmektedir (Kuş, 2006). Bu görüşe uygun olarak oldukça yaygın

biçimde kullanılan in-vivo kodlama, tümevarımsal analiz ve teori-inşası yaklaşımını desteklemekte ve Alansal Yaklaşım (Grounded Theory) içerisinde tanımlanmaktadır (örn., Straus ve Corbin, 1998). Bu çalışmanın analizleri sırasında da in-vivo kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Verilere en yakın kodlar olan in-vivo kodlamalar, soyutlama düzeyi en düşük birimlerken; kategoriler soyutlama düzeyi yüksek birimlerdir ve kodlardan hareketle kategorilere ulaşılır (Coffey ve Atkinson, 1996; Strauss, 1987). Daha önce bahsedildiği gibi temel kategorilerden bir kısmı mevcut araştırma bulguları ve kuramsal bilgilerden yararlanılarak belirlenmiş olsa da, alt kod ve kodlar tamamen ham verilerden hareketle oluşturulmuştur. Bu bağlamda başlangıçta belirlenen temel kategoriler, birer şemsiye kategori olarak analizde yer almış ve verilerin bu kategorilere yerleştirilmesi, kodlar oluşturulduktan sonra yapılmıştır. Ayrıca tüm analiz boyunca literatürü gözden geçirme (tümdengelim), ham verilerden (tümevarım) kodlara ve kategorilere ulaşma işlemi ve mevcut kategorileri sorgulama süreci devam etmiştir. Kavramların (kategorilerin), düz-doğrusal değil de geri dönüşlü ve esnek biçimde ilerleyen nitel analiz sonunda geliştirilmesinin, bu kavramların geçerliğini (yapı geçerliği/construct validity) arttırdığı bilinmektedir (Dey, 1993). Kullanılan Maxqda analiz programı ise bu süreci desteklemekte, ayrıca hızlı ve kolay kılarak da geçerliğe katkı sağlamaktadır (Kuş, 2006). Örneğin program sayesinde temel kodlar oluşturmak, kodları tekrar düzenlemek, verileri yorumlamak ve belirlenen yapıları birbirleriyle karşılaştırmak mümkün olmakta; kodlama içeriklerine istenildiği anda ve çok çeşitli biçimlerde erişme imkanı sağlanmaktadır.

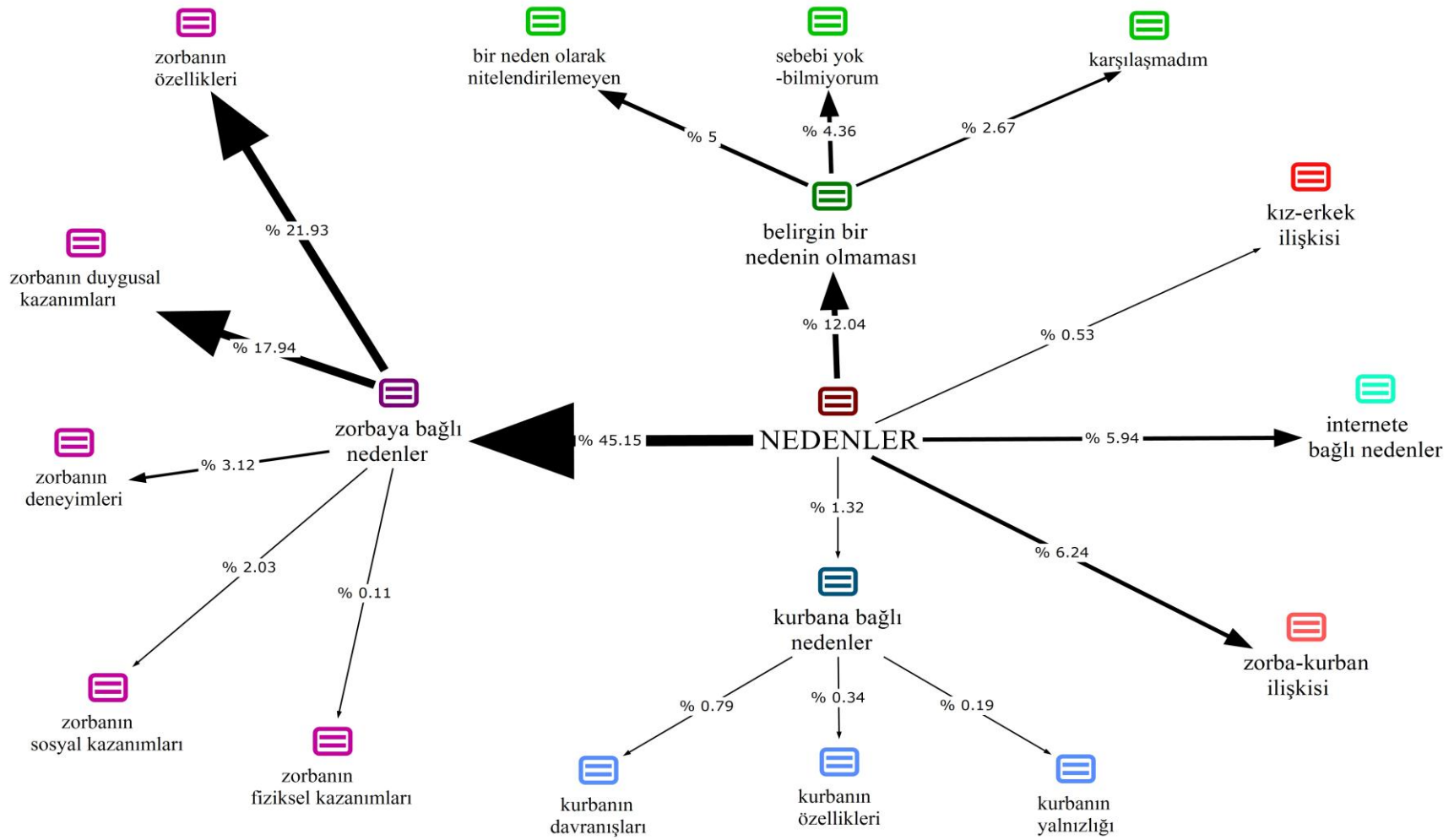
Yukarıda özetlendiği gibi ergenlerin zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları, duygusal tepkiler ve baş etme yöntemleri için verdikleri üçer yanıt ayrı ayrı kodlanmıştır. Örneklemin bir kısmının açık uçlu soruları tamamen boş bıraktığı görülmüştür. Bir kısmının üç soru için tek bir ifade, bir kısmının iki ifade, bir kısmının da istenildiği gibi üçer yanıt verdikleri görülmüştür. Ancak tüm örneklemin yarısından fazlası üç soruya da yalnızca birer yanıt vermiştir. Ergenlerin yanıt verme yüzdeleri Tablo 3.6'da yer almaktadır. Her bir soruya üçer ifade ile verilen yanıtlar incelendiğinde, bir ergenin üç yanıtının birbirine oldukça benzediği ve genellikle aynı temel kategoriye kodlandığı görülmüştür. Ayrıca ikinci ve üçüncü yanıtlar için oluşturulan modellerde yer alan kategoriler incelendiğinde, ilk yanıt için oluşturulan modelde yer alan kategorilerin dışında, yeni kategorilere ulaşılmamıştır. Bu nedenle analizlere ergenlerin yanıtlarından

yalnızca bir tanesinin (ilk verilen yanıtın) dahil edilmesi uygun bulunmuş ve analizler yanıt vermeyen ergenlerin de dahil edilmesi ile yöntem bölümünde belirtildiği gibi 2658 katılımcı üzerinden yürütülmüştür.

Tablo 3.6 Ergenlerin Açık Uçlu Soruları Yanıtlama Oranları

	Nedenler		Duygusal Tepkiler		Baş etme Yöntemleri	
	N	%	N	%	N	%
Birinci	1893	71.22	1764	66.36	1745	65.65
İkinci	1301	48.95	1179	44.36	1087	40.9
Üçüncü	926	34.84	854	32.13	727	27.35

Nitel veri analizinde grafik ve tabloların yanı sıra analiz programlarının da desteklediği Model adı verilen görselleştirmelerin kullanılması oldukça önemli görülmektedir (Gibbs, 2002; Miles ve Huberman, 1994). Böylece kodlama sürecinde geliştirilen kodlar ve kategoriler arasında kurulan hiyerarşik ilişkiler, otomatik biçimde modele yansıtılabilmektedir. Buna uygun olarak bu araştırmada da her bir unsura ilişkin modellere ulaşmak mümkün olmuştur (Bkz. Şekil 3.3, 3.4 ve 3.5).

Şekil 3.3 Nedenlere İlişkin Model (Yanıt verenlerin toplamı: % 71.22)

3.4.1 Nedenlere İlişkin Bulgular

Araştırmada nedenlere ilişkin soruya örneklemin % 71.22'si yanıt vermiş, % 28.78'i bu soruyu boş bırakmıştır. Yanıt vermeyen ergenlerin demografik bilgileri incelendiğinde, % 54.8'ini erkek, % 45.2'sini kız ergenlerin oluşturduğu görülmektedir. Statü açısından incelendiğinde ise nedenlere ilişkin soruyu boş bırakan ergenlerin % 2'si kurban, % 3.7'si zorba, % 4.6'sı zorba-kurban ve % 89.8'i karışmayan statüde yer almaktadır. Sınıf düzeyi açısından ise liseye devam eden ergenlerin (% 72.7) ilköğretime devam eden ergenlerle karşılaştırıldığında daha fazla oranda yanıt vermeme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Ergenler % 45.15 ile en yüksek oranda sanal ortamda sergilenen zorbalık davranışlarının zorba statüsünde yer alan kişilerden kaynaklandığını düşünmektedir. Şekil 3.3'te görüldüğü gibi sanal zorbalığın nedenleri altı temel başlık altında ele alınmıştır. Bu kategoriler belirlenirken Smith ve arkadaşlarının (2004) odak grup çalışması referans alınarak 'zorbaya bağlı nedenler', 'kurbana bağlı nedenler', zorba-kurban ilişkisi' ve 'sebebi yok-bilmiyorum' olarak dört kategori tanımlanmıştır. Bu dört kategoriye uymayan yanıtlardan yola çıkarak 'kız-erkek ilişkileri' ve 'interneteye bağlı nedenler' olarak iki yeni kategori önerilmiştir. Ayrıca sözü edilen çalışmadan farklı olarak 'sebebi yok-bilmiyorum' kategorisinin 'belirgin bir nedenin olmaması' şeklinde genişletilmesine karar verilmiştir.

Zorbaya bağlı nedenler zorbanın özellikleri, duygusal, sosyal ve fiziksel kazanımları ile zorbanın deneyimleri olmak üzere beş alt kategoriden oluşmaktadır. Bu alt kategoriler belirlenirken Smith ve arkadaşlarının (2004) çalışması referans alınmıştır. Başlık bakımından herhangi bir değişiklik yapılmamasına rağmen bazı alt kategorilerin içerikleri genişletilmiştir. Modelde yer alan zorbaya bağlı nedenlerin alt kategorileri aşağıdaki tablolarda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 3.7 Zorbanın Özellikleri

Kodlar	Frekans	Kodlar	Frekans
terbiyesizlik, ahlaksızlık, saygısızlık	108	şımarıklık	8
kıskançlık-çekememe	86	merak	7
psikolojik bozukluk, psikopatlık, sorunlu olmak, dengesizlik	69	sorumsuzluk	7
bilgisizlik, cahillik, eğitimsizlik	49	bencilik	6
kötü niyetli olmak	26	özentilik	5
bilinçsizlik, düşüncesizlik	22	şiddet, saldırganlık, öfke kontrolü	5
Sapıklık	22	yetersizlik, sosyal beceri eksikliği	4
salaklık,aptallık	20	empati kuramama	3
Kişilik	18	hoşgörüsüzlük	3
Özgüvensizlik	17	kabalık, nezaketten uzaklık	3
yalancılık, sahtekarlık, güvenilir olmama	15	görgüsüzlük	3
havalı olmak, kendini beğenme	14	hırs-gurur	3
yaramazlık, serserilik, saçmalık	14	çıkarcılık	2
ergenlik, olgunlaşmamış olma	13	eziklik	2
haysiyetsizlik, seviyesizlik	10	korkusuzluk	1
yalnızlık	9	Toplam	583
zeka	9		

Örneklemin yaklaşık beşte biri sanal ortamda deneyimlenen zorbalık türünden davranışların ortaya çıkma sebebini zorbanın birtakım bireysel özelliklerine atfetmiştir. Tablo 3.7’de görüldüğü gibi, ergenler zorbalık türünden davranışları uygulayanların ‘saygısızlık, kıskançlık, psikolojik sorunları olması’ gibi özelliklerini daha sıklıkla dile getirmişlerdir. Ergenlerin kendi ifadelerine bakıldığında “saygısız oldukları için”, “maneviyattan uzaklık”, “kendi terbiyelerinden dolayı”, “ahlaki bozukluk” gibi ifadeler ‘terbiyesizlik, ahlaksızlık, saygısızlık’ alt başlığı altında toplanmıştır. Ergenlerin “kişisel problemleri vardır”, “kişinin ruh halinin yerinde olmaması”, psikolojik nedenleri vardır”, “kişinin psikolojisinin bozuk olması”, “akli dengesi yerinde olmadığı için”, “psikopat olmaları” gibi ifadeleri ‘psikolojik bozukluk’ alt başlığı altında toplanmıştır. Örneklerde de görüldüğü gibi, tablodaki kodlar herhangi bir değişiklik yapılmadan ergenlerin kendi düşüncelerinin olduğu gibi aktarılmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 3.8 Zorbanın Duygusal Kazanımları

Kodlar	Frekans	Kodlar	Frekans
eğlence	105	hoşlarına gittiği için	16
şaka, komiklik	65	zevk için	15
aşağılamak, küçük düşürmek, utandırmak	57	ego tatmini	15
zaman geçirmek, can sıkıntısı	49	korkutmak, kırmak, kızdırmak	9
dalga geçmek, alay etmek	48	macera aramak	6
uğraşmak, rahatsız etmek, zarar vermek, gıcıklık, sinir etmek	46	kötülük olsun diye	3
kandırmak	25	Toplam	477
kin, nefret, intikam	18		

Tablo 3.8’de görüldüğü gibi ergenler, zorbanın duygusal kazanımlarına ilişkin nedenler olarak en fazla ‘eğlence, şaka, zaman geçirmek’ ifadelerini kullanmışlardır. Gündelik yaşamda ‘dalga geçmek’ ve ‘şaka yapmak’ ifadeleri sıklıkla birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak bu türden ifadelerin altında zarar verme amacı taşıyan ve taşımayan olmak üzere iki farklı motivasyon olabilir. Bu bağlamda “uğraşmak”, “rahatsız etmek” gibi ifadeler “eğlence”, “şaka” gibi ifadelerden daha çok kasıt içeriyor gibi görünmektedir. Örneğin, “insanlara zarar vermek”, “insanları rahatsız etmek”, “karşıdakini incitmek” gibi ifadelerin açık biçimde zarar verme maksadı taşıdığı anlaşılmaktadır. Ergenlerin yazılı olarak bildirdikleri bu yöndeki cevapların, kasıtlı olarak incitme amacı içerip içermediğini belirlemek oldukça zordur. Örneğin bir ergenin “eğlenmek istemeleri” ifadesi başka bir ergen tarafından “dalga geçmek istemeleri” ya da “alay etmek istemeleri” biçimlerinde de ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada bir ergenin kendi ifadesi ile “eğlenmek, dalga geçmek istemeleri” şeklinde verdiği yanıt, bu türden cevapların altında yatan motivasyonu anlamının güçlüğüne ortaya koymaktadır. Ancak bütün ifadeler için böyle bir ayırım yapmanın spekülatif olabileceği düşünülerek bu türden cevapların tümü, ayırt edilmeksizin, tek bir başlık altında ‘zorbanın duygusal kazanımı’ adıyla kodlanmıştır.

Tablo 3.9 Zorbanın Deneyimleri

Kodlar	Alt Kodlar	Frekans
Aile	ailede sorun olması ailenin ahlak-terbiyesi ailenin ilgisizliği-sevgi eksikliği ailenin yetiştirme biçimi aile maddi imkanlar aile eğitimi aile baskısı	44
Arkadaş	arkadaş çevresi-ortamı kötü arkadaşlıklar arkadaşlarından etkilenme arkadaşlar	23
Çevre		8
Okul	disiplin	1
Aile, okul ya da çevre ile ilgili genel ifadeler	yetersiz eğitim başboşluk çok fazla serbestlik dışlanma iletişim problemleri travmatik olaylar	7
Toplam		83

Ergenlerin bir kısmı da sanal zorbalık türünden davranışları sergileyen bireylerin aile, arkadaş ve yaşadıkları çevreden etkilenerek bu türden davranışlarda bulduklarını düşünmektedirler. Genellikle ergenler zorbanın aile içinde yaşadıkları deneyimlerle ilgili nedenlerden bahsetmektedir. Ergenlerin kendi ifadelerine bakıldığında “bir aile sorunu olduğu için”, “onların aile içi problemleri”, “kişinin ailesel sorunları” ve “huzursuz aile ortamı” gibi ifadeler ‘ailede sorun olması’ başlığı altında toplanmıştır. “Düzgün aile ahlakı”, “aile terbiyesinin olmaması” gibi ifadeler ‘ailenin ahlak-terbiyesi’ başlığı altında toplanmıştır. Ergenlerin “ailelerinden ilgi görmedikleri için”, “aileden sevgi eksikliği”, “ailelerin sahip çıkmaması” gibi ifadeleri ‘aile ilgisizliği-sevgisizliği’ alt başlığına kodlanmıştır. “İyi yetiştirilmemiş bireyler” ve “yetiştirme hataları” gibi ifadeler ‘ailenin yetiştirme biçimi’ başlığı altına kodlanmıştır. Bazı ergenler ise herhangi bir açıklama yapmadan yalnızca “aile” ifadesini kullanmışlar ve bu cevaplar ‘aile’ alt başlığında toplanmıştır. “Parasızlık”, “zengin oldukları için” gibi ifadeler ‘maddi imkanlar’ başlığına kodlanmıştır. “Aile eğitimsizliği”, “ailenin eğitiminden” gibi

yanıtlar ‘aile eğitimi’ başlığı altında toplanmıştır. “Aile baskısı”, “ailelerin çok konuşmasından dolayı” gibi ifadeler ‘aile baskısı’ başlığına kodlanmıştır.

‘Arkadaş’ kodunun içeriğinde “arkadaş çevresi”, “arkadaş gruplarının kötü olması”, “kötü arkadaş ortamında bulunmak” gibi ifadeler yer almaktadır.

Ergenlerin “yaşadığımız çevreden dolayı”, “ortamın bozulması”, “toplumdan kaynaklanır”, “televizyon yayınları”, “toplumun cahilleşmesi”, “başkalarına özenmek (filmler)” ve “insanları iyi veya kötü yönde etkileme” gibi pek çok farklı ifadesi ‘çevre’ alt başlığına kodlanmıştır. Yalnızca bir kişi zorbanın, disiplinin yeterli olmadığı bir okula devam etmesi gibi bir nedeni dile getirmiştir. Bunların dışında, ergenlerin zorbanın deneyimlerine dair bazı ifadelerinin aile, arkadaş gibi belirgin bir kategoriye ait olmadığı düşünülmüştür. Bu ifadeler ‘aile, okul ya da çevre ile ilgili genel ifadeler’ adlı kategoriye kodlanmıştır. Ergenlerin kendi ifadeleri (“yetersiz eğitim”, “başboşluk”, “çok fazla serbestlik”, “dışlanma” ve “travmatik olaylar”) üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi tabloda yansıtılmıştır. Ancak bir ergenin “kendileriyle ve arkadaşlarıyla ilişki problemi yaşayıp bunları kapatmak için başkalarını taciz etme” yanıtı, ‘iletişim problemleri’ adıyla kodlanmıştır.

Tablo 3.10 Zorbanın Sosyal Kazanımları

Kodlar	Alt Kodlar	Frekans
Gösteriş yapma	artistlik kendini ispatlama gösteriş yapma hava atma	23
Arkadaş-çevre edinme	arkadaş bulma çevre edinme popüler olma	14
Üstün görünme	üstün-büyük görünme kendini bir şey sanma	11
Dikkat çekme		6
Toplam		54

Zorbaya bağlı nedenlerin altında yer alan diğer bir kategori de zorbanın sosyal kazanımlarıdır. Tablo 3.10’da görüldüğü gibi bu kategorinin alt kodları birbirine oldukça benzer yanıtlardan oluşmaktadır. Ancak ergenlerin ifadeleri niteliksel yöntemin doğasına uygun biçimde en küçük birimlere ayrılmıştır. Ergenlerin kendi ifadelerine

bakıldığında “hava atmak”, “kendini birilerine göstermek”, “artistlik yapmaya çalışmak”, “insanların kendini kanıtlama çabası” gibi yanıtlar ‘gösteriş yapma’ kodunda toplanmıştır. “Çevre edinmek”, “bir gruba ait olmak istemek”, “arkadaş aramak”, “popüler çevre” gibi yanıtlar ‘arkadaş-çevre edinme’ kodunda toplanmıştır. “Kendilerini diğer insanlardan üstün görmeleri”, “farklı görünme isteği”, “kendilerini bir şey sanırlar” gibi ifadeler ‘üstün görünme’ başlığı altında toplanmıştır. “Dikkat çekme isteği”, “ilgi çekmeye çalışmaları” gibi yanıtlar ‘dikkat çekme’ alt başlığına kodlanmıştır.

Zorbaya bağlı nedenlerin bir diğer alt kategorisi ‘zorbanın fiziksel kazanımları’dır. Örneklemedeki ergenlerin yalnızca üçü, zorbanın fiziksel kazanımlarına atıfta bulunmuştur. Bu ergenler “para kazanmak” ve “para almak istemeleri” ifadelerini kullanmışlardır.

Şekil 3.3’te görüldüğü gibi, ergenlerin oldukça küçük bir kısmı kurbana bağlı nedenleri dile getirmiştir. Kurbana bağlı nedenlerin alt başlıkları tablo 3.11’de verilmiştir.

Tablo 3.11 Kurbana Bağlı Nedenler

Alt Kategoriler	Kodlar	Toplam
Kurbanın davranışları	arkadaş seçimi zorbaya boyun eğmek samimiyet uygun davranmamak	21
Kurbanın özellikleri	kişisel özellik fiziksel özellik	9
Kurbanın yalnızlığı		5
Toplam		35

Yukarıdaki tabloda görülen alt başlıkların içerikleri incelendiğinde, ergenlerin bir kısmı, bu davranışlara maruz kalan kişilerin yanlış arkadaşlar seçtiğini düşünmektedir. Ergenlerin “bazı insanlara gerektiğinde cephe almazsanız başınıza çıkarlar”, “istedikleri şeyleri vermek”, “ses çıkartmamam”, “kişinin onlara karşı bişey yapmaması” gibi ifadeleri ‘zorbaya boyun eğme’ alt başlığına kodlanmıştır. “Gereksiz samimiyet”, “fazla yüz-göz olmak” gibi ifadeler ‘samimiyet’ kodunda toplanmıştır. Ergenlerin “kaşınırlarsa

hak ederler”, “benim doğru davranmamam”, “zararsız olmam”, “herhalde benim kötü davranışlarım kaygısına kapılıyorum” gibi ifadeler ‘uygun davranmamak’ alt başlığına kodlanmıştır. Kurbanı bağılı nedenlere atıfta bulunan ergenlerin yalnızca ikisi kurban statüsünde yer almaktadır. Bunlardan biri “benim çirkin olmam” diyerek kurbanın fiziksel özelliğine, diğeri “insanlara çabuk güvendiğim için” ifadesi ile kurbanın kişisel özelliğine kodlanmıştır.

Tablo 3.12 Zorba-kurban İlişkisi

Alt Kategori	Frekans	Alt Kategori	Frekans
sevmedikleri için	63	dedikodu	3
kavgalı olmak	33	gruplaşma	3
iletişimsizlik	17	samimiyet	2
arkadaşlık ilişkileri	15	yanlış anlaşılma	2
beni kıskandıkları için	15	yarış içinde olmak	2
aynısını yapmış olmak	11	Toplam	166

Modelde yer alan temel kategorilerden bir diğeri, zorba-kurban ilişkisine bağılı nedenlerdir. Tablo 3.12’de görüldüğü gibi ergenlerin bir kısmı ne zorba ne de kurbanlara atıf yapmakta, genel anlamda her iki tarafın da ‘birbirlerinden hoşlanmaması’, ‘yarış içerisinde olması’ gibi ifadeler kullanmaktadır. “Belki beni sevmedikleri için”, “sevmemelerinden dolayı”, “birbirleriyle uğraşırlar”, “arkadaştan hoşlanmama” gibi ifadeler ‘sevmedikleri için’ alt başlığında toplanmıştır. “Çok fazla tartışırlar”, “kavga etmek”, “kavgalı olmak”, küslük” gibi yanıtlar ‘kavgalı olmak’ alt başlığında toplanmıştır. “Kişiler arası etkileşim”, “iyi geçinmemek”, “birbirimizi anlamamız” gibi ifadeler ‘iletişimsizlik’ başlığı altına kodlanmıştır. “Arkadaş çatışmaları”, “arkadaşlık ilişkilerinin iyi olmaması” gibi yanıtlar ‘arkadaşlık ilişkileri’ başlığı altında toplanmıştır. Diğeri alt kodların içerikleri tabloya olduğu gibi yansıtılmıştır.

Bu araştırmada tanımlanan iki yeni kategori ‘internete bağılı nedenler’ ve ‘kız-erkek ilişkileri’dir. İnternete bağılı nedenlerin alt kodları Tablo 3.13’te verilmiştir.

Tablo 3.13 İnternete Bağlı Nedenler

Alt Kategori	Frekans	Alt Kategori	Frekans
bilinçsiz ve kötüye kullanım	37	sanal ortamda zorba-kurban ilişkisi	8
anonimlik	28	zorbanın internet kullanımı	8
kurbanın internet kullanımı	26	güvenli internet	6
riskli kullanım	21	aile izlemesi	3
özel hayatın kaybı	13	Toplam	158
internete ilişkin genel ifadeler	8		

Tabloda görüldüğü gibi ergenlerin bir kısmı sanal zorbalığın internetin birtakım özelliklerinden kaynaklandığını düşünmektedirler. Örneklemede yer alan ergenlerin “bilgiyi kötüye kullanmak”, “bilinçsizce sitelere girmek”, “teknolojinin yanlış kullanılması”, “sanal ortamların kötüye kullanılması”, “kötü kişilerin sitelere girmesi” gibi ifadeleri ‘bilinçsiz ve kötüye kullanım’ alt başlığına kodlanmıştır. Ergenlerin “gizliliğe sığınma”, “cinsiyet değiştirerek item alırlar”, “internette o kişiye erişememe”, “kimsenin gerçekte kim olduğunu nette bilmemesi”, “sanal ortamdan dolayı rahatlık”, “yüz yüze konuşmaktan korktukları için saklanırlar” gibi yanıtları ‘anonimlik’ alt başlığına kodlanmıştır.

Araştırmada ergenlerin “herkesle yazışmak”, “sanal alemde kötü insanlarla konuşmak”, “internette herkese güvenmek”, “tanımadığı kişilerle konuşmak”, “yanlış sitelere girmek” gibi ifadeleri ‘kurbanın internet kullanımına ilişkin nedenler’ alt başlığına kodlanmıştır. Ergenlerin “bilgisayarda fazla takılmak”, “çok telefon düşkünü olmak”, “internete fazla girmek”, “sanal ortama kapılmak”, “internette başıboş gezinmek” gibi ifadeleri ‘riskli kullanım’ alt başlığına kodlanmıştır. “Herkesin her şeyi bilmesi”, “her şeyi ortaya çıkarttık”, “özel hayatımı merak etmeleri”, “bizim hakkımızdaki bilgileri merak ettikleri için” gibi ifadeler ‘özel hayatın kaybı’ alt başlığına kodlanmıştır.

Ergenlerin “teknolojinin gelişmesi”, “sohbet odalarının olması”, “internetin olumsuz etkileri” gibi ifadeleri ‘internete ilişkin genel ifadeler’ alt başlığına kodlanmıştır. Bu türden yanıtlar veren ergenler sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışların genel anlamda internetin hayatımızın bir parçası hâline gelmiş olmasından kaynaklandığını düşünmektedirler. Ergenlerin “msn’imi hackledikleri için”, “facebookta çok popülerim”, “kişilere yorum yazmamı engellemek”, “şifrem kırıldığında kıran kişiye virüs yollarım” şeklinde verdiği yanıtlar ‘sanal ortamda zorba-kurban ilişkisi’ alt

başlığına kodlanmıştır. Bu ve benzeri ifadeler ergenlerin genellikle kendi deneyimlerinden yola çıkarak yanıt verdikleri izlenimi bırakmaktadır.

Araştırmada ergenlerin “internette alay etmek”, “izinsiz eklemek”, “şifreyi ele geçirmek”, “kişisel bilgileri çalmak”, “klavye delikanlılığı” gibi sanal ortamın doğasına özgü, ancak yine de zorbalık davranışları sergileyen bireylerin özelliklerinin yer aldığı ifadeleri ‘zorbanın internet kullanımı’ alt başlığına kodlanmıştır. Ergenlerin “internetin başında denetleyici olmaması”, “internetin güvensiz olması” gibi yanıtları ‘güvenli internet’ alt başlığına kodlanmıştır. Bu türden yanıtlar veren ergenlerin internette karşılaşabilecekleri tehditlere karşı kendilerini güvende hissetmedikleri ve bu türden tehditlerden korunma yolları ile ilgili bilgilere ihtiyaç duyabilecekleri düşünülebilir. Son olarak üç ergenin verdiği “aile önünde internete girmememeleri”, “ailelerin facebook’a izin vermesi”, “annelerin çocuklarının terbiyesiz sitelere girmesine izin vermesi” gibi yanıtlar ‘ailelerin izleme uygulamaları’ başlığı altına kodlanmıştır.

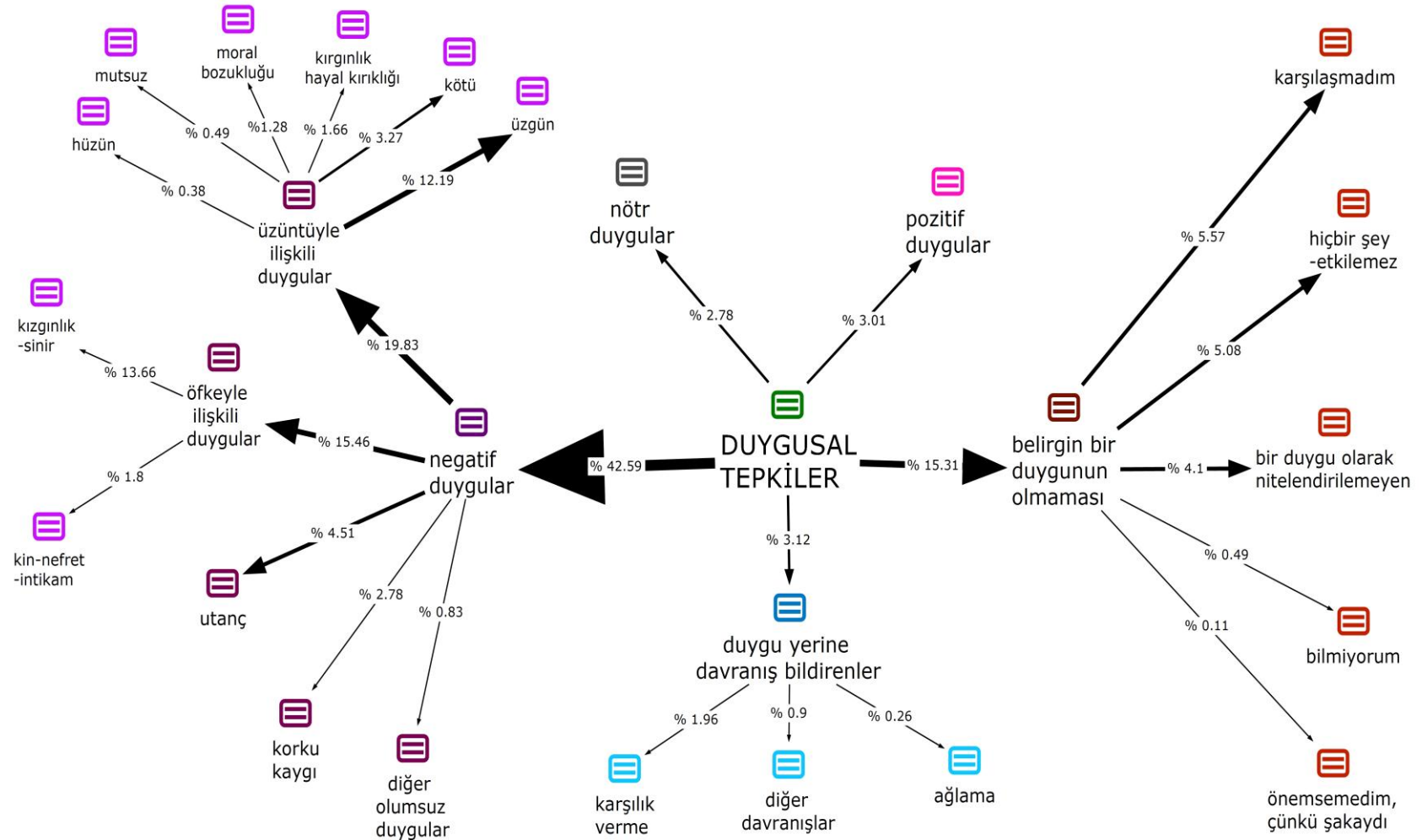
Diğer kategorilerden farklı bir olguya işaret etmesi nedeniyle bu çalışma kapsamında, ‘kız-erkek ilişkisi’ yeni bir kategori olarak önerilmiştir. Aşağıda ergenlerin kız-erkek ilişkilerine ait bazı yanıtları verilmiştir:

“aşık olmaları”	“karşı cinse duyulan ilgi”
“birbirlerini seviyorlardır”	“cinsel arzu”
“karşı cinsle iletişim kurma isteği”	“erkeklerin rastgele birini aramasından”
“kızları tavlama”	“abazalar asılır, ben karşılık vermeyince böyle yaparlar”
“kızların güzel olması”	“kızların istemesi”
“kızların azıtmış olması”	“sevgili ile iyi olmaları”

Hatırlanacağı gibi araştırmada yer alan diğer bir temel kategori ‘belirgin bir nedeninin olmaması’dır. Bir bireyin verdiği “karşılaşmadım” yanıtı ile “sebebi yok-bilmiyorum” yanıtının ve/veya o soruyu yanıtsız bırakmasının altında farklı motivasyonların yer alabileceği ve bu cevapların ayırt edilmesinin uygun olduğu düşünülmüştür. Öte yandan bazı ergenlerin herhangi bir kategoriye kodlanamayacak biçimde yanıtlar verdikleri görülmüştür. Bu yanıtlar ‘bir neden olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt başlığına kodlanmıştır. Bu ifadelerden bazıları şöyledir:

“sıkıcı”	“bu şekilde haberleşiyoruz”
“sevinç”	“arkadaşlarım msn’de böyle bir şey yaptılar”
“şiddet hissedirim”	“kapalı alanda konuşurum”
“kendimi kötü hissedirim”	“iyi arkadaşlarım var”
“yalan”	“cep telefonunu seviyorum”
“facebooka resim koyunca hemen etiketlerler”	“facebook’ta küfür ediyorlar” “arkadaşımın msn’ini ele geçirirler”
“çekiniyorlardır”	“arkadaşlarımla haberleşmek”
“dürüstüm”	“bana duydukları sevgi”
“abartma”	

Görüldüğü gibi bazı ergenler yaşadıkları sanal zorbalık deneyiminden bahsetmiş, bazıları ise sorudan bağımsız olarak kendi düşünce ya da duygularını belirtmişlerdir. Sonuç olarak hem ‘karşılaşmadım’ ve ‘sebebi yok-bilmiyorum’ şeklinde verilen yanıtların hem de yukarıda örnekleri verilen ‘bir neden olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt kodunun ‘belirgin bir nedenin olmaması’ şeklinde üst kategoride birleştirilmesine karar verilmiştir.

Şekil 3.4 Duygusal Tepkilere İlişkin Model (Yanıt verenlerin toplamı: % 66.37)

3.4.2 Duygusal Tepkilere İlişkin Bulgular

Araştırmada duygusal tepkilere ilişkin soruya ergenlerin % 66.37'si yanıt vermiştir. Örneklemin % 33.63'ü ise bu soruyu boş bırakmıştır. Yanıt vermeyen ergenlerin demografik bilgileri incelendiğinde, % 53.5'ini erkek, % 46.5'ini kız ergenlerin oluşturduğu görülmektedir. Statü açısından incelendiğinde ise nedenlere ilişkin soruyu boş bırakan ergenlerin % 1.6'sı kurban, % 4'ü zorba, % 4.4'ü zorba-kurban ve % 90'ı karışmayan statüde yer almaktadır. Sınıf düzeyi açısından ise liseye devam eden ergenlerin (% 75) ilköğretime devam eden ergenlerle karşılaştırıldığında daha fazla oranda yanıt vermeme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Şekil 3.4'te görüldüğü gibi ergenlerin belirttikleri duygular beş temel kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler belirlenirken yöntem açısından doğrudan benzerlik göstermese de mevcut araştırma bulgularından yararlanılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu sanal zorbalık davranışları karşısında birtakım negatif duygular hissettiklerini bildirmiştir. Bu duygular 'üzüntüyle ilişkili duygular', 'öfkeyle ilişkili duygular', 'korku-kaygı', 'utanç' ve 'diğer olumsuz duygular' olmak üzere beş alt kategoriye ayrılmıştır.

Modelde görüldüğü gibi, ergenlerin yaklaşık beşte biri 'üzüntüyle ilişkili' duygular bildirmiştir. Üzüntüyle ilişkili duygular incelendiğinde ergenlerin "çok üzülüyorum", "üzüntü" gibi yanıtlarının yanı sıra oldukça çeşitli ifadeler kullandıkları görülmüştür. Örneğin, "kötü", "mutsuz", "moralim bozular", "rahatsız hissedirim", "kırılıyorum", "hayal kırıklığı" gibi. Bu ifadelerin altında yatan duygunun üzüntü olduğu düşünülerek tek bir başlık altında toplanmıştır (Bkz. Şekil 3.4).

Araştırmada ergenler 'üzüntü'den sonra en fazla sırasıyla 'öfkeyle ilişkili duygular', 'utanç' ve 'korku-kaygı' duygularını bildirmişlerdir. Ergenlerin öfkeyle ilişkili duygulara yönelik kendi ifadelerine bakıldığında, "kızgınlık", "çok sinirlenirim", "öfke" gibi ifadeler 'kızgınlık' alt başlığında; "insanlardan nefret etmek", "böyle insanlara lanet oluyorum", "intikam almak" ve "kin duyarım" gibi ifadeleri 'kin-nefret-intikam' alt başlığında kodlanmıştır. Utanç duygusu insana özgü, ahlaki bir duygu olarak tek başına ele alınmıştır. Bu kategoride "utanma", "utanırdım", "utanç verici" gibi ifadeler yer almaktadır. Korkuyla ilişkili duygular ise "korkarım", "insan ilk defa yaşıyorsa

paniğe kapılabilir”, “kaygı”, “endişe”, “korkuyorum” gibi yanıtlardan oluşmaktadır. Bunların dışında negatif olduğu düşünülen ancak daha az sıklıkla dile getirilen bazı ifadeler ‘diğer olumsuz duygular’ alt kategorisine kodlanmıştır. Bu kategoriye ilişkin alt başlıklar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.14 Diğer olumsuz duygular

Alt Kategori	Frekans	Alt Kategori	Frekans
güvensizlik	11	özgüvenin azalması	2
kandırılmış	6	olumsuz etkilenme	1
dışlanmış olma	4	önemsiz hissetme	1
yalnızlık	3	Toplam	31
kendini suçlama	3		

Ergenlerin “arkadaşlarıma güvenimin tam olmadığını”, “kimseye güvenememe”, “insanlara karşı güvensizlik”, “güvenim sarsılır” gibi yanıtları ‘güvensizlik’ başlığı altına kodlanmıştır. “Dışlanmış”, “o kişi istenmediğini hisseder” gibi yanıtlar ‘dışlanmış olma’ alt başlığına kodlanmıştır. Diğer alt başlıklarda ergenlerin kendi ifadeleri olduğu gibi tabloya yansıtılmıştır.

Örnekleme yer alan ergenler “zevk alırım”, “sevinirim”, “gülüyorum” gibi birtakım olumlu duyguları da dile getirmişlerdir. Hatırlanacağı gibi ergenlerin nedenlere ilişkin algılarında ‘eğlence, şaka’ kategorisine kodlanan yanıtlarının altında kasıtlı olarak incitme amacının var olup olmadığını anlamamanın zorluğundan bahsedilmişti. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Pozitif duygu bildiren ergenlerin yanıtlarının altında incitme amacı olup olmadığını anlamak güçtür. Örneğin, “zevk alırım” yanıtı kasıtlı olarak incitme amacına yönelik gibi görünmektedir. Buna karşılık, “gülüp geçerim” yanıtı ise kasıt içermeyen ve daha çok ‘önemsemem’ niteliğinde bir yanıt gibi düşünülebilir. Ancak burada “gülüp geçiyorum”, “seviniyorum”, “mutlu oluyorum” gibi kasıtı belli olmayan çok sayıda cevap yer almaktadır. Bu nedenle buna yönelik cevapların tamamı, ayırt edilmeksizin ‘pozitif duygu’ kategorisine kodlanmıştır.

Nedenlere ilişkin soruya ‘şaka, eğlence’ gibi zorbanın duygusal kazanımlarına atıfta bulunan ergenlerin pozitif duygulardan söz etmesi beklendiği bir durumdur. Buna göre duygusal kazanımlara atıfta bulunanların yaklaşık yarısı pozitif duygu bildirmiştir.

Araştırmada duygusal tepkiler bağlamında yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak ‘duygu yerine davranış bildirme’ olarak yeni bir kategori belirlenmiştir. Bunlar ‘karşı saldırı’, ‘ağlama’ ve ‘diğer davranışlar’ alt kategorileridir. Ergenlerin ‘karşı saldırı’ya ait yanıtları incelendiğinde “aynısını yaparım”, “döverim”, “küfür ederim” “cevap veririm” gibi yanıtlar verdikleri görülmektedir. Bu türden yanıtlar daha çok yapıcı olmayan bir baş etme yöntemi olarak ele alınan dışsallaştırma davranışlarıdır.

Araştırmada bazı ergenlerin duygu bildirmek yerine ‘ağlarım’ ifadesini kullandıkları görülmüştür. Bu ifade önce ‘üzüntüyle ilişkili’ duygular bağlamında düşünülmüştür. Ancak bir kişinin üzüntü, kızgınlık, utanç gibi pek çok farklı duyguyu hissettiğinde ağlama tepkisi verebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle ‘ağlarım’ ifadesini kullanan ergenlerin hangi türden bir duygu hissettiklerini anlayabilmek oldukça zordur. Bu nedenle ‘duygu yerine davranış bildirme’ kategorisi altına kodlanması uygun görülmüştür.

Bazı ergenler duygusal tepki yerine baş etme yöntemi olarak nitelendirilebilecek yanıtlar bildirmişlerdir. “Adresimi veya şifremi değiştiririm”, “Anında o kişiyi siliyorum”, “O ortamdan uzaklaşırım”, “Onlarla konuşurum”, “Orayı kapatıyorum”, “Onlarla görüşmezdim”, “Şikayet ederdim” gibi yanıtlar ‘diğer davranışlar’ alt başlığına kodlanmıştır. Bu davranışların sosyal destek arama, yüzleşme ve kaçma gibi birtakım baş etme yöntemlerine karşılık gelebilecek davranışsal tepkiler olduğu dikkati çekmektedir.

Bazı ergenlerin yukarıda aktarılan duygulardan daha farklı olarak nitelendirilebilecek ve daha önceki çalışmalarda rastlanmayan birtakım duygusal tepkiler bildirdikleri görülmüş ve bunlar ‘nötr duygular’ başlığı altında toplanmıştır. Nötr duygulara ait alt kodlar ve örnek cümleler tablo 3.15’te verilmiştir.

Tablo 3.15 Nötr Duygular

Alt Kategori	Frekans	Örnek Cümleler
acıma	19	“bunu yapanlara acıyorum”
şaşkınlık ve merak	17	“neden yaptıklarını merak ediyorum”, “şaşıyorum”
ayıplama	4	“ayıplıyorum”, “yapan kişiyi kınıyorum”
tiksinti	4	“tiksinme”
kıskançlık	2	“kıskançlık”
Toplam	52	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ergenlerin daha sıklıkla acıma duygusu belirttikleri görülmektedir. Bu ergenlerin statülerine bakıldığında yalnızca birinin zorba statüsünde, geri kalanların karışmayan statüde yer aldığı görülmüştür. Ergenler tarafından şaşkınlık ve merak gibi olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilemeyen duygular da ifade edilmiştir. Bu ergenlerin 2’si kurban, geri kalan 15’i karışmayan statüde yer almaktadır. Karışmayan statüde yer alan bireylerin bu durumla ilgili çok fazla bilgi sahibi olmadığı, bu nedenle şaşırma ve merak duyguları belirttikleri düşünülebilir. Ancak kurbanların yaşadıkları bu durumda ‘şaşkınlık’ hissettiklerini belirtmeleri ilginç bir bulgu olarak düşünülmüştür.

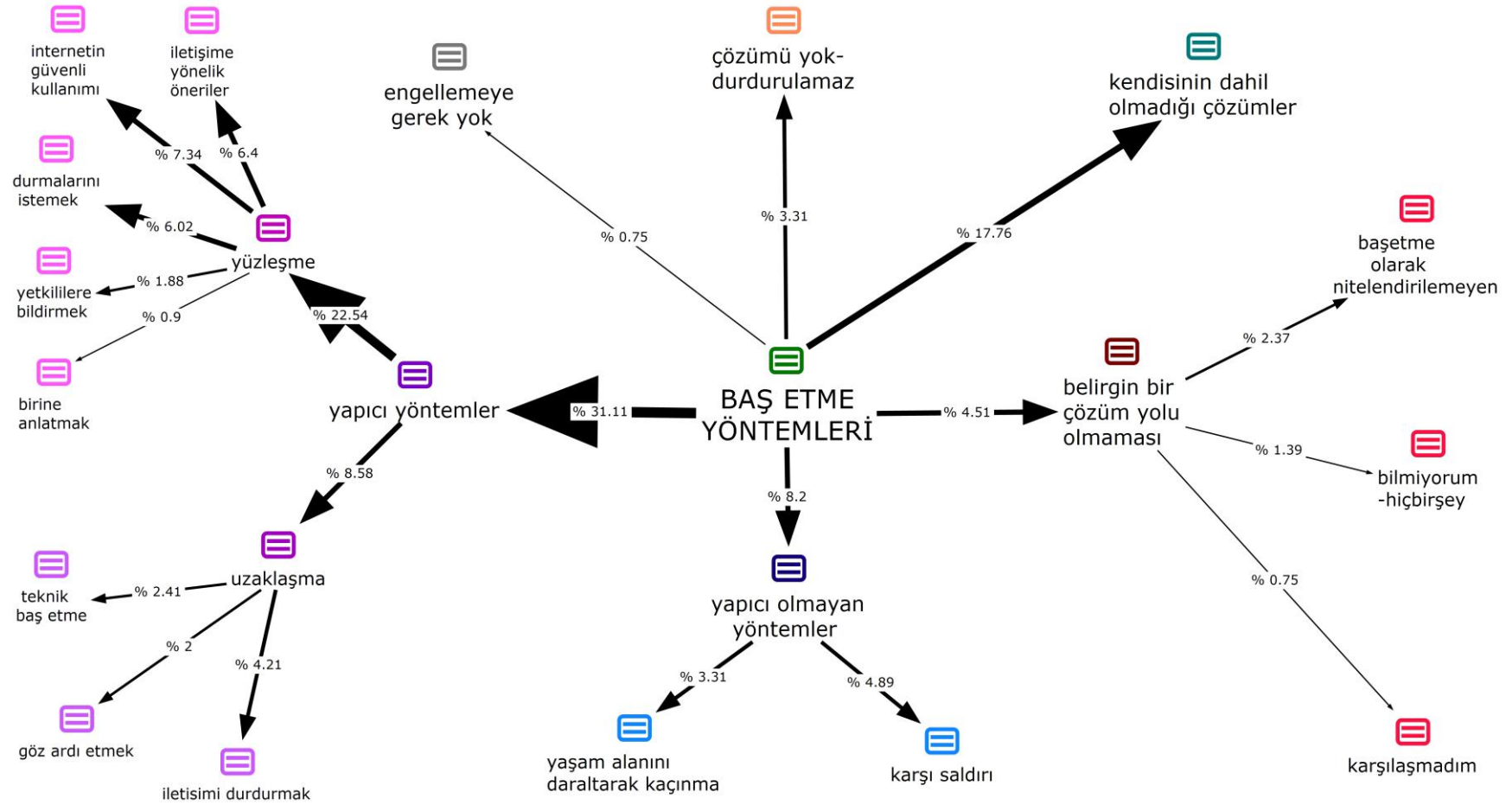
Zorbalığın nedenlerine ilişkin yanıtlara benzer biçimde ergenlerin ‘karşılaşmadım’, ‘bilmiyorum’, ‘hiçbirşey-etkilemez’, ‘önemsemedim, çünkü şakaydı’ ve ‘bir duygu olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt kategorileri ‘belirgin bir duygunun olmaması’ adlı üst kategoride birleştirilmiştir. Ergenlerin ‘Bir duygu olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt kategorisine ait bazı yanıtlar şöyledir:

“internete girmek istemiyorum”	“disiplin”
“aşk”	“yorum yok”
“terbiyesiz duygular”	“yine benimle uğraşıyorlar”
“yolumuzu düzeltelim”	“soğukkanlı”
“çevremizin dengesizliği”	“ben çok duygusalım”
“arkadaşlarımı özlediğim için”	“hissetsem terslik yaratırım”
“saçmalıyorlar”	“karşılaşmamaya çalışıyorum”
“beni de o davranışı yapmaya zorlarlar”	“çekemediklerini düşünüyorum”

Tablo 3.16 Zorbalık Statüsüne Göre Duygusal Tepkiler

	Zorba	Kurban	Zorba-kurban	Karışmayan
	%	%	%	%
üzüntü	5	28.2	18	19.4
utanç	3	9.8	1.8	4.4
öfke	17	24.6	9.9	15.1
koru-kaygı	1	4.2	1.8	2.9
diğer olumsuz duygular	1	3.5	0.9	1.1
ağlama	0	0.7	0	0.3
karşılık verme	5	2.1	2.7	1.7
diğer davranışlar	0	3.5	0.9	0.8
pozitif duygular	12	1.4	13.5	4.4
nötr duygular	1	1.4	0	1.9
hiçbirşey-etkilemez ve önemsememim, çünkü şakaydı	10	4.9	5.4	5.1
bilmiyorum	0	0.7	2.7	0.4
karşılaşmadım	4	0.7	0.9	6.2
duygu olarak nitelendirilemeyen	5	4.2	6.3	3.9
yanıt vermeyenler	64	9.9	35.2	32.4
yanıt verenler toplamı	36	89.9	64.8	67.6
Toplam	100	100	100	100

Tabloda görüldüğü gibi ergenlerin bildirdikleri duygusal tepkiler statü açısından incelenmiştir. Buna göre zorba bireylerin büyük bir kısmının (%64) duygularla ilgili soruyu boş bıraktığı dikkati çekmektedir. Zorbaların en fazla bildirdiği duygular ‘öfke’, ‘pozitif duygular’ ve ‘hiçbirşey-etkilemez’ şeklindeki yanıtlardır. Buna karşılık kurbanların ise % 90’ı bu soruya yanıt vermiştir. Bu ergenler sanal zorbalık karşısında kendilerini en fazla üzgün, utanmış ve öfkeli hissettiklerini bildirmişlerdir. Zorba-kurbanlar ise bazı açılardan kurban ve bazı açılardan zorbalarla uyumlu olarak değerlendirilebilecek biçimde ilk üç sırada kendilerini üzgün, olumlu duygular içerisinde ve öfkeli hissettiklerini bildirmişlerdir.

Şekil 3.5 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Model (Yanıt verenlerin toplamı: % 65.65)

3.4.3 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada sanal zorbalıkla baş etmeye ilişkin soruya ergenlerin % 65.65'i yanıt vermiş; % 34.35'i bu soruyu boş bırakmıştır. Yanıt vermeyen ergenlerin demografik bilgileri incelendiğinde, % 54.3'ünü erkek ergenlerin, % 45.7'sini kız ergenlerin oluşturduğu görülmektedir. Statü açısından incelendiğinde ise nedenlere ilişkin soruyu boş bırakan ergenlerin % 2.4'ü kurban, % 4.2'si zorba, % 4.6'sı zorba-kurban ve % 88.8'i karışmayan statüde yer almaktadır. Sınıf düzeyi açısından ise liseye devam eden ergenlerin (% 71.7) ilköğretime devam eden ergenlerle karşılaştırıldığında daha fazla oranda yanıt vermeme eğiliminde oldukları söylenebilir.

İfadeler ayrıntılı incelendiğinde ergenlerin bir kısmının zorbalıkla baş etme literatüründe sıklıkla söz edilen problem odaklı baş etme, yüzleşme, kaçma, sosyal destek arama gibi çeşitli sınıflamalara benzer yanıtlar verdikleri; bir kısmının ise doğrudan baş etme olarak nitelendirilemeyen sanal zorbalığı engellemeye yönelik bazı çözüm önerileri sundukları görülmüştür. Araştırmanın yöntemine uygun bir biçimde öncelikle temel kuramsal bilgilerden yola çıkılarak yüzleşme, uzaklaşma, kaçınma ve karşı saldırı gibi kategoriler belirlenmiş; daha sonra bu sınıflama içinde yer almayan ifadeler bir araya getirilmiştir. Böylece Şekil 3.5'te görüldüğü gibi ergenlerin verdikleri yanıtlar 'yapıcı yöntemler', 'yapıcı olmayan yöntemler', 'kendisinin dahil olmadığı çözümler', 'engellemeye gerek yok', 'belirgin bir çözüm yolu olmaması' ve 'çözümü yok-durdurulamaz' olmak üzere altı temel kategoride toplanmıştır. Ergenlerin % 31.11 ile en yüksek oranda yapıcı yöntemleri tercih ettikleri görülmektedir.

Yapıcı yöntemler 'yüzleşme' ve 'uzaklaşma' olarak iki alt kategoriye ayrılmıştır. Yüzleşmeye yönelik yöntemler 'iletişime yönelik öneriler', 'internetin güvenli kullanımı', 'durmalarını istemek', 'yetkililere bildirmek' ve 'birine anlatmak' olmak üzere beş alt kategoriden oluşmaktadır. Yüzleşme yönteminin alt kategorileri aşağıdaki tablolarda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 3.17 İletişim Önerileri

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
iyi geçinmek/davranmak	33	iyi ahlaklı olmak	2
iyi arkadaş çevresi edinmek	28	dost olmak	2
sevgi ve saygı	21	terbiyeli olmak	2
empati kurmak	13	aynısını yapmamak	2
iyi olmak	8	arkadaş canlısı olmak	2
anlayışlı ve hoşgörülü olmak	9	yalan söylememek	1
sağlıklı iletişim	7	ağırbaşlı olmak	1
dürüst olmak	4	sıcakkanlı olmak	1
barışmak	4	özür dilemek	1
sinirlenmemek	3	kimseye sataşmamak	1
sakin olmak	3	kendine güvenmek	1
kimseyi kırmamak-üzmemek	3	insanları korkutmamak	1
tatlı dil	2	güleryüzlü olmak	1
şakayı abartmamak	2	düşman edinmemek	1
kıskançlıktan vazgeçmek	2	bencil olmamak	1
yerimizi bilmek	2	küfürü bırakmak	1
insanları kandırmamak	2	yol göstermek	1
çözümler üretmek	2	Toplam	170

Tablo 3.17’de görüldüğü gibi ergenler zorbalık türünden davranışları engellemenin en iyi yolu olarak kişilerin birbirlerine saygılı davranmaları, anlayışlı ve hoşgörülü olmaları gibi iletişim kurmaya yönelik önerilerden bahsetmektedir. “Daha iyi anlaşmak”, “iyi geçinmek”, “insanlarla iyi geçinmek”, “sürekli iyi geçinmeliler”, “onlara iyi davranmalıyız” gibi yanıtlar ‘iyi geçinmek/davranmak’ başlığı altına kodlanmıştır. Ergenlerin “arkadaşlarımı doğru seçmek”, “iyi arkadaşlık kurmak”, “güvenli arkadaş edinme”, “doğru arkadaş seçimi”, “daha iyi arkadaş bulmak” gibi ifadeleri ‘iyi arkadaş çevresi edinmek’ başlığı altına kodlanmıştır. “İnsanlar birbirlerine saygı ve düşüncelerine saygı duymak”, “herkes birbirini sevmeli”, “saygısızlık yapmamak”, “sevgi ve saygı ortamı oluşturulmalı”, “saygı”, “sevmek” gibi ifadeler ‘sevgi ve saygı’ alt kodunda toplanmıştır. “Empati”, “başkalarını kendi yerine koyup düşünmesi” gibi yanıtlar ‘empati kurmak’ başlığında toplanmıştır. Ergenlerin “sorunlarımızı tartışmak”, “daha iyi etkileşim kurmak”, “düzgün iletişim sağlamak”, “güzel diyalog kurarak” gibi ifadeleri ‘sağlıklı iletişim’ başlığı altında toplanmıştır. Bunların dışındaki alt başlıklar ergenlerin kendi ifadeleri üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi tabloda yansıtılmıştır.

Yukarıda aktarılan yanıtlar ergenlerin sosyal destek arama, karşı saldırı gibi doğrudan kendilerinin eyleme geçtikleri yöntemlerden farklı bir duruma işaret ediyor gibi görünse de ergenler çoğunlukla kendilerini de dahil ederek “biz” ifadesini kullanmışlar ve problemin farkında olduklarına işaret eden yanıtlar vermişlerdir. Ergenlerin problemin varlığını kabul ederek bu konudaki çeşitli düşüncelerini analiz ettikleri ve olası çözümler konusunda fikir ürettiklerine kanaat getirilmiştir. Dolayısıyla bu yanıtların yüzleşme alt kategorisinde yer almasına karar verilmiştir.

Tablo 3.18 İnternetin Güvenli Kullanımı

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
güvenli sitelere girmek	53	özel bilgilerimizi paylaşmamak	1
tanımadığı insanlarla konuşmamak	45	mesajlaşırken tartışmamak	1
interneti bilinçli-dikkatli kullanmak	27	her telefona cevap vermemek	1
internetin aşırı kullanmaması	26	interneti kimlik no. ile kullanmak	1
şifre koymak	21	sitelerin şifrelerini vermemek	1
koruyucu program kullanmak	10	gerçekleri söylemek	1
internete her şeyi yazmamak	2	online oyunlara takılmamak	1
interneti iyi kullanmak	2	Toplam	195
kimliklerin gizli olmaması	2		

‘İnternetin güvenli kullanımı’ adlı alt kategoride daha sıklıkla ergenler sanal zorbalık davranışlarını engellemekten ziyade bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanırken zorbalık davranışlarıyla karşılaşmamak için ne türden önlemler alınması gerektiği ile ilgili ifadeleri yer almıştır. Ergenlerin “en iyi yol daha kültür seviyesi yüksek sitelerde arkadaşlık”, “böyle sitelere girmemek”, “her arkadaşlık sitesine katılmamak”, “internetteki bazı sitelerden uzak durmak”, “daha düzgün insanların olduğu sitelere girilmesi”, “güvenli olmayan sitelere girilmemesi”, “oralarda dolaşmamak”, “bazı siteleri açmamak”, “kötü ortama girmemek” gibi ifadeleri ‘güvenli sitelere girmek’ alt kodunda toplanmıştır. “Arkadaşımız dışındakileri eklememek”, “tanımadığımız kişilerle konuşmamalı”, “herkesi eklememek”, “tanımadığım kişileri kabul etmem”, “bildiğin kişilere numaranı ve msn adresini verip kimseye vermemeleri için uyarmak” gibi yanıtlar ‘tanımadığı insanlarla konuşmamak’ alt başlığına kodlanmıştır.

Ergenlerin “interneti doğru kullanmak”, “interneti adam gibi kullanmak”, “dikkatli internet kullanımı”, “daha dikkatli olunmalı”, “interneti doğru kullanmak” gibi ifadeleri

‘interneti bilinçli-dikkatli kullanmak’ alt başlığına kodlanmıştır. Bu ergenlerden yaklaşık üçte biri riskli kullanıma atıfta bulunmuştur.

“Facebook’a fazla girmemeliyiz”, “interneteye bağımlı olmamak”, “internetinde fazla takılmamak”, “sanal ortamda fazla kalmamak” gibi yanıtlar ‘internetin aşırı kullanılmaması’ alt başlığına kodlanmıştır. “Daha iyi bir şifre”, “şifreyi durmadan değiştirmek”, “daha zor şeyler konmalı”, “şifremizi kimseye söylememek” gibi ifadeler ‘şifre koymak’ alt kodunda toplanmıştır. ‘Şifre koymak’ başlığının başkaları tarafından kolaylıkla tahmin edilemeyecek şifreler koyma, şifreyi düzenli aralıklarla değiştirme ve şifreyi başkalarıyla paylaşmama olmak üzere üç farklı boyutu olduğu görülmektedir. “İnternet koruyucusu”, “antivirüs”, “koruma programı” gibi ifadeler ‘koruyucu program kullanmak’ alt başlığına kodlanmıştır. Diğer alt başlıklarda ergenlerin kendi ifadeleri olduğu gibi tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 3.19 Durmalarını istemek

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
konuşmak	90	rahatsız olduğunu söylemek	7
uyarmak	49	Toplam	160
yanlış olduğunu söylemek	14		

Yüzleşme yönteminin tanımlanan üçüncü alt kategorisi ‘durmalarını istemek’dir. Ergenlerin “onlarla konuşmak”, “konuşurdum”, “yüz yüze konuşmak”, “olgun bir birey gibi konuşmak”, “iki tarafla da konuşmak” gibi ifadeleri ‘konuşmak’ alt başlığına kodlanmıştır. “Uyarırım”, “uyarmak”, “herkesi bir şekilde uyarmak”, “her şeyden önce uyarmak daha önemlidir” gibi ifadeleri ‘uyarmak’ başlığı altına kodlanmıştır. “Onlara bunun doğru olmadığını söylemek”, “yanlış olduğunu belirtmek”, “bazı alışkanlıkların kötü olduğunu söylemek” gibi ifadeler ‘yanlış olduğunu söylemek’ alt başlığına kodlanmıştır. “Beni biraz düşün derim”, “açıkça rahatsız olduğunu söylemek”, “rahatsızlığı dile getirmek” gibi ifadeler ‘rahatsız olduğunu söylemek’ alt kodunda toplanmıştır.

Tablo 3.20 Yetkililere Başvurmak

Alt Kod	Frekans
şikayet etmek	38
polise bildirmek	12
Toplam	50

Ergenlerin bir kısmı sanal zorbalık türünden davranışlarla karşılaştıklarında yetkili bir kişiye başvurma yolunu tercih edeceklerini bildirmektedirler. “Şikayette bulunmak”, “belli yerlere şikayet etmek”, “şikayet ediyorum, onlar da bir daha yapmıyor” gibi ifadeler ‘şikayet etmek’ alt kodunda toplanmıştır. “Polise vermek”, “polislere söylemek” gibi ifadeler ‘polise bildirmek’ alt başlığına kodlanmıştır.

Tablo 3.21 Birine Anlatmak

Alt Kod	Frekans
anne/baba	14
öğretmen	7
genel ifadeler	3
Toplam	24

Ergenlerin bir kısmı zorbaca davranışlarla karşılaştıklarında sosyal destek arama türünden davranışları tercih edeceklerini bildirmişlerdir. Ergenlerin en fazla tercih ettikleri kişiler anne-babaları ve daha sonra öğretmenleridir. “Olaylar karşısında birilerinin yardımını almak”, “kendimizden büyüklerden yardım almak”, “büyüklerden yardım almak” yanıtları ise ‘genel ifadeler’ alt başlığına kodlanmıştır.

Modelde görüldüğü gibi yapıcı yöntemlerden bir diğeri de ‘uzaklaşma’dır. Aşağıdaki tablolarda uzaklaşmanın alt kategorileri verilmiştir.

Tablo 3.22 İletişimi Durdurmak

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
onlarla konuşmamak-görüşmemek	32	araya mesafe koymak	4
arkadaşlığı-iletişimi kesmek	19	onlara karşı tavır almak	2
bu kişilerle muhatap olmamak	16	rahatsız edenden kurtulmak	1
bu kişilerden uzak durmak	14	telefonu kapatmak	1
bu kişilere bulaşmamak-karışmamak	11	buldukları seviyeye düşmemek	1
o ortamdan uzak durmak	6	Toplam	112
küsmek	5		

Ergenlerin “öyle kişilerle konuşmamak”, “onlarla konuşmamak”, “o kişiyle görüşmemek” gibi ifadeleri ‘onlarla konuşmamak-görüşmemek’ alt başlığına kodlanmıştır. “Arkadaş olmam”, “arkadaşlığı kesmek”, “onlarla bağlantı kesilmeli”, “öyle kişilerle iletişimi kesmek” gibi yanıtlar ‘arkadaşlığı-iletişimi kesmek’ alt başlığına kodlanmıştır. “Böyle kişilerle muhatap olmamak”, “o kişilerle muhabbete girmemek”, “bu tip insanlarla muhatap olmamak” gibi ifadeler ‘bu kişilerle muhatap olmamak’ alt kodunda toplanmıştır. “Uzak durmak”, “onlardan ayrı durmak”, “böyle insanlardan uzak durmak” gibi ifadeler ‘bu kişilerden uzak durmak’ başlığına kodlanmıştır. “Hiç kimseye bir şey söylememek”, “kendi hâlinde durmak”, “karışmamak” gibi yanıtlar ‘bu kişilere bulaşmamak-karışmamak’ alt kodunda toplanmıştır. “Öyle yerlerde bulunmam”, “o iletişim aracından uzaklaşmak”, “o ortamdan ayrılmak” gibi ifadeler ‘o ortamdan uzak durmak’ alt başlığında toplanmıştır. Diğer alt başlıklarda ergenlerin kendi ifadeleri olduğu gibi tabloda yansıtılmıştır.

Tablo 3.23 Göz Ardı Etmek

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
ilgilenmemek	8	kendi hâline bırakmak	3
görmezden gelmek	8	duymazlıktan gelmek	2
aldırmamak	8	boş vermek	1
cevap vermemek	6	hiç uymamak	1
önemsememek	6	cool olmak	1
hiç uğraşmamak	4	Toplam	52
umursamamak	4		

Tablo 3.23’te yer alan tüm alt kodlar ergenlerin kendi ifadelerinin olduğu gibi yansıtılmasıyla oluşturulmuştur. Niteliksel yöntemin doğasına uygun biçimde üst

kategorileri en küçük birimlere ayırma işlemi sonucunda bazı kategorilerin içeriklerinin birbirlerine oldukça benzer ifadelerden oluştuğu görülmüştür. Örneğin, “ilgilenmemek”, “umursamamak”, “aldırmamak” ve “boş vermek” günlük dilde birbiri yerine kullanılabilen ifadelerdir. “Görmezden gelmek” ve “duymazdan gelmek” yine birbirine oldukça yakın ifadelerdir.

Tablo 3.24 Teknik Baş Etme

Alt Kod	Frekans
mesajları/kimlikleri engellemek	43
e-posta adresini ya da telefon numarasını değiştirmek	13
msn'den/siteden ayrılmak	8
Toplam	64

Ergenlerin bir kısmı sanal ortamın doğasına uygun biçimde birtakım stratejileri kullanarak bu türden davranışlardan uzaklaşmayı tercih etmektedirler. “Adresi silmek”, “böyle kişileri engellemek”, “facebookta veya msnde engellemek” gibi yanıtlar ‘mesajları/kimlikleri engellemek’ alt kategorisine kodlanmıştır. Ergenlerin “facebook hesabını kapatma”, “cep telefonu hattını değiştirmek”, “yeni msn açmak” gibi yanıtları ‘e-posta adresini ya da telefon numarasını değiştirmek’ alt kategorisine kodlanmıştır. “Msn kapatırım” ve “o siteden çıkarım” gibi yanıtlar ‘msn'den-siteden ayrılmak’ alt kategorisine kodlanmıştır.

Modelde görüldüğü gibi yapıcı olmayan yöntemler ‘karşı saldırı’ ve ‘yaşam alanını daraltarak kaçınma’ olmak üzere iki alt kategoride incelenmektedir. Bu kategorinin alt kodları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.25 Karşı Saldırı

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
aynısını yapmak	40	yüzlerine vurmak/rezil etmek	3
şiddet uygulamak	29	karşı koymak/çıkılmak	2
hacklemek	11	onlara hiçbir şey olmadıklarını kanıtlamak	1
tehdit etmek	11	ikinci bir hak vermemek	1
terslemek/çıkışmak	6	kendini ezdirmemek	1
kavga etmek	6	iyi bir ders vermek	1
karşılık vermek	5	şifreyi kırmak	1
yok etmek/öldürmek	4	dışlamak	1
kızmak	3	korkmadığı göstermek	1
bir gruba girip cephe almak	3	Toplam	130

Ergenlerin bir kısmı karşı saldırıda bulunmayı sanal zorbalığı durdurmanın bir yolu olarak görmektedir. “Aynısını yapmak”, “onlar gibi davranma”, “dişe diş, göze göz”, “siz de aynısını yapın” gibi ifadeler ‘aynısını yapma’ alt kodunda toplanmıştır. “Şiddet”, “dövmek”, “dayak”, “kırbaçlamak” gibi ifadeler ‘şiddet uygulamak’ alt başlığına kodlanmıştır. “Hacker olmak”, “kicklemek”, “hackerlık kurup internetten bilgisayarına virüs göndermek” gibi yanıtlar ‘hacklemek’ başlığında toplanmıştır. “Tehdit”, “gözdağı vermek” gibi ifadeler ‘tehdit etmek’ başlığında toplanmıştır. Diğer alt başlıklarda ergenlerin kendi ifadeleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan tabloda verilmiştir.

Tablo 3.26 Yaşam Alanını Daraltarak Kaçınma

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
internete girmemek	43	telefon kullanmamak	2
arkadaşlık/sohbet sitelerine üye olmamak	14	bilgisayar kullanmamak	2
kimseye güvenmemek	9	okuldan ayrılmak	1
zorba kişilerle iyi geçinmek	4	msni hiç açmamak	1
msn adresini, telefon numarasını kimseye vermemek	4	ölmek	1
kimseyle arkadaş/samimi olmamak	4	Toplam	88
facebooka fotoğraf koymamak	3		

Bazı ergenler kendi yaşamlarından bir takım ödünler vererek bu türden davranışları durdurabileceklerini düşünmüşlerdir. Ergenlerin “interneti kullanmamak”, “en iyisi internete girmemek”, “hiç girmemek”, “teknolojiden uzak durmak”, “sanal ortamla ilgiyi kesmek” gibi ifadeleri ‘internete girmemek’ başlığına kodlanmıştır. “Sitelerden

uzak durmak”, “internette sohbete takılmamak”, “üye olmamak”, “facebooka üye olmamak” gibi ifadeler ‘arkadaşlık/sohbet sitelerine üye olmamak’ başlığı altına kodlanmıştır. “Kimseye güvenmemek”, “güvenmemek” gibi yanıtlar ‘kimseye güvenmemek’ başlığına kodlanmıştır. “Onlarla daha yakın olmalıyım”, “huyuna giderim”, “onların suyuna gitmek” gibi ifadeler ‘zorba kişilerle iyi geçinmek’ başlığında toplanmıştır. Diğer alt başlıklarda ergenlerin kendi ifadeleri olduğu gibi tabloda yansıtılmıştır.

Ergenlerin bir kısmı da anne-baba, öğretmen ve diğer yetkililerin gerçekleştirebileceği, ancak kendisinin çözüme dahil olmayacağı bazı yöntemler önermişlerdir. Aşağıdaki tabloda ‘kendisinin dahil olmadığı çözümler’ kategorisine ilişkin alt kodlar verilmiştir.

Tablo 3.27 Kendisinin Dahil Olmadığı Çözümler

Alt Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans
internet yasası ile ilgili ceza ve kısıtlamalar	154	psikolojik destek sağlamak	31
internet yasası ile ilgili genel ifadeler	68	bu kişiler kendilerini düzeltmeli	15
eğitim vermek	147	Toplam	472
aile desteği	57		

‘İnternet yasası’ alt kategorisine ait iki farklı alt kod belirlenmiştir. Bunlardan birincisi ‘ceza veya kısıtlamalar’ ile ilgilidir. Ergenlerin bir kısmı “bu kötü sitelerin kapatılması”, “facebook gibi sitelerin izinsiz durumlarda kapatılması”, “gereksiz forum siteleri kapatılmalı”, “interneti engellemek”, “siteleri kaldırmak” gibi yasaklamaya yönelik yanıtlar vermişlerdir. Bir kısım ergen “bu kişileri cezalandırmak”, “ceza vermek”, “cezalandırma”, “böyle kişileri belirleyip facebook’tan çıkarmak”, “o kişileri tespit etmek”, “siteden atılmalı” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu durumda kendilerinin herhangi bir şikayette bulunup bulunmayacakları belirgin değildir. Yalnızca yetkili kişilerin olaya dahil olup ceza vermeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

İnternet yasası alt kategorisine ait diğer bir başlık ‘genel ifadeler’dir. Bu başlık altında ergenler “interneti güvenilir hâle getirmek”, “bilgilerin gizliliğini sağlamak”, “interneti denetlemek”, “site yöneticileri kurallar koymalı”, “şifre kırma programları yok edilmeli”, “internet kafede yaş sınırı olmalı”, “kişi hakları korunmalı” gibi ifadeler kullanmışlardır. ‘Ceza veya kısıtlamalar’ alt başlığında olduğu gibi ergenler burada da

kendilerinin dahil olduğu herhangi bir çözüm yolu sunmamakta; yetkili kişilerden birtakım kurallar koyma ve bu kurallara uyumu denetleme gibi görevler beklemektedirler.

Ergenin kendisinin dahil olmadığı çözümlerden biri de “bilgi vermek”, “bilgilendirmek”, “bu konuda bilinçlendirmek”, “bu konuda eğitici programlar düzenlemek”, “eğitim”, “eğitmek”, “eğitim seminerleri düzenlemek” gibi ifadelerin yer aldığı ‘eğitim vermek’ alt başlığıdır.

Ergenin kendisinin dahil olmadığı çözümlerden bir diğeri ‘aile desteği’dir. Bu kategoriye ait cevaplardan bazıları şöyledir:

“aile desteği önemlidir”	“aile eğitimi”
“aile terbiyesi”	“aile içinde paylaşımlar olması lazım”
“ailelerin iyi örnek olması”	“ailelerin, çocuklarına daha çok ilgi göstermesi”
“annelerinin bilgisayara şifre koyması”	“iyi bir aile terbiyesi”
“kişinin ailesinin bilinçlendirmek”	“okul anne ve babasına söyleyebilir”

Tablo 3.26’da görüldüğü gibi diğer bir alt başlık ‘psikolojik destek vermek’dir. Bu başlık altında “psikoloğa götürmek”, “psikolojik destek”, “rehabilitasyona götürmek” gibi ifadeler yer almaktadır. Son olarak ergenin kendisinin dahil olmadığı çözümler arasında ‘bu kişiler kendilerini düzeltmeli’ alt başlığı bulunmaktadır. Bu kategoriye ait bazı yanıtlar şöyledir:

“insanların kendilerini sorgulamaları gerekir”	“bu kişiler kendi kendilerine çözüm aramalıdır”
“akıllı olmak”	“adam olmak”
“daha mantıklı ve yararlı uğraşlar bulsunlar”	“bunu yapan kişiler kendini düzeltmeli”

Modelde görüldüğü gibi diğer alt kategoriler ‘çözümü yok-durdurulamaz’ ve ‘engellemeye gerek yok’tur. Buna göre bazı ergenler bu tür davranışları durdurmanın herhangi bir yolu olmadığını düşünmektedirler. “Bunun yolu yok”, “bence çözümü yok bu böyle gider”, “engellenemez”, “çözüm yolu yok”, “hiçbir yolu yoktur”, “yoktur” gibi ifadeler ‘çözümü yok-durdurulamaz’ kategorisine kodlanmıştır. “Engellemek istemem”, “engellemeye gerek yok”, engellenmesini istemiyorum”, “beraber gülmek”, “bir şey

yapmaya gerek yok” “niye engelliyim gayet eğlenceli” gibi ifadeler ‘engellemeye gerek yok’ kategorisine kodlanmıştır.

Ergenlerin ‘karşılaşmadım’, ‘bilmiyorum’ ve ‘baş etme olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt kategorileri ‘belirgin bir çözüm yolu olmaması’ adlı üst kategoride birleştirilmiştir. Ergenlerin ‘baş etme olarak nitelendirilemeyen ifadeler’ alt kategorisine ait bazı yanıtlar şöyledir:

“az ders vermeleri”	“benimle dalga geçmemeleri”
“biber gazı taşımak”	“bir defa daha denerim”
“ders çalışmak”	“doğrulamak”
“dolanmamaları”	“ezilmek”
“faşizm olmasın”	“hipotez kurma”
“herkes eşit olsun”	“insanlık”
“yorumsuz”	“saf bulunmamak”
“yanlış şeyleri yayınlanmaması”	“yazdıklarımızı dikkate alın”

BÖLÜM 4

TARTIŞMA

Yöntem bölümünde bahsedildiği gibi bu çalışmada ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma olanakları ve bu türden araçları kullanım özellikleri kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Nitel veri analizi sırasında ergenlerin sanal zorbalık statüleri, devam ettikleri sınıf düzeyi, cinsiyet, okul türü, yaşanılan şehir, anne-baba eğitim düzeyi gibi bazı demografik bilgileri ve bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım özelliklerine dair bilgilerden yararlanıldığı için betimleyici istatistikler ve bulgular bir önceki bölümde verilmiştir. Ancak araştırmanın amacı, doğrudan sanal zorbalığın yaygınlığı ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım özellikleri ile ilgili olmadığı için bu bulgulara yönelik sadece genel bir tartışmaya yer verilmiştir. Daha sonra da araştırmanın asıl amacı doğrultusunda sırasıyla sanal zorbalığın nedenleri, duygusal tepkiler ve baş etme yöntemlerine dair bulgular tartışılmıştır.

4.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmaya katılan ilköğretim ve lise çağındaki her on ergenden sekizinin kendine ait cep telefonu, yedisinin kendine ait bilgisayar olduğu ve dokuzunun internet kullanıcısı oldukları söylenebilir. Bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım yaygınlığına ilişkin elde edilen bulgular, ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılan betimsel incelemelerden elde edilen bulguları destekler niteliktedir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Gross, 2004; Harvard Mental Health, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li 2007a; 2007b; Ybarra ve Mitchell, 2004b; Topçu, 2008).

Cinsiyet açısından bakıldığında kendine ait bilgisayara ve cep telefonuna sahip olan erkek ergenlerin sayısının kız ergenlerden daha fazla olduğu, erkeklerin kızlardan daha uzun süredir bilgisayar ve internet kullandığı, bir hafta içerisinde internette daha fazla vakit geçirdikleri ve bilgisayar becerilerini daha iyi düzeyde değerlendirdikleri

bulunmuştur. Bu yöndeki bulgular literatürde erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım oranlarının kızlardan daha yüksek olduğunu, erkeklerin kızlardan daha fazla bilgisayar ve internet üzerinden oynanan oyunlarla ilgili oldukları ve interneti daha sık kullandıklarını ortaya koyan araştırma bulguları ile tutarlı görünmektedir (Bayraktar ve Gün, 2007; Gross, 2004; Morahan-Martin ve Schumacher, 2000; Tahiroğlu ve ark., 2008; Weiser, 2000). Sonuç olarak erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım özelliklerinin kızlardan belirgin bir biçimde farklı olduğu söylenebilir.

Araştırmada sınıf düzeyine göre ergenlerin cep telefonuna sahip olma oranlarına dair doğrudan bir karşılaştırma yapılmamasına rağmen, genel eğilim sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte cep telefonuna sahip olmanın arttığı yönündedir. Bu örüntü literatürde cep telefonuna sahip olmanın yaşla beraber arttığını bildiren bulgularla tutarlıdır (Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Tahiroğlu ve ark., 2008). İlköğretimdeki ergenlerin hepsi bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından kendilerini 12. sınıftaki ergenlerden, 6. sınıfların ise lisedeki tüm ergenlerden daha iyi değerlendirdikleri görülmektedir. Elde edilen bu bulgu 6. sınıfların kendi bilgisayar kullanma becerilerini henüz gerçekçi olarak değerlendiremedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir biçimde yaygınlığının artması ve faaliyetlerin çeşitlenmesi sebebiyle daha küçük yaşta ergenler kendilerini bu türden araçlar konusunda daha yeterli hissediyor olabilirler. Öte yandan ülkemizdeki eğitim sistemi çerçevesinde 12. sınıfların üniversiteye giriş sınavına yoğun bir biçimde hazırlanmaları ve buna bağlı olarak bilgisayarla ilgili gelişmelerden kendilerini uzaklaşmış hissederek algılarında bir düşüş yaşamış olabileceklerini de akla getirmektedir.

Ergenlerin interneti kullanım sıklıkları sınıf düzeyi açısından incelendiğinde ise sadece 11. sınıfa devam eden ergenlerin internette, 6. sınıfa devam eden ergenlerden daha fazla zaman harcadıkları görülmüştür. Yaşça daha büyük olan ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşma imkanlarının daha fazla olması, internette yapılabilecek faaliyetlerin daha fazla çeşitlenmesi gibi nedenlere bağlı olarak bu araçların kullanım sıklıklarının da arttığı düşünülmektedir. Diğer taraftan ergenlerin internet kullanım sıklıkları açısından cinsiyet ve sınıf düzeyi ortak etkisi değerlendirildiğinde 11. ve 12. sınıf dışında kalan tüm sınıf düzeylerinde erkeklerin kızlardan farklılaşmadığı göze

çarpılmaktadır. Elde edilen bu bulgu üzerinde yaşça daha büyük olanların bilgisayar kullanımlarının ebeveynleri tarafından daha az izlenmesinin (Juvonen ve Gross, 2008) etkili olduğu düşünülebilir. Bu yaş grubunda cinsiyete ilişkin elde edilen bu sonuç üzerinde, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeklerin kızlara kıyasla davranışlarına daha az müdahale edilmesi ve kızların erkeklere göre ebeveynlerine daha fazla uyum sağlayıcı davranışlar sergilemeleri belirleyici olabilir.

4.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI

Araştırmada ergenlerin % 13.4'ünün sanal zorbalığa bir biçimde dahil oldukları, % 3.8'inin zorba, % 5.4'ünün kurban ve % 4.2'sinin de zorba/kurban olarak sanal zorbalık statülerinde yer aldıkları bulunmuştur. Bu bulgu literatürde sanal ortamda zorbalığa herhangi bir şekilde dahil olma oranlarının % 6 ile % 48 arasında olduğunu gösteren araştırma bulguları ile paraleldir (Arıcak ve ark., 2008; Beran ve Li, 2005; Dehue ve ark., 2008; Hinduja ve Patchin, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stolz, 2007; Smith ve ark., 2006; Topçu, 2008; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a).

Araştırmada erkeklerin hem daha fazla sanal zorbalık sergiledikleri hem de daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıkları görülmüştür. Bu bulgu erkeklerin sanal zorbalık uygulama (Dehue ve ark., 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2006; Li, 2007b; Nordhagen, Nielsen, Stigum ve Köhler, 2005; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Ybarra, 2004) ve sanal zorbalığa maruz kalmala oranlarının (Ybarra ve ark., 2007) kızlardan daha yüksek olduğunu gösteren araştırma bulgularıyla tutarlıdır. Ayrıca erkeklerin kızlardan daha fazla sanal zorbalığa dahil olması daha önce belirtilmiş olan bilgisayar ve internetle daha çok ilgili oldukları bulgusuyla da ilişkilendirilebilir.

Sanal zorbalığa zorba veya kurban olarak dahil olmada sınıf düzeyine göre farklılaşma olup olmadığı incelendiğinde, sanal zorbalık uygulamada sınıf düzeyi açısından fark bulunmazken, ilköğretime devam eden ergenlerin genel olarak liseye devam edenlerden daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıkları görülmektedir. Bu bulgu ergenlerin zorbalığa maruz kalma ve zorbalık uygulama oranlarının ilkokulda ortaokulda olduğundan daha yüksek olduğunu (örn., Dehue ve ark., 2008), zorbalığa hedef

olanların genellikle erken ergenlik döneminde olduğunu gösteren araştırma bulguları ile tutarlıdır (Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve ark., 2006). Araştırmacılar bu sonucun küçük yaştaki ergenlerin zorbalık türünden davranışlar karşısında daha savunmasız olmalarından, internet konusunda daha deneyimsiz, baş etme becerilerinden yoksun ve daha saf olmalarından, tehditlere daha kolay inanabilmelerinden ve bu tehditleri doğru bir biçimde değerlendirme becerilerinden yoksun olmalarından kaynaklanabileceğini düşünmektedirler (Ayrıntılı bilgi için bkz. Uçanok ve ark., 2011).

4.3 NİTELİKSEL VERİLERE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

4.3.1 Nedenlere İlişkin Bulguların Tartışılması

Araştırmada sanal zorbalığın nedenleri ‘zorbaya bağlı nedenler’, ‘kurbana bağlı nedenler’, ‘zorba-kurban ilişkisi’, ‘internete bağlı nedenler’, ‘belirgin bir nedenin olmaması’ ve ‘kız-erkek ilişkisi’ olmak üzere altı temel kategoride toplanmıştır. Ergenlerin neredeyse yarısı sanal ortamda sergilenen zorbalık davranışlarının zorba kişilerden kaynaklandığını düşünmektedir. Kategoriler oluşturulurken referans alınan odak grup çalışmasında ise farklı olarak ergenlerin yaklaşık beşte biri, yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbaca bir davranışın sebebini zorba kişilere atfetmiştir (Smith ve ark., 2004). Bu farklılık geleneksel zorbalık ve sanal zorbalığın altında yatan nedenlerin birbirlerinden farklı olduğunu gösteriyor olabilir.

Araştırmada sanal zorbalık davranışlarına sebep olarak zorba kişilere atıfta bulunanların çoğu zorbanın birtakım bireysel özelliklerden söz etmiştir. Bazı ergenler bencillik, saldırganlık, sorumsuzluk gibi kişilik özelliklerine atıfta bulunurken, bazıları doğrudan “kişiliksizlik”, “kişilik bozukluğu” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bazı ergenler ise terbiyesizlik, saygısızlık, psikolojik bozukluk gibi kişilik özelliği olarak nitelendirilemeyen bireysel özelliklerden söz etmiştir. Ergenlerin yaklaşık beşte biri bu şekilde zorbanın bireysel özelliklerine atıfta bulunmuştur. Bu bulgudan farklı olarak Smith ve arkadaşlarının (2004) çalışmasında ise örneklemin çok daha az bir kısmının (yaklaşık yüzde beşinin) zorbanın özelliklerinden bahsettiği görülmüştür. Bu bulgu iki araştırmanın yöntem farklılığıyla bir ölçüde açıklanabilir. Öncelikle bahsedilen araştırma, yalnızca geleneksel zorbalık türünden davranışlara maruz kalan, 13-16 yaş

arası bireyler ile yürütülen bir odak grup çalışması olduğu için daha küçük bir katılımcı grubundan oluşmaktadır. Oysaki bu çalışma tüm zorbalık statülerinin temsil edildiği, 12-18 yaş arası, oldukça geniş bir örneklem grubuyla yürütülmüştür. Ayrıca sözü edilen çalışmada zorbanın özellikleri, yalnızca kişilik özellikleri ile sınırlıdır (personality characteristics of bully). Kişilik özellikleri adı altında güçlü karakter, olgunlaşmamış olma, kıskançlık, öfke, korkaklık gibi örnekler yer almıştır (Smith ve ark., 2004). Benzer biçimde, bu araştırmada da zorbanın özellikleri olarak kıskançlık-çekememe, ergenlik-olgunlaşmamış olma, şiddet-saldırganlık gibi alt kodlar oluşturulmuştur. Ancak çalışmanın örnekleminde yer alan ergenler yukarıda da örneklendirildiği gibi kişilik özelliği olarak ele alınamayacak (örn., zeka, yalnızlık), çok daha çeşitli birtakım bireysel özelliklerden söz etmiştir. Bu nedenle zorbanın kişilik özellikleri kategorisi genişletilerek “zorbanın özellikleri” adını almıştır.

Literatürde zorbanın özellikleri başlığı altında ele alınmasa da sanal ortamdaki zorbalığın, zorbanın bazı özelliklerinden kaynaklandığına dair ipuçları yer almaktadır. Örneğin araştırmada zorbanın özelliklerine atıfta bulunan bir grup ergenin yanıtlarının psikolojik bozukluk, psikopatlık, dengesizlik, sorunlu olması, özgüvensizlik alt başlıklarına kodlandığı görülmektedir. Benzer biçimde araştırmacılar ergenlerin bir kısmının zorbaların kendilerine güvensiz ya da kontrol problemleri olan kişiler olduklarını belirtmişlerdir (Hoff ve Mitchell, 2009; Smith ve ark., 2008). Bazı araştırmacılar sanal zorbalığa maruz kalanların zaman zaman bu davranışları uygulayan bireylerin kim olduklarını bilmedikleri üzerinde durmaktadırlar (Dehue ve ark., 2008; Li, 2008; Slonje ve Smith, 2008). Yapılan davranışların anonim olarak gerçekleşmesinin zorbalara gizlilik üstünlüğü sağladığı bilinmektedir. Buna göre sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışların bir kısmı kimliğini gizleme, olmadığı bir kişi gibi davranma ve kandırma gibi davranışları içermektedir. Bu bağlamda bazı ergenlerin zorbaları yalancı, sahtekar ve güvenilmez kişiler olarak değerlendirmeleri sanal ortamın anonim doğası bağlamında ele alınabilir. Benzer biçimde bireysel görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen bir çalışmada üniversite öğrencilerinin % 29’u, sanal ortamda zorbaca davranışlar sergileyen bireylerin; düşük özsaygı, zayıflık, korkaklık, yalnızlık ve güvenilir olmama gibi özelliklerinden bahsettikleri görülmüş ve bu özellikler ‘güvenilir olmama’ başlığı altında ele alınmıştır (Hoff ve Mitchell, 2009). Aynı araştırmada katılımcıların % 16’sı zorbaları cinsel olarak bastırılmış, saldırgan,

kin tutan ve hoşgörüsüz bireyler olarak tanımlamışlardır. Bu araştırmada da ergenlerin bildirdikleri “şiddet eğilimi, saldırganlık, sapıklık ve hoşgörüsüzlük” ifadeleri sözü edilen araştırmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra sanal zorbaların, yaptıkları davranışların karşı taraf üzerindeki sosyal ve duygusal sonuçlarını göremedikleri için empati kuramadıkları ve yaptıkları davranışın sonuçlarıyla yüzleşemedikleri için bu tür davranışlardan vazgeçmelerinin zorlaştığı öne sürülmektedir (Dehue ve ark., 2008; Slonje ve Smith, 2008). Bu öngörüye paralel biçimde araştırmada, küçük bir oranda da olsa bazı ergenler, zorba bireylerin empati kuramamalarını, sanal zorbalığın bir nedeni olarak düşünmüşlerdir. Literatürde sanal ortamın doğası gereği, zorbaların yaptıkları davranışın tespit edilmesinin zor olmasından dolayı cezalandırılmaktan korkmadıkları belirtilmektedir (Belsey, 2008; Hoff ve Mitchell, 2009). Bu görüşü de destekler biçimde bir ergen zorbaların korkusuz olma özelliklerini sanal ortamda sergilenen zorbalık davranışlarının sebebi olarak bildirmiştir.

Araştırmada zorbanın özelliklerinden sonra en sıklıkla dile getirilen neden zorbanın duygusal kazanımlarıdır. Ergenlerin oldukça büyük bir kısmı eğlenmek, keyifli vakit geçirmek, karşısındakini küçük düşürmek, aşağılamak, utandırmak ve can sıkıntısını gidermek için zorbaca davranışların sergilendiğini düşünmektedir. Benzer biçimde hem geleneksel zorbalıkla ilgili hem de sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda eğlenmek, rahatsız etmek, canını sıkmak, intikam almak gibi nedenlerin yer aldığı görülmektedir (Hoff ve Mitchell, 2009; Smith ve ark., 2004). Mevcut bulgular çerçevesinde duygusal kazanım gibi bir başlık altında ele alınmasa da zorbaca davranışların eğlence, şaka gibi nedenlerle gerçekleştiği pek çok çalışmada sıklıkla dile getirilmektedir (Smith ve ark., 2008; Topçu ve ark., 2008; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bazı araştırmalarda bu türden davranışların eğlenmek için yapıldığını düşünen ergenlerin duygusal anlamda zarar görmedikleri ve bu durumu ciddi bir sorun olarak düşünmedikleri görülmüştür. Bu durumu şaka olarak düşünen ergenlerin olumsuz duygusal tepkiler göstermediği ve önemsemedikleri belirtilmektedir (Topçu ve ark., 2008). Buradan hareketle bu durumu şaka olarak düşünen ergenlerin bu durumu önemsemedikleri için bu davranışları değiştirmek üzere de herhangi birşey yapmayacakları düşünülebilir. Ayrıca bir araştırmada ergenlerin eğlence amacıyla yapılan davranışlarda incitme amacı güdümediği için bu davranışları sanal zorbalık olarak nitelendirmedikleri de

vurgulanmaktadır (Vandebosh ve Van Cleemput, 2008). Bu yöndeki öngörülerini sınamak amacıyla şaka, eğlence ifadelerini kullanan ergenlerin duygusal tepkileri ve baş etme yöntemlerine bakılmıştır. Şaka ve eğlence gibi nedenler öne süren on kurbandan yalnızca biri, baş etme yöntemi olarak “şaka olduğu için engellemem” ifadesini kullanmış, geri kalanı sanal zorbalığı durdurmak üzere yapıcı ya da yapıcı olmayan baş etme yöntemlerinden bahsetmiştir. Duygusal tepkiler açısından bakıldığında bu kurbanların tamamı üzüntü, kızgınlık gibi negatif duygular bildirmişlerdir. Zorba-kurbanların ifadeleri incelendiğinde on bir zorba-kurbandan yalnızca ikisi, bu türden bir davranışı engellemeye gerek olmadığını düşünmüş ve geri kalanı bu davranışları durdurmaya yönelik çözüm önerileri sunmuştur. Zorba-kurbanların dördü, zorbaca davranışlar karşısında güldüğünü ve eğlendiğini bildirmiş; geri kalanı olumsuz duygular bildirmiştir. Buna göre bu durumun eğlenmek, şakalaşmak amacıyla yapıldığını düşünen ergenlerin, olumsuz duygusal tepkiler göstermeyeceği ve bu nedenle de bu davranışları değiştirmek için herhangi bir şey yapmayacakları öngörüsünün, zorba-kurban statüsünde yer alan bazı ergenler için doğru olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak kurban statüsünde yer alan ergenler bu durumun eğlence için yapıldığını düşünseler bile maruz kaldıkları zorbaca davranışlardan olumsuz biçimde etkilenmekte ve bu türden davranışları engellemek üzere işlevsel ya da işlevsel olmayan bazı davranışlardan söz etmektedir. Buradan hareketle, ergenlerin eğlenmek için yapılan davranışlar sonucunda ortaya çıkan duygusal ve davranışsal tepkilerinin bir arada incelenmesi, sanal zorbalığın tanımlanmasında ve incelenmesinde ayırt edici bir faktör olabilir.

Duygusal kazanımların altında yer alan alt kodlardan biri de kin-nefret-intikamdır. Araştırmacılar geleneksel zorbalığa maruz kalan güçsüz kurbanlar için sanal ortamın güç dengesizliğinin bir intikam alma olanağı sağladığını belirtmektedir (Juvonen ve Gross, 2008). Pek çok araştırma okulda veya sanal ortamda zorbalığa maruz kalan ergenlerden bazılarının, sanal ortamda da zorbalık uyguladıklarını göstermektedir (Juvonen ve Gross; 2008; Li, 2007a; Smith ve ark., 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a;). Ancak bu araştırmadaki ergenlerin dahil olduğu daha önce sözü edilen projede, okul ortamında zorbaca davranışlara maruz kalan bireylerin, sanal ortamda bu durumun intikamını alarak zorba statüsünde yer aldıkları öngörüsü desteklenmemiştir (Uçanok ve ark., 2011). Statü açısından değerlendirildiğinde bu davranışların kin duyguları

sebebiyle ve intikam almak amacıyla gerçekleştiğini bildiren ergenlerin ikisi zorba, biri kurban, diğerleri karışmayan statüde yer almaktadır. Buradan yola çıkararak ergenlerin maruz kaldıkları zorbalığın intikamını almak için sanal ortamın g dengesizliğini kullandıkları öngörülerinin doğruluğu konusunda çıkarım yapmak oldukça zordur. Ayrıca Smith ve arkadaşlarının (2008) alışmasında ergenlerin bir kısmı, özellikle kızların intikam alma amacıyla sanal zorbalık türünden davranışlarda bulduklarını bildirmişlerdir. Bu araştırmada ise intikam gibi ifadeler kullanan 18 ergenden sadece 8'inin kız olduğu görülmüştür. Burada ergenlerin karışlaştıkları hangi davranışlar için intikam almaktan söz ettikleri bilinmemektedir. Ergenler okul ortamında ya da sanal ortamda maruz kalınan, saldırganca olan ya da olmayan farklı davranışlar için de intikam alma isteğinden söz etmiş olabilirler.

Araştırmada zorba kişilere atıfta bulunan ergenlerin bir kısmı zorbanın okul, aile ve içinde bulunduğu evre ile ilişkili deneyimlerinden söz etmiştir. Smith ve arkadaşlarının (2004) yalnızca maruz kalan bireyleri analize dâhil ettikleri çalışmalarında, zorbanın deneyimleri adlı kategoriden bahsedilmekte ancak çalışma kapsamında analize dâhil edilen ergenlerin hiçbirinin, bu kategoriye dair bir yüklemede bulunmadıkları bildirilmektedir. Bir başka deyişle, sözü edilen çalışmada yer alan kurbanların hiç biri zorbanın deneyimlerini bir neden olarak görmemiştir. Benzer bir durumun söz konusu olup olmadığını değerlendirmek üzere zorbanın deneyimlerinden söz eden ergenlerin statüleri incelenmiştir. Bu ergenlerden dördü kurban, biri zorba-kurban, geri kalanı karışmayan statüde yer almaktadır. Dolayısıyla sayıca az olmakla beraber maruz kalan bireylerin de zorbanın deneyimlerinden söz etmiş olması, bu farklılığın bu çalışmada tüm zorbalık statülerinin temsil edildiği, çok daha geniş bir örneklem grubunun yer almasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yükleme kuramı bağlamında bir davranışın altında yatan nedeni anlamaya çalışırken temelde ya kişisel özelliğe dayalı ya da duruma dayalı açıklama yapma eğilimi söz konusudur. Buna karar verirken bir davranış olağandışı, tutarlı ve değişik durumlarda ortaya çıkıyorsa kişiliğe, davranış tutarsız ise ve duruma özgü olarak görülüyorsa durumsal koşullara atfedilmektedir (rn., Kelley ve Michela, 1980). Ancak tutarlılık koşulunun karşılanması, sanal ortamın anonim doğasından dolayı eğer zorba kişi kimliğini gizliyorsa oldukça zordur. Dolayısıyla özellikle karışmayan statüde yer alan

bireylerin ve kurbanların zorba kişinin tanıdık olup olmamasına göre davranışın nedenselliğine ilişkin açıklamaları farklılaşabilecektir. Bazı araştırmacılar izleyici konumunda yer alan bireylerin, genellikle eylemi yapanın özelliklerinin, davranış üzerindeki önemini abartma ve eylemi yapanların, kendi davranışlarını daha çok durumla açıklama eğiliminde olduklarını göstermişlerdir (örn., Storms, 1973). Buna göre zorba ve zorba-kurbanların kendi kişiliklerine değil, duruma göre açıklama yapmaları, kurbanların ve karışmayanların ise zorbanın kişiliğine daha fazla yüklem yapmaları beklenebilir. Oysaki zorbaların hiçbiri, zorba-kurbanların ise yalnızca biri zorbanın deneyimlerinden bahsetmektedir. Buna karşılık zorbaların % 17'si (n=17), zorba-kurbanların % 16'sı (n=19), kurbanların % 29'u (n=41), karışmayanların % 21'i (n=506) zorbanın bireysel özelliklerine atıfta bulunmuştur. Kurbanların diğer statülerden görece daha fazla zorbanın kişilik özelliklerine atıfta bulunması, bu davranışları sürekli ve tutarlı bir biçimde deneyimledikleri için duruma değil, kişiliğe atfetmeleri beklendik bir durumdur. Yine de araştırmanın doğası, bu konuda niceliksel karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu durum sanal ortamda deneyimlenen zorbaca davranışlara yapılan yüklemelerin zorbaların, kurbanın ya da bu duruma tanık olan kişilerin tanıdığı birisi olup olmamasına göre değişebileceğini düşündürmektedir.

Araştırmada bazı ergenler “ilgi çekmeye çalışmaları”, “kendini birilerine göstermek”, “popüler çevre”, “çevre edinmek”, “arkadaş aramak için” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bazı araştırmacılar sanal zorbaların, kendi taciz davranışlarını paylaşarak akranlarından bir takım ödüller sağlayabileceğini ifade etmektedir. Akranlarını güldürme, eğlendirme ve daha geniş kitleler oluşturabilme gibi motivasyonlar zorbalığın devam etmesinin nedenlerinden biri olarak düşünülmektedir (Smith ve ark., 2004). Bu görüşü destekler biçimde ergenlerin bir kısmı gösteriş yapma, üstün görünme, dikkat çekme, arkadaş-çevre edinme gibi zorbanın birtakım sosyal kazanımlarından söz etmiştir. Bir çalışmada katılımcıların % 14'ü akran grubunda bir yer edinmek amacıyla gerçekleştirilen zorbaca davranışlara tanık olduklarını bildirmişlerdir. Araştırmacılar buradan yola çıkarak ergenlerin sosyal dışlamayı elektronik araçları kullanarak da gerçekleştirilebileceğini vurgulamışlardır (Hoff ve Mitchell, 2009). Aynı araştırmacılar bu bulguyu sosyal kimlik kuramı bağlamında ele almışlar, sanal ortamın bireylere kendi tutum ve görüşlerine uygun biçimde iç grup oluşturma olanağı sağladığından söz etmişlerdir.

İnternet ortamında, kolaylıkla ve hızlı bir biçimde geniş kitlelere ulaşma imkanı söz konusudur. Buna bağlı olarak sanal zorbalık, yaptıkları davranış sonucunda pek çok insanın dikkatini çekebilir ve yüz yüze iletişimden çok daha fazla kişiden oluşan bir çevre edinebilirler. Üstelik bu geniş çevre, kendilerinin düşünce, tutum ve önyargılarını paylaşan bireylerden oluşabilir. Bu nedenle sanal ortamda sergilenen zorbalık davranışlarının ortaya çıkma ve devam etme nedenlerinden birinin, zorbanın elde ettiği sosyal kazanımlar olması beklendik bir bulgudur.

Ergenlerin bir kısmı yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalık davranışlarında bulunan kişilerin, fiziksel kazanç sağlama amacıyla bu türden davranışlarda bulduklarını belirtmiştir (Smith ve ark., 2004). Sözü edilen çalışmadan farklı olarak bu araştırmada yalnızca üç kişi fiziksel kazançtan bahsetmiştir. Sanal ortamda para kazanmanın bir yolu, dijital oyunlarda geliştirilen oyun karakterlerinin ve oyun sırasında kullanılan eşyaların (item), alınıp satılması yoluyla olabilmektedir. Bu oyunlarda, oyun geliştiricilerinin telif hakkından, bu alışverişlerde vergi alınmaması, kayıt dışı ekonomi ve oyunların aşırı şiddet içermesine kadar pek çok sorun olduğu vurgulanmaktadır (Alkaç, 2011; Nebil, 2009). Sanal ortamda maddi kazanç sağlamanın bir başka yolu, bazı sitelere eklenen videolara reklam alınması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Her ne kadar bu türden bir kazanç için banka hesap numarası gibi ayrıcalıklara sahip olmak gerekse de ergenlerin, kurban olarak seçtikleri birinin utandırıcı videosunu yükleme biçiminde ve maddi bir kazanç sağlamak amacıyla sanal zorbalık yapmaları mümkündür. Bazı zorbalık vakalarında ise zorba kişiler, sanal ortamdaki birtakım fotoğraf ya da videoları tehdit biçiminde kullanarak yüz yüze iletişimde birtakım maddi kazanç sağlayabilirler. Bu açıklama her iki türden zorbalığın birbirleriyle iç içe olduğu durumları kapsamaktadır. Fiziksel kazanç ifadesi kullanan üç ergen de karışmayan statüde yer almaktadır. Bu nedenle karışmayan statüde yer alan ergenlerin bu türden bir gerekçeyi bildirmelerini anlamlandırmak oldukça zordur. Demografik bilgilerine bakıldığında üçünün de 9. ve 10. sınıfa devam eden liseli erkek ergenler oldukları görülmüştür. Bu durumda kendileri maruz kalmasa da bu üç ergen, tanık oldukları ya da duydukları bazı sanal zorbalık vakalarından yola çıkarak bu yanıtları vermiş olabilirler.

Ergenlerin bir kısmı da insanlara çabuk güvenmek gibi kurbanın kişilik özelliği; şişman olma, çirkin olma gibi fiziksel özellikleri; arkadaşını iyi seçememe, fazla samimi olma

gibi kurbanın davranışları ve yalnız olma gibi kurbanın yalnızlığına bağlı nedenlerden söz etmiştir. Bu bağlamda hem geleneksel zorbalık hem de sanal zorbalık literatüründe, kurbanların cinsiyet, ırk, etnik köken, ayrıca fiziksel ve duygusal özellikleri nedeniyle grup içinde dışlanan bireyler oldukları belirtilmektedir (Hoff ve Mitchell, 2009; Salmivalli ve ark., 1996). Buna karşılık bu çalışmada ergenlerin oldukça küçük bir kısmı, zorbalığın nedeni olarak bu davranışa maruz kalan ergenleri göstermiştir. Bu bulgunun aksine ergenlerin, kurbanla bağlı nedenleri zorbaya bağlı nedenlerden daha sık dile getirdikleri belirtilmektedir (Smith ve ark., 2004). Bu durum birkaç farklı şekilde açıklanabilir. Sözü edilen çalışmada yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalığın nedenleri incelenmiştir; dolayısıyla ergenlerin zorbalığın nedenlerine ilişkin algıları iki ortamın doğasının farklı olmasından etkilenmiş olabilir. Bunun yanı sıra sözü edilen araştırmada örneklem yalnızca maruz kalan kişilerden oluşmuştur. Öte yandan bu araştırmada kurbanla bağlı nedenlere yüklem yapan ergenlerin statüleri incelendiğinde, kurban statüsünde yer alan ergenlerden yalnızca ikisinin bu türden bir nedeni dile getirdiği, geri kalanların karışmayan statüde yer aldığı görülmüştür. Bu durumda iki örneklemde yer alan ergenlerin farklı nedensel yüklemeler yapmaları konusunda akla gelen bir başka açıklama kültürel bir farklılık olabileceğidir. Bu çalışmanın örnekleminde yer alan ergenlerin kurbanla empati kurmaya daha açık ve bu türden davranışları sergileyen bireylere karşı daha olumsuz algılar içerisinde oldukları düşünülebilir. Akran algısının bir taraftan ergenleri yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalığa maruz kalmaktan korumak bir taraftan da zorbaca davranışları desteklemek gibi iki yönlü bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir (Cowie, 2004; Totan, 2008). Bu bağlamda bazı araştırmalarda, sanal ortamda da zorbalığa maruz kalmada, akranların koruyucu işlevinin olduğu öne sürülmüştür (Williams ve Guerra, 2007). Benzer biçimde bir başka çalışmada akran algısının hem zorbaca davranışlar sergileme hem de maruz kalmayı negatif yönde yordadığı gösterilmiştir (Bayar, 2010). Bu araştırmada da ergenlerin kendi yanıtlarından yola çıkılarak akranların, zorbalığın sürmesini desteklemekten daha çok bu duruma maruz kalan kişileri koruyucu bir etkisi olduğu söylenebilir.

Araştırmada bazı ergenler “arkadaşlar arasında görülen olumsuzluklar”, “gıcıklık yapmıştır”, “kavgalı olmak”, “insanların birbirini tanımaması”, “kişiler arası etkileşim” gibi zorba-kurban ilişkisine yönelik ifadeler kullanmışlardır. Smith ve arkadaşlarının

(2004) çalışması ile karşılaştırıldığında, iki örnekleme de yer alan ergenler zorba-kurban ilişkisine yönelik nedenleri benzer oranda dile getirmişlerdir. Sözü edilen çalışmada verilen örnekler kurbandan hoşlanmama, okulda yarış içerisinde olma, kavgalı olma gibi ifadelerdir. Benzer biçimde bu çalışmada da zorba-kurban ilişkisi bağlamında en sıklıkla dile getirilen ifadeler “sevmedikleri için” ve “kavgalı olma”dır. Zorba-kurban ilişkisine yüklemde bulunanların 10’u zorba-kurban, 16’sı kurban, 1’i zorba ve geri kalanı karışmayan statüde yer almaktadır. Öte yandan hem kız hem de erkek ergenler, zorba-kurban ilişkisine bağlı bir nedeni benzer sıklıkta dile getirmişlerdir. Ancak Smith ve arkadaşlarının (2004) çalışmasında kızların zorba-kurban ilişkisine yönelik nedenleri erkeklerden daha fazla dile getirdikleri, bu bulgunun da kızlar arasında ilişkisel zorbalığın daha fazla meydana gelmesiyle açıklanabileceği belirtilmiştir. Bu çalışmada ise böyle bir cinsiyet farklılığı bulunmaması okul ortamında ve sanal ortamda gerçekleşen davranışlara yüklenen nedenlerin farklılaşmasından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Sanal ortam bireylere, cinsiyet farkı gözetmeksizin ilişkisel bağlamda saldırganca davranışlar bulunulmasına olanak sağlayabilir. Bu bağlamda bir çalışmada düşmanlık, hoşgörülü olmama ve gruplaşma gibi ilişkisel nedenler sosyal kimlik kuramı bağlamında ele alınmıştır (Hoff ve Mitchell, 2009). Buna göre başka bir grupta yer alan birey ya da bireyler çoğunlukla önyargılar oluşturdukları ve dış grup olarak algıladıkları başka bireylere karşı yarış içerisinde olma arzusu hissedebilirler (Tajfel ve Turner, 1979). Benzer biçimde bazı araştırmacılar zorbalığa maruz kalanların sosyal ortamlarda reddedilen çocuklar olduklarını göstermiştir (Olweus, 1993; Salmivalli ve ark., 1996). Sanal zorbalıkta dış grup bir bireyin arkadaşı olmaması, fiziksel görünümü ya da atletik yeteneğine işaret edebileceği gibi cinsiyet, cinsel yönelim, ırk veya etnik kökene yönelik önyargılardan kaynaklanabilir (Hoff ve Mitchell, 2009). Bu çalışmada da bireylerin birbirlerini sevmemeleri, istememeleri, kıskanmaları, aralarında iletişim problemleri olması, anlaşamamaları, gruplaşma, yarış içerisinde olma gibi farklı yanıtların altında dış gruba yönelik önyargıların var olduğu düşünülebilir.

Araştırmada internete bağlı nedenlere atıfta bulunan ergenlerin yüzdesi de azımsanmayacak düzeydedir. Ergenler “gizliliğe sığınma”, “sanal ortamdan dolayı rahatlık”, “sanal olduğu için”, “internette kimlik belli olmadığı için” gibi ifadelerle en fazla internetin anonim doğasından söz etmişlerdir. Benzer biçimde bireysel görüşme

yöntemiyle gerçekleştirilen niteliksel bir çalışmada, örnekleme yer alan üniversite öğrencilerinin yarısı, sanal ortamın anonim doğasını zorbalığın nedeni olarak düşünmüşlerdir. Bu bağlamda ergenler anonimliğin zorba bireylere yüz yüze iletişimde elde edemeyecekleri güç ve cesaret duygusu sağladığını ve bu nedenle bireylerin yakalanmaktan korkmadıklarını belirtmişlerdir (Hoff ve Mitchell, 2009). Literatürde sanal kurbanların çoğunun zorba kişilerin kimliği hakkında bir fikri olmadığı yönünde pek çok bulgu mevcuttur (Dehue ve ark., 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2005; 2008; Slonje ve Smith, 2008; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu bağlamda Kowalski, Limber ve Agatson (2008) düşmanın kim olduğunu bilmemenin çok daha stres verici bir durum olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca sanal ortamın anonim doğası zorbalığa maruz kalan ergenlerin, öğretmenlerin ve ebeveynlerin bir sonraki zorbalık davranışını durdurmaya yönelik hareketlerini de sınırlamaktadır (David-Ferdon ve Feldman, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006).

İnternete bağlı nedenlerin alt kodları incelendiğinde, anonimlikten sonra en sıklıkla dile getirilen alt başlık, kurbanın internet kullanımına ilişkin ifadelerden oluşmaktadır. Buna göre bazı ergenler, kurbanların internette tanımadıkları kişilerle konuştukları için bu türden davranışlara maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Ergenlerin bu öngörüsü, sanal ortamda tanımadıkları kişilerle yüz yüze iletişime geçen ergenlerin diğerlerinden daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıkları bulgusunu desteklemektedir (Wolak ve ark., 2007). Ancak buradan, internet üzerinde tanımadığı kişilerle sanal ortamda sohbet etmenin zorbalığa maruz kalmaya sebep olduğu gibi bir çıkarım yapılması da uygun değildir. Tersine günümüzde internet ve son zamanlarda üzerinde durulan sosyal medya, hem ergenlere hem de yetişkinlere oldukça önemli imkanlar sunmaktadır. Bireyler, gerçekte tanımadığı kişilerle internet üzerinden iletişime geçerek güncel haberleri takip edebilir, ilgi alanları konusunda yeni bilgilere ulaşabilir ve ilk kez deneyimlediği pek çok konu ile ilgili daha önce tecrübesi bulunan kişilerden fayda sağlayabilir (Bargh ve ark., 2002; Livingstone ve Bober, 2004; Livingstone ve Helsper, 2007). Bu durumda önemli olan ergenleri, kimliğini gizleyebilme avantajını yararlı bir biçimde nasıl kullanabileceği ve internette bilgi aldığı kaynağın referansı ile ilgili değerlendirmeleri nasıl yapabileceği gibi konularda bilgilendirmektir.

Ergenlerin bir kısmı da internette özel hayata ilişkin kişisel bilgilerin paylaşılmasının, sanal ortamda zorbalık davranışlarında bulunulmasına bir gerekçe olabileceğini düşünmüşlerdir. Yukarıda da bahsedildiği gibi aslında internetin anonimlik özelliği kullanıcılara özel hayatlarını gizli tutabilme avantajı da sağlamaktadır. Ancak ergenlerin “herkesin her şeyi bilmesi”, “her şeyi ortaya çıkarttık”, “özel hayatımı merak etmeleri” gibi özel hayatın kaybına ilişkin ifadeleri internet ortamında kendilerini tehdit altında hissettiklerini gösteriyor olabilir. Buna yönelik bir nedensel yüklemeye yapan ergenlerin sınıf düzeyleri incelendiğinde, çoğunun ilköğretime devam eden ergenler olduğu görülmüştür. Buna göre özellikle küçük yaştaki ergenler ve çocuklar istenmeyen mesajları önlenme, bilginin doğruluğunu kontrol edebilme ve kişisel bilgilerin paylaşımını engellenme gibi konularda eğitici bilgilere ihtiyaç duyabilirler. Bu durum ergenlere internette kendilerini birtakım tehlikelerden nasıl korumaları gerektiği ile ilgili yol gösterici programların önemini gündeme getirmektedir.

Araştırmacılar ergenlerin internetin aşırı kullanımı, sanal bağımlılık, uygun olmayan çevrimiçi ilişkiler, yüz yüze iletişimin azalması, olumsuz sosyal davranışların cesaretlendirilmesi ve sosyal olarak izole olma gibi risklerle karşı karşıya kalabileceklerini öne sürmektedir (Donchi ve Moore, 2004; Lee ve Leets, 2002). Bu bulguları destekler biçimde, ergenlerin bir kısmı “internette fazla zaman geçirmek”, “internet ortamında fazla bulunmak”, “çok telefon düşünüyorum olmak”, “internet bağımlılığı” gibi ifadeleri ile sanal ortamdaki zorbalığın nedeni olarak aşırı kullanıma bağlı risklere dikkat çekmişlerdir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizde internet kullanım yaygınlığı en düşük düzeyde olmasına ve buna bağlı olarak ergenlerin yalnızca dörtte birinin, aşırı kullanıma bağlı bir ya da birden fazla deneyim (örn., arkadaşlarını, okul işlerini veya uykuyu aksatmak gibi) bildirmiş olmasına rağmen başka birtakım risklerle karşı karşıya oldukları vurgulanmaktadır (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Örneğin sözü edilen araştırmaya göre bir sosyal paylaşım sitesinde (Facebook) en fazla herkese açık profile sahip olduklarını bildiren ülkelerden biri de Türkiye’dir. Herkese açık profile sahip olan ergenler internette tanımadığı kişilerden gelebilecek zararlı mesajlara karşı daha fazla risk altındadır. Ülkemizdeki ergenlerin % 65’i kendilerini açıkça gösteren bir profil resmi kullanmakta, % 19’u adres bilgilerini, % 8’i ise telefon numaralarını profillerinde paylaşmaktadır. Ayrıca ülkemizde sosyal paylaşım sitesi kullanan ergenlerin yarısından fazlası, güvenlik

ayarlarını nasıl değiştireceklerini bilmediklerini belirtmiştir. Sözü edilen araştırmanın bu bulguları özellikle ülkemiz gibi teknolojinin hızlı bir biçimde fakat çoğunlukla denetimsiz olarak geliştiği ülkelerde, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım sırasında meydana gelebilecek risklerin farkındalığının önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmalar ebeveynin izleme uygulamaları ile sanal zorbalığa dahil olma arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Karlier-Soydaş, 2011; Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b; Ybarra ve ark., 2007). Ancak bu araştırmanın örnekleminde yer alan ergenlerden yalnızca üçü ebeveynin izleme uygulamalarına işaret etmiştir. Bu katılımcıların üçü de ilköğretim çağındaki kız ergenlerdir. Bu durum daha küçük yaştaki ergenlerin bilgisayar üzerindeki davranışlarının, ebeveynleri tarafından daha kolaylıkla izlendiği ve yaş arttıkça sanal ortamdaki ebeveyn izlemesinin azaldığı yönünde araştırma bulgularıyla paralel görünmektedir (Juvonen ve Gross, 2008; Karlier-Soydaş, 2011). Araştırmalar ergenlerin ebeveynlerinin interneti yasaklamasından korktukları, arkadaşlarını daha iyi internet kullanıcısı olarak gördükleri ve arkadaşlarını bu tarz konuları konuşmak için daha yakın ve önemli buldukları için sanal zorbalığı ebeveynlerine bildirmediklerini göstermektedir (Arıca ve ark., 2008; Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010; Juvonen ve Gross, 2008). Dolayısıyla ergenlerin ebeveynlerin kendilerini takip etmeleri ve denetlemeleri ile ilgili ifadeler kullanmaktan kaçınmaları beklendiği bir durumdur. Ülkemizdeki ebeveynlerin internet kullanımı tüm diğer Avrupa ülkelerine göre en düşük düzeyde olmasına rağmen ebeveynler, çocuklarına internet riskleri konusunda yeterince yol gösterebildiklerini düşünmektedirler (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Ancak aynı araştırmada interneti kullanmaya yetecek kadar bilgiye sahip olan çok sayıdaki ebeveynin, çocuklarının teknoloji kullanımı sırasında elde edeceği olanakları ve karşılaşılabileceği riskleri anlamakta zorluk yaşadığı ve internette onları rahatsız edecek durumlarla başa çıkmalarında yeterince yardımcı olamadıkları tartışılmaktadır. Bu araştırmada da ergenlerin oldukça büyük bir kısmı kendi bilgisayar kullanma becerilerini iyi ve çok iyi düzeyde değerlendirirken oldukça küçük bir kısmı annelerinin çok iyi düzeyde bilgisayar kullanabildiğini, yaklaşık üçte biri annelerinin bilgisayarı hiç kullanmadığını bildirmiştir. Bu bulgu yukarıda sözü edilen tartışmayı bir ölçüde desteklemektedir.

Araştırmada önceki çalışmalarda yer almayan kız-erkek ilişkileri kategorisi tanımlanmıştır. Bilindiği gibi ergenlik döneminde kız ve erkekler ilk kez flört yaşamaya başlamaktadır. Ergenlik döneminde yaşanan flört, duygusal ve davranışsal özerklik kazanma; toplumsal cinsiyet kimliği gelişimine katkı sağlama; romantik bir eş olarak kişinin kendine ilişkin bilgiler öğrenmesi ve akran grubu içerisinde statü ve popülerite oluşturmaya kadar pek çok amaca hizmet edebilir (Dowdy ve Kliewer, 1998; Gray ve Steinberg, 1999; Steinberg, 2005). Bu nedenle özellikle küçük yaşta ergenlerin flört edecekleri kişileri seçimleri, ilişkinin gerçek niteliğinden ziyade başkaları tarafından nasıl görüldüğüyle ilgilidir (örn., ‘büyümüş’, ‘maço’, ‘popüler’). Bu çalışmada da flört ilişkilerine yönelik sebepler öne sürenlerin sınıf düzeylerine bakıldığında, bu grubun daha çok 7., 8. ve 9. sınıfa devam eden ergenlerden oluştuğu görülmektedir. Yukarıdaki bulgularla da paralel biçimde, bu yaş grubu açısından romantik ilişkilerle meşgul olunmaya başlanması ve dolayısıyla bu türden bir sebep öne sürmeleri beklendiği bir durumdur.

Üniversite birinci sınıf öğrencileriyle retrospektif olarak yapılan bir çalışmada örnekleme yer alan 10 katılımcıdan 4’ü maruz kaldıkları ya da gözlemledikleri sanal zorbalık davranışlarının romantik ilişkilerden ayrılma sonucu gerçekleştiğini bildirmiştir (Hoff ve Mitchell, 2009). Aynı ergenler romantik eşten ayrılma sonucunda reddedilme ve öfke duyguları yaşayan bireylerin sanal ortam yoluyla intikam aldıklarını düşünmektedirler. Benzer şekilde bu araştırmada da ergenler “birbirlerini seviyorlardır” ve “sevgili ile iyi olmaları” gibi romantik eşe duyulan kıskançlık bağlamında düşünülebilecek ifadeler kullanmışlardır. Öte yandan “cinsel arzu”, “karşı cinse duyulan ilgi” gibi yanıtlar bu türden ifadelerin çevrimiçi cinsel taciz (online sexual harrassment ya da online gender harrassment) bağlamında ele alınabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda sanal ortamda gerçekleşen tacize yönelik davranışların çevrimiçi cinsel taciz, cinsiyete yönelik taciz, istenmeyen cinsel ilgi ve cinsel teklif gibi farklı sınıflamaları mevcuttur (Barak, 2005). Araştırmacılar, cinsiyet temelli sanal zorbalığın ya da tacizin özellikle kız ergenlere karşı bir tehdit oluşturduğu üzerinde durmaktadırlar (Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2008). Bu bağlamda ergenlerin küçük de olsa bir kısmının kız-erkek ilişkileri kategorisine kodlanan yanıtları, sanal ortamda sergilenen zorbaca davranışlardan bir kısmının, özellikle kız ergenlere yönelik çevrimiçi tacize işaret ettiğini gösteriyor olabilir.

Hatırlanacağı gibi araştırmada yer alan diğer bir temel kategori de belirgin bir nedeninin olmamasıdır. Bu kategoriye kodlanan yanıtlardan bir kısmında ergenler, zorbaca davranışlarla karşılaşmadıklarını ya da sebebini bilmediklerini bildirmişlerdir. Bu türden yanıtlar örnekleme yer alan ergenlerin çoğunun karışmayan statüde yer almasıyla açıklanabilir. Bu türden davranışlarla karşılaşmadığı için belirli bir neden öne sürmeyen ergenlerin 2'si zorba-kurban, 4'ü zorba statüsünde yer almaktadır. Zorbalığa dahil olan bu ergenler, yanıt vermektense karşılaşmadıklarını belirtmeleri bu durumu inkar ettiklerini gösteriyor olabilir. Bir neden olarak nitelendirilmeyen yanıtların yer aldığı alt kategoride ise ergenler ya sorudan bağımsız olarak bazı düşünce ya da duygularını dile getirmişler ya da belirgin bir neden olarak kodlanamayan yanıtlar vermişlerdir. Bu yanıtların azımsanmayacak düzeyde olması ve araştırmanın niteliksel doğası nedeniyle bu kategorilerin modelde yer alması uygun görülmüştür.

4.3.2 Duygusal Tepkilere İlişkin Bulguların Tartışılması

Duygusal tepkiler açısından örneklemin yarıya yakını negatif duygular bildirmiş ve beşte biri üzüntüyle ilişkilendirilen duyguları dile getirmişlerdir. Bu bulguya paralel biçimde, literatürde ergenlerin sanal zorbalığa verdikleri duygusal tepkilerden birinin üzüntü olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Finkelhor ve ark., 2000; Patchin ve Hinduja, 2006; Topçu ve ark., 2008). Araştırmada ergenler sanal zorbalık karşısından üzüntüden sonra en fazla öfke, utanç ve korku-kaygı duygularını bildirmişlerdir. Bu bulgu kurbanların sanal zorbalığa verdikleri duygusal tepkilerin başında kaygı, stres, üzüntü, kızgınlık ve utanç geldiğini gösteren bulgularla paraleldir (Beran ve Li, 2005; Caspi ve Gorsky, 2006; Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b; Topçu ve ark., 2008).

Ergenlerin yaklaşık % 3'ü sanal zorbalık karşısında korktuklarını, endişe ve kaygı hissettiklerini bildirmiştir. Bu bulguya paralel biçimde Hoff ve Mitchell (2009) sanal ortamda saldırgan bir bireyin teknolojinin arkasına kolaylıkla saklanabildiğini; bu nedenle korku ve kendini aciz hissetme gibi duyguların, kurbanları daha fazla etkilediğini öne sürmektedir. Benzer biçimde bir çalışmada, kurbanların dörtte birinin kendi güvenliklerinden endişe duydukları gösterilmiş ve sanal zorbaların kurbanı 7 gün 24 saat ulaşabileceği için geleneksel zorbalıktan daha korkutucu olabileceği

düşünülmüştür (Sourander ve ark., 2010). Bazı araştırmacılara göre kurbanların korkmaları ve kendilerini aciz hissetmeleri onların zorbalığa zorba-kurban olarak dahil olmalarına sebep olabilmektedir (Beran ve Li, 2005). Dolayısıyla öfkeyle ilişkili duyguların, kendini zayıf hissetmeye ve buna bağlı olarak karşı saldırıya geçmeye yol açabileceği için zorbaca davranışların devam etmesinin bir sebebi olarak düşünülmektedir (örn., Willard, 2007). Ayrıca bazı araştırmalarda erkeklerin zorbalık karşısından kızlara göre daha çok öfkelenedikleri belirtilmekle birlikte (örn., Hoff ve Mitchell, 2010) bu araştırmada ergenlerin bildirdikleri hem kızgınlık ve sinir hem de kin, nefret ve intikam gibi duygu ifadelerinde belirgin bir cinsiyet farkı gözlenmemiştir.

Ergenlerin küçük de olsa bir kısmı öfkeyle ilişkili duygulardan olan kin, nefret ve intikamdan bahsetmektedir. Temelde engellenmişlik ve öfke duygularının olaylara saldırganca veya düşmanca yaklaşmamıza neden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda kin ve nefretin öfkenin daha şiddetli hâli olduğu düşünülebilir. İntikam alma isteği ise öfke ve kin duygularının davranışa dökülme isteği olarak ele alınabilir. Bununla uyumlu bir biçimde karşı saldırı davranışlarının intikam alma boyutunda ele alındığı bir çalışmada erkeklerin daha çok “zorbaya fiziksel olarak saldırırım” gibi aktif ve fiziksel misilleme, kızların ise “ben de ona kaba yorumlar yaparım” gibi pasif ve sözel missillemede buldukları gösterilmiştir (Hoff ve Mitchell, 2009). Bu çalışmada ise yukarıda da söz edildiği gibi kin-nefret-intikam duygularından söz eden ergenler için böyle bir cinsiyet farkından söz etmek mümkün olmamaktadır. Ancak hem bir duygusal tepki olarak hem de baş etme yöntemi bağlamında düşünülen karşılık vermeye yönelik yanıtların, erkek ergenler tarafından daha fazla dile getirilmesi, sözü edilen çalışmanın bulgularıyla bir ölçüde tutarlılık sağlamaktadır.

Korku ya da öfke gibi duygular evrimsel açıdan en temel duygular olmasına rağmen utanç duygusu ahlaki bir duygu olarak tek başına ele alınmaktadır (örn., Ortega ve ark., 2009). Örneklemede utanç duygusu bildiren ergenlerin 14’ü kurban, 3’ü zorba, 2’si zorba-kurban statüsünde yer almakta ve geri kalanı karışmayanlardan oluşmaktadır. Zorbalığa dahil olan grup açısından çoğunlukla kurbanların bu türden bir duygu bildirmeleri beklendik bir bulgudur. Utanç duygusu bildiren ergenler “kendimi aşağılanmış hissederim”, “çok utandım, yerin dibine geçmek istedim”, “kendimi gülünç hissediyorum” gibi ilgi çekici yanıtlar vermişlerdir. Bir çalışmada utanç duygusunun

tipik olarak, bu duyguya yol açan kaynaktan uzaklaşma eğilimine işaret ettiği düşünülmüş ve utanç duygusunun zorbadan uzak durmayı yordadığı gösterilmiştir (Jones, Manstead ve Livingstone, 2011). Bununla ilişkili olarak okuldaki arkadaşları tarafından küçük düşürücü bir websitesi hazırlama yoluyla sanal zorbalığa maruz kalan ve konuyla ilgili yasal işlem başlatan David Knight'la yapılan röportajda, internete girdiği her seferinde kendini aşağılanmış hissettiği aktarılmıştır (Leishman, 2002). Bu bağlamda utanç ve aşağılanma duyguları yaşayan bir bireyin, bu durumdan kurtulmak için kaçma veya kaçınma türünden davranışlar sergileyeceği öngörülebilir. Ancak bu çalışmada, utanç duygusu bildiren ergenlerin zorbalığı durdurmak için bildirdikleri çözüm önerileri incelendiğinde, bu türden bir eğilim gözlenmemektedir.

Ergenlerin kendilerini yalnız, dışlanmış ve güvensiz hissettiklerini bildirdikleri ifadeler 'diğer olumsuz duygular' olarak adlandırılmıştır. Bunun nedeni bu türden ifadelerin doğrudan üzüntüye ya da kızgınlığa yönelik bir duygu olduğuna dair yorum yapmanın güçlüğüdür. Örneğin ergenlerin bir kısmı bu türden davranışlarla karşılaştıklarında hayal kırıklığıyla ilişkili bir biçimde bir daha kimseye güvenemeyecekleri ve arkadaşlarına olan güvenlerinin sarsılacağına yönelik yanıtlar vermişlerdir. Plutchik'in (1991) sekiz temel duyguyu belirlediği modeline göre üzüntü ve şaşkınlığın bir araya gelmesiyle hayal kırıklığı ortaya çıkmaktadır. Burada da güvensizlik duyguları bildiren ergenlerin bu davranışlar karşısında şaşırarak ve üzülmekle beraber hayal kırıklığı yaşadıkları düşünülebilir. Bir ergenin "olumsuz yönde etkilenirim" yanıtında doğrudan üzüntü, kızgınlık, utanç gibi bir duyguya işaret etmemekle beraber negatif bir duygudan söz edildiği açıktır. Bu nedenle bu ifade, diğer olumsuz duygular kategorisine kodlanmıştır. Duyguların şiddetine göre sınıflanmasında hiddet öfkeden daha şiddetli iken; moral bozukluğu öfkeden daha az şiddetlidir (Plutchik, 1991). Bu bağlamda olumsuz yönde etkilenme ve kendini önemsiz hissetme gibi duyguların kızgınlık, hüzn gibi duygulardan daha az şiddetli olmasına rağmen bu türden duygulara işaret ettiği düşünülebilir. Ergenlerin bir kısmı da kendilerini kandırılmış hissettiklerini bildirmişlerdir. Bu duygu, içerisinde üzüntü ve/veya utanç duygularını barındıran bir pişmanlığa ve kendini suçlamaya işaret ediyor olabilir. Plutchik'e (1991) göre pişmanlık; üzüntü ve tiksinti duygularının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu türden bir duygu bildiren üç ergenden ikisi kurban, biri karışmayan statüde yer almaktadır. Bu durumda özellikle kurban statüsünde yer alan ergenlerin bu davranışları

yapanlardan tiksindiği ve bu duruma üzüldüğü düşünülebilir. Diğer negatif duygulardan kendini yalnız hissetme, dışlanmış hissetme ve özgüvenin azalması bir arada ele alınarak üzüntü ve/veya utanç duyguları ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmaların oldukça büyük bir kısmında, bu çalışmada negatif duygu olarak kategorilenen duygulardan söz edilmektedir. Oysaki bu çalışmada bazı ergenlerin sanal zorbalık karşısında eğlenme ve mutlu olma gibi pozitif duygular bildirdikleri görülmüştür. Örneklemin tüm zorbalık statülerini temsil eden çok daha geniş bir gruptan oluşması, ergenlerin pozitif duyguları dile getirmesine bir sebep olabilir. Statü açısından değerlendirildiğinde “gülüyorum”, “komik buluyorum” gibi yanıtlar veren ergenlerin 15’i zorba-kurban, 12’si zorba, 2’si kurban ve 51’i karışmayandır. Pozitif duygu bildiren zorba ve zorba-kurbanların nedenlere ilişkin yanıtları incelendiğinde yarısının (n=13) eğlenceli vakit geçirmek, birbirleriyle şakalaşmak ve dalga geçmek gibi sebepler öne sürerek zorbanın duygusal kazanımlarına yönelik atıfta buldukları görülmüştür. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, pozitif duygu belirten zorba ve zorba-kurbanların bu türden bir davranışı şakalaşmak ve keyifli vakit geçirmek için yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu bulgu zorbalık uygulayan bireylerin yaptıkları bu davranışı mantığa bürümek için bu türden bir neden öne sürdükleri önerisine (Smith ve ark., 2004) alternatif olarak bazı zorbaların, yaptıkları bu davranışlar sonucunda herkesin eğlendiği, birbirleriyle şakalaştığı ve kimsenin incinmediği yönünde bir algıları olabileceğini düşündürmektedir. Pozitif duygu bildiren ergenlerin hemen hemen yarısı karışmayan statüde yer almaktadır. Karışmayan statüde yer alan ergenlerin, bu durum karşısında pozitif duygular bildirmeleri de oldukça önemlidir. Bu açıdan karışmayan bireylerin kendileri, doğrudan zorbalığa dahil olmasa bile zorbanın yaptığı davranışlara gülerek, bir biçimde onları desteklediğine yönelik öngörüler ile paralel görünmektedir (örn., Macklem, 2003).

Ergenlerin bir kısmı da duygusal tepkilere yönelik soruya karşılık verme ve ağlama gibi davranışlar bildirmişlerdir. Karşılık verme davranışları dışsallaştırma olarak ele alınmakta; erkeklerin ve daha çok zorbaca davranışlar sergileyenlerin kullandıkları bir davranışsal tepki ve baş etme yöntemi olarak düşünülmektedir (Kristensen ve Smith, 2003; Mynard ve Joseph, 1997; Wolke, Woods, Bloomfiels ve Karstadt, 2000). Benzer biçimde bu çalışmada, zorbaca davranışlar karşısında neler hissettiği sorusuna, kavga

ederek yanıt vereceğini bildiren ergenlerin 5'i zorba, 3'ü zorba-kurban, 3'ü kurban, geri kalanı karışmayan statüde yer almaktadır. Cinsiyet açısından incelendiğinde, literatür bulgularına paralel biçimde karşı saldırıda bulunacağını bildirenlerin yarısından fazlasının erkek ergenler olduğu görülmüştür. Genel anlamda karşı saldırıda bulunma davranışları zorbalıkla mücadelede başarılı olmayan yöntemler olarak ele alınmaktadır (örn., Salmivalli ve ark., 1996). Bireysel görüşme yöntemiyle yapılan bir çalışmada üniversite öğrencilerinin sanal zorbalık davranışları karşısında “kavga ederim”, “kaba yorumlar yapmaya başlarım” gibi yanıtları yargıcılar tarafından öfke olarak nitelendirilmiştir (Hoff ve Mithcell, 2009). Benzer şekilde bu araştırmada yer alan “ben de aynısını yaparım” gibi ifadelerden yola çıkarak bu ergenlerin öfke, sinir ve kızgınlık gibi duygular hissettikleri söylenebilir. Karşılık verme yönünde reaktif tepkiler bildiren ergenlerin baş etmeye yönelik soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde, dörtte birinin beklendiği biçimde yapıcı olmayan yöntemlerden biri olan ‘karşı saldırı’ yönünde yanıtlar verdikleri görülmektedir. Duygusal tepkilere ilişkin soruya “aynısını yaparım”, “karşılık veririm” gibi yanıtlar veren diğer ergenlerin bir kısmının “onlarla konuşmamak” gibi iletişimi durdurmaya, “internette fazla gezmek” gibi internetin bilinçli kullanımına, “bu kişileri engellemek” gibi teknik baş etmeye, “öğretmene söylemek” gibi sosyal destek aramaya yönelik yanıtlar verdikleri ve “kavgalarımızı bitirmek”, “küfürü bırakmak” gibi iletişim kurmaya yönelik önerilerde buldukları görülmektedir. Bu ergenler öfkeyle ilişkili duygular hissederek karşılık verme isteğinde olmalarına rağmen zorbaca davranışları engellemenin en iyi yolunun ne olduğu sorulduğunda yukarıda örneklendirildiği gibi yapıcı yöntemlerden söz etmişlerdir. Bu durumda bu ergenlerin aslında kendileri de karşı saldırı davranışlarının zorbalığı durdurmada başarılı olmadığına yönelik bir farkındalığa sahip oldukları ve bu nedenle yapıcı yöntemlerden söz ettikleri speküle edilebilir.

Araştırmada bazı ergenler belirgin bir duygu yerine bir davranış biçimi olan ‘ağlarım’ gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu türden davranışlar ise literatürde içselleştirme olarak ele alınmakta ve daha çok küçük yaştaki ergenler, kız ergenler ve kurbanlar tarafından daha sıklıkla tercih edilmektedir (örn., Kristensen ve Smith, 2003). Bu çalışmada da ağlarım ifadesini kullanan ergenlerin yalnızca biri kurban olmasına ve hem kız hem erkek ergenler tarafından bildirilmesine rağmen tamamı ilköğretime devam etmektedir. Ancak bir kişinin üzüntü, kızgınlık, utanç gibi farklı duygular karşısında da

ağlayabileceği düşünülduğünde, bu türden ifadelerde bulunan ergenlerin yaşadıkları duyguyu anlamlandırmak oldukça güçtür. Ergenlerin bir kısmı da karşılık verme ve ağlama dışında, bazı davranışlar bildirmişlerdir. Zorbaca davranışlar karşısında ne hissettikleri sorulan ergenler “çektikleri resimleri sildiririm”, “sohbeti kesmek istiyorum”, adresimi ve şifremini değiştiririm” gibi yanıtlar vermişlerdir. Bu yanıtların altında daha çok öfke ve kaygı duyguları olduğu düşünülebilir. Duygular, bireyin karşılaştığı durum hakkındaki değerlendirmesi sonucunda fizyolojik tepkilerle birlikte kendini göstermekte ve bu değerlendirmeye göre bir davranışta bulunmasına yol açmaktadır (Gross ve Thompson, 2007). Duygu düzenlemenin ilk adımının hissedilen duygunun farkında olmak ve onu anlamak olduğu belirtilmektedir (Gratz ve Roemer, 2004). Dolayısıyla karşılık verme, ağlama ve diğer davranışsal tepkiler bildirme eğiliminde olan ergenlerin çoğunlukla psikopatoloji ile ilişkilendirilen duygu düzenleme sorunları yaşadıkları konusunda spekülasyon yapılabilir.

Araştırmada ergenler sanal zorbalık karşısında üzüntü, öfke, utanç, mutluluk gibi duygusal tepkilerin dışında olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilemeyen bazı duygular da bildirmiştir. Nötr duygular temel kategorisine kodlanan acıma, tiksinti, şaşkınlık ve merak, kıskançlık ve ayıplama duyguları farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin acıma duygusunun kurbanı yönelik bir empati duygusu ya da zorbaya yönelik bir aşağılama ifadesi olarak iki farklı yönü olabilir. Bu bağlamda Plutchik’in (1991) sekiz temel duygu kategorisi bu duyguları anlamlandırmamıza katkı sağlayabilir. Buna göre korku, hayret, üzüntü, tiksinti, öfke, umut, sevinç ve kabul edilme duygularının her biri, farklı biçimlerde de olsa çevresel beklentilere uyum yapmamızı sağlamaktadır. Örneğin üzüntünün hayretle birleşmesi hayal kırıklığına yol açar. Öfke ve tiksinti bir araya geldiğinde aşağılama duygusu ortaya çıkar. Buna göre ergenler tarafından “bunu yapan kişilere acıyorum” ifadesi zorbaya yönelik bir aşağılama duygusu olarak ele alınabilir ve bu ergenlerin zorbaya karşı öfke ve tiksinti hissettikleri düşünülebilir. Bu açıklamayla uyumlu biçimde bir kısım ergen de doğrudan “tiksinme” ve “tikinti” ifadelerini kullanmışlardır. Şaşkınlık ve merak duyguları sekiz temel kategoriden hayretle ilişkilendirilebilir. Ancak bu çalışma kapsamında temel bir duygu olarak ele alınmamıştır. Şaşkınlık duygusunun nötr duygular kategorisinde yer almasının sebebi, zorbaca davranışların doğası gereği ergenlerden daha çok üzüntü, kızgınlık gibi olumsuz duygular bildirmelerinin beklenmesidir. Nötr duygular kategorisine kodlanan

bir başka duygu da kıskançlıktır. Kıskançlık duygusu, yukarıda bahsedilen sekiz temel sınıflamada yer almamaktadır. Ayrıca bu çalışma kapsamında zorbalık karşısında ne türden bir kıskançlık hissedilebileceği ile ilgili yorum yapmak oldukça güçtür. Bir diğer nötr duygu zorbaya yönelik olduğu düşünülen ayıplamadır. Bir kişiyi kınama ya da ayıplama, ahlaki bir biçimde aşağılama olarak düşünülebilir. Bu düşünceyle paralel biçimde bir ergen doğrudan “o insanları küçük görüyorum” ifadesini kullanmıştır.

Araştırmada ergenlerin bazı yanıtları “karşılaşmadım”, “bilmiyorum”, “hiçbir şey-etkilemez” “önemsemem, çünkü şakaydı” ve “bir duygu olarak nitelendirilemeyen” alt kategorileri ‘belirgin bir duygunun olmaması’ temel kategorisinde bir araya getirilmiştir. Hiçbir şey-etkilemez yanıtı, daha çok zorbalık tarafından dile getirilmiştir ve beklendiği yönde bir bulgudur. ‘Önemsemem, çünkü şakaydı’ kategorisine kodlanan yanıtlar sayıca daha azdır. Ancak bu kategori hiçbir şey-etkilemez kategorisi ile birlikte ele alınabilir. Bir çalışmada ergenlerin özellikle yüz yüze iletişimde gerçekleşen zorbalık için daha çok kızgınlık, sanal zorbalık içinse daha çok önemsememe bildirdikleri gösterilmiştir (Ortega ve ark., 2009). Sanal ortamda meydana gelen zorbalık davranışlarının önemsenmemesini zorba ve kurban arasında fiziksel bir yakınlık olmamasıyla ve kurbanın gönderilen mesajların herkesin gözü önünde değil de bir anlamda gizli kalmasıyla açıklamışlardır. Aksine bu çalışmada, örneklemin sadece yüzde beşi böyle bir davranış karşısında hiçbir şey hissetmeyeceğini ya da umursamayacağını bildirmiş; binde biri ise “şaka olduğunu bildiğim için hiçbir şey hissetmiyorum” yönünde ifadeler dile getirmiştir. Bu nedenle sanal ortamda meydana gelen bir davranışın gizli kaldığı için ergenleri olumsuz yönde etkilemediği önerisi, bu çalışmanın örneklemini için geçerli bir açıklama olmamaktadır. Yalnızca negatif duygular düşünüldüğünde bile ergenlerin yarısı, sanal ortamda gerçekleşen bir davranış karşısında üzüntü, kızgınlık ve utanç gibi duygular bildirmişlerdir. Ayrıca sanal zorbalığın kişinin internet ve cep telefonuna erişebildiği her yerde ve her zaman meydana gelebilmesi, kolaylıkla kayıt edilebilmesi, çok daha hızlı ve aynı anda çok sayıda kişiye ulaşabilme potansiyeline sahip olması gibi özellikleri mevcuttur (örn., Belsey, 20008; Campbell, 2005). Buna bağlı olarak ergenlerin sanal zorbalık sonucunda hissettiklerinin, en az yüz yüze iletişimde meydana gelen zorbalık kadar olumsuz duygu durumuna yol açtığı görülmektedir.

Araştırmada duygusal tepkilere yönelik soruya neredeyse kurbanların tamamı (% 90); buna karşılık zorbaların yarısından daha azı yanıt vermiştir (%36). Zorbaların çok azının yanıt vermiş olması beklendik bir durumdur. Kurbanların büyük çoğunluğu sanal zorbalık karşısında üzüldüklerini, kızdıklarını ve utandıklarını belirtmişlerdir. Zorbalar bu durum karşısında en fazla sinirleneceklerini düşünmektedirler. Daha sonra ise bu türden davranışları şakalaşmak amacıyla yaptıklarını bildirmeleri ile paralel biçimde, bu durumdan mutlu olduklarını bildirmişlerdir. Zorbaların en sıklıkla bildirdikleri üçüncü kategorinin, bu durumdan etkilenmeme olması da oldukça beklendik bir bulgudur. Zorba-kurbanların duygusal tepkileri ise daha karmaşıktır. Bu grup kurbanlardan daha az sıklıkla olmakla beraber kendi içinde incelendiğinde, bu durum karşısında en fazla üzüleceklerini bildirmişlerdir. Daha sonra ise zorbalara benzer biçimde bu durumdan keyif aldıklarını, mutlu olduklarını belirtmektedirler. Son olarak zorba-kurbanlar üçüncü sırada, hem kurbanlar hem de zorbalardan ilk üç sırada bildirilen, bu duruma kızacaklarını ve sinirleneceklerini ifade etmişlerdir. Bu statüde yer alan ergenler, diğer gruplara göre (sadece kurban ve sadece zorba olan ergenler) daha karmaşık ve yoğun duygular yaşamaktadır. Bu bulgu zorba-kurbanların duygusal problemler açısından en riskli grup olduğu yönündeki bulguları destekler niteliktedir (Arıcak, 2009; Flaspohler ve ark., 2009; Sourander ve ark., 2010; Wolak ve ark., 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b).

4.3.3 Baş Etme Yöntemlerine İlişkin Bulguların Tartışılması

Ergenlerin zorbalığı engellemeye yönelik çözüm yolları sınıflandırılırken stresle baş etme yöntemleri ile ilişkili araştırma bulguları ve kuramsal bilgilerden yararlanılmıştır. Literatürde yaşanan stresin sonucunda yüzleşme ya da kaçma-kaçınma davranışlarından birinin gerçekleştirileceği belirtilmektedir (Lazarus, 2000). Zorbaca davranışlarla karşılaşan ergenler de temelde stresle karşı karşı karşıyadır. Bu bağlamda yüzleşme, kaçma ve kaçınma davranışlarından birini sergilemeleri beklenmektedir. Ayrıca yukarıda tartışılan duygusal tepkilerle bağlantılı olarak hissedilen duygular da sergilenen davranışlara yön verebilmektedir. Örneğin engellenmişlik ve öfke duyguları olaylara saldırganca veya düşmanca yaklaşmamıza, korku ve kaygı duyguları bir şeyden kaçınmamıza yol açarken, mutluluk ve heyecan duyguları olaylara olumlu biçimde

yaklaşma isteği duymamıza sebep olmaktadır (Morris, 2007). Ancak duygular basit yaklaşma veya kaçınma tepkilerinin çok ötesindeki karmaşık davranışları harekete geçirmektedir. Araştırma kapsamında bu karmaşık davranışlar yapıcı (yüzleşme ve uzaklaşma) ve yapıcı olmayan (yaşam alanını daraltarak kaçınma ve karşı saldırı) yöntemler olarak iki temel kategoriye ayrılmıştır. Genel anlamda zorbaca davranışları engellemede yüzleşme ve uzaklaşma davranışları başarılı yöntemler olarak ele alınırken, kavga etme gibi karşı saldırı davranışlarının daha az başarılı yöntemler olduğu öne sürülmektedir (Hunter ve ark., 2004; Naylor ve ark., 2001; Salmivalli ve ark., 1996;).

Ergenlerin yaklaşık beşte biri başarılı yöntemlerden biri olarak düşünülen yüzleşmeyi tercih etmişlerdir. Yüzleşme yönteminin içeriği incelendiğinde ergenlerin en sıklıkla bazı iletişim önerilerinde buldukları görülmektedir. Buna göre ergenler iyi, ahlaklı ve dürüst davranma, şakayı abartmama, barışma, sinirlenmeme, arkadaş canlısı olma gibi davranışlarda bulduklarında, sanal zorbalık davranışlarını durdurabileceklerini düşünmektedirler. Bu davranışların bir kısmı empati kurmak, hoşgörülü olmak, saygılı olmak gibi olumlu sosyal davranışları içerirken bir kısmı da sağlıklı iletişim kurma, sakin olma, güler yüzlü olma gibi daha çok başarılı bir biçimde iletişim sağlamaya ilgili ifadelerdir. Bu türden ifadelerin zorbalık deneyimi olmasını gerektirmeyen, öğrenilmiş bir takım kalıp fikirler olduğu düşünülebilir. İletişime yönelik öneriler sunan 170 ergenin 9'u zorba-kurban, 5'i kurban, 2'si zorba, geri kalanı karışmayan statüde yer almaktadır. Zorbalığın örneklem içindeki genel yaygınlığı dikkate alındığında, iletişim önerilerinin daha çok bu davranışlara karışmayan grup tarafından dile getirildiği söylenebilir. Bu bağlamda karışmayan statüde yer alan ergenlerin zorbaca bir davranışla karşılaştığında nasıl bir şekilde baş edeceği ile ilgili doğrudan bir fikri olmadığı düşünülebilir. Ayrıca ergenlerin her birey gibi olaylara dair çok fazla deneyime dayanmayan, yaşantı yoluyla öğrenmedikleri ve bir kaynağa dayanmayan yargıları mevcuttur. Bu nedenle sanal zorbalık davranışlarını durdurmak için belirgin bir biçimde zorbalıkla ilgisi olmasa da akranlar arasında meydana gelen iletişim sorunlarını çözmeye yönelik bazı fikirler öne sürmüşlerdir.

Ergenlerin en sıklıkla tercih ettikleri ikinci yüzleşme yöntemi internetin güvenli kullanımı ile ilgilidir. Ergenlere göre güvenli sitelere girmek, tanımadığı insanlarla konuşmamak ve interneti bilinçli ve dikkatli kullanmak gibi davranışlar zorbalığı

engellerebilir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar zorbalıkla baş etmede riskleri azaltma (önleyici yöntemler), zorbalıkla aktif biçimde mücadele etme ve bireyleri olumsuz etkilerden koruma olmak üzere üç unsur üzerinde durmaktadırlar (Perren ve ark., 2011). Araştırmacılar geleneksel zorbalığı önlemek için zorbalık karşıtı yöntemler, sosyal yeterlik eğitimi ve okul iklimi gibi konulara yoğunlaşırken, çevrimiçi riskleri azaltmak için ebeveyn izlemesi ve güvenli internet kullanımı üzerinde durmaktadır. Benzer biçimde yukarıda tartışılan iletişime yönelik öneriler ve internetin güvenli kullanımına yönelik çözümler bahsedilen önleyici yöntemlere örnek teşkil edebilir. Diğer yandan yukarıda da tartışıldığı gibi karışmayan statüde yer alan ergenler bu türden bir davranışa maruz kalmadıkları için varsayımlar üzerinden ve diğerlerinin maruz kaldığı zorbalık davranışlarına dair gözlemlerinden yola çıkarak yanıt vermiş olabilirler. Ayrıca “bu duruma maruz kaldığında ne yaptın?” sorusu ile “bu davranışları engellemenin yolu nedir?” sorusuna verilen yanıtlar farklılaşabilir. Dolayısıyla karışmayan ergenler büyük oranda birbirleriyle iyi geçindiklerinde, hoşgörülü yaklaşarak, uygun arkadaşlar edindiklerinde ve internet kullanımında özel bilgilerini paylaşmama, güçlü şifreler koyma, şifrelerini düzenli değiştirme, kimseye şifrelerini söylememe ve tanımadığı kişilerle konuşmama gibi davranışlarına dikkat ettiklerinde zorbaca davranışlarla karşılaşmayacaklarını düşünmektedirler.

Ergenlerin interneti bilinçli bir biçimde kullanmaları kendilerini zorbaca davranışlar da dahil pek çok tehditten koruyabilecektir. Bir çalışmada ergenlerin yarısından daha azı gezdiği sitelerin kaydını silebildiğini, sosyal paylaşım sitelerindeki gizlilik ayarlarını değiştirebildiğini, istenmeyen mesajları nasıl engelleyebileceğini bildiğini ve interneti nasıl güvenle kullanacağına dair bilgileri bulabildiğini bildirmiştir (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Her ne kadar sanal zorbalıkla baş etmede daha az vurgu yapılsa da internetin bilinçli ve dikkatli kullanımı zorbaca davranışlardan korunma açısından oldukça önemlidir. Araştırmada bu yöndeki yanıtların yüzleşme kategorisi içinde en sıklıkla tercih edilen ikinci alt kategori olması ergenlerin interneti güvenli kullanmaya yönelik farkındalığa sahip olduğunu gösteriyor olabilir.

Araştırmada internet kullanımıyla da ilişkili biçimde yüzleşme yöntemi içinde yer alan bir diğer alt kategori yetkiliye bildirmedir. Sanal zorbalık davranışları ile karşılaşıldığında yetkili bir kişiye bildirmek bu türden davranışları engellemenin teknik

bir yolu olarak ele alınabilir. Benzer biçimde bir araştırmada zorbalıkla mücadelede otoriteye bildirme ve anne-baba ve öğretmenden yardım isteme araçsal destek olarak nitelendirilmiştir (Perren ve ark., 2011). Sanal zorbalık karşısında şikayette bulunmayı ya da polise bildirmeyi tercih eden ergenlerin oranı oldukça düşüktür (%1.9). Bu durum ergenlerin zorbaca davranışlarla karşılaştığında hangi birimlere başvuracaklarını bilmediklerini ya da yetkililere bildirmeyi, bu davranışları durdurmanın bir yolu olarak görmediklerini düşündürmektedir. Oysaki günümüzde pek çok internet sitesinde istenmeyen iletiler alındığında, kişiyi şikayet etme olanağı bulunmaktadır. Örneğin bireyler bir sosyal paylaşım sitesinde (facebook) bir kişiyi kendi profillerini göremeyeceği ve kendileriyle iletişime geçemeyeceği şekilde engelleyebilirler. Ayrıca istenmeyen kişileri “bu kişi beni rahatsız ediyor, bu profil bir başkasının adıyla açılmış veya sahte, uygunsuz profil fotoğrafı ve bana tacizde veya zorbalıkta bulunuyor” seçeneklerinden birini işaretleyerek şikayet etmek de mümkündür. Yetkiliye bildirme yöntemi zorbalıkla baş etmenin aktif bir yolu olarak düşünülmeyle birlikte (Perren ve ark., 2011) bu araştırmada ergenler tarafından çok sıklıkla tercih edilen bir yöntem olmamıştır.

Ergenlerin oldukça az bir kısmı da zorbalık davranışlarını durdurmak için birine anlatma yöntemini tercih etmektedir. Bu bulgu ergenlerin cep telefonu veya bilgisayar kullanma ayrıcalıklarını yitireceklerinden korktukları için yaşadıkları sanal zorbalığı ebeveynlerine bildirmedikleri yönündeki bulgularla birlikte düşünülebilir (Hoff ve Mitchell, 2009; Juvonen ve Gross, 2008). Ayrıca bu bulgu okuldaki yetişkinlerin sanal ortamdaki potansiyel riskleri anlamadıkları ve ne yapacaklarını bilmedikleri için müdahale etmek istemedikleri ve bu nedenle ergenlerin okuldaki yetişkinlere bu davranışları bildirmediği yönündeki bulguları bir ölçüde desteklemektedir (Hoff ve Mitchell, 2009). İçerdiği ifadeler açısından değerlendirildiğinde birine anlatma sosyal destek arama davranışı olarak ele alınabilir. Genel anlamda sosyal destek arama arkadaştan, anne-babadan, öğretmenden ya da okul idaresinden yardım istemeyi içermektedir. Ancak örnekleme yer alan ergenlerin hiç biri yaşadıkları sanal zorbalığı arkadaşlarına anlatacaklarını bildirmemişlerdir. Bu durum arkadaşlarını bu türden davranışları engellemek üzere yararlanabilecekleri kaynaklar olarak görmediklerini düşündürmektedir. Oysaki araştırma bulguları ergenlerin yaşadıkları sanal zorbalık gibi olumsuz durumları ebeveynleri yerine arkadaşlarına anlatmayı tercih ettiklerini

göstermektedir (Arıca ve ark., 2008; Dehue ve ark., 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Bu durum ergenlerin arkadaşlarını sanal ortam için daha iyi bir referans olarak görmelerine rağmen sanal zorbalığı engellemek için araçsal bir destek olarak görmediklerini düşündürmektedir.

Ergenlerin birine anlatma kategorisine kodlanan ifadelerinin bir kısmı yardım alma, tavsiye isteme olarak nitelendirilirken, bir kısmı şikayet etme olarak tanımlanabilir. Örneğin “öğretmene söylemek, babama söylerim, olaylar karşısında birilerinin yardımını almak” gibi ifadeler problemle yüzleşmeyi, bu davranışları tek başına engelleyemeyeceğini düşünerek başkalarından yardım aramayı içermektedir. Ancak bazı ifadeler sosyal destek aramadan daha çok birilerine şikayet etme olarak düşünülebilir. Örnek olarak “anne babalarıyla konuşmak, aile ve okul idaresine bildirmek, ailelerine söylemek” gibi ifadeler verilebilir. Buna benzer bir ayırım geleneksel zorbalıkla baş etme yöntemleriyle ilgili bir çalışmada da yer almıştır (Tenenbaum ve ark., 2011). Bireysel görüşme yöntemi uygulanan bu araştırmada bu davranışlarla nasıl baş edileceği ile ilgili tavsiye almaya yönelik ifadeler problem odaklı; kendini daha iyi hissetmek için bir arkadaşıyla paylaşma yönünde yanıtlar ise duygu odaklı baş etme olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda “aileme söylerim” gibi ifadeler problem odaklı, “anne babalarıyla konuşmak” gibi ifadeler duygu odaklı baş etme olarak düşünülebilir. Ancak tüm ifadeler için benzer bir ayırımın yapılabilmesi, ergenlerin bu yanıtları ne türden motivasyonlarla verdiklerinin ortaya çıkarılması ile mümkün olabilir. Bu nedenle bu ifadelerin hepsi ayırt edilmeksizin birine anlatma kategorisine kodlanmıştır. Ayrıca altta yatan neden ne olursa olsun büyüklerden yardım alma yönteminde iki farklı sonuç öngörülebilir. Birincisi öğretmen ve anne-babaların problemi fark ettikten sonraki tutum ve davranışları zorba davranışların engellenmesiyle sonuçlanabilir. İkincisi zorba kişiler şikayet edilmekten dolayı öfke hissedebilir ve belki de dolaylı saldırganlık boyutunda zorbalık uygulamaya devam edebilir, hatta zorbalığın şiddetini arttırabilirler. Bu nedenle sosyal destek arama davranışlarının problemi çözmeye yönelik, başarılı olabilecek bir yüzleşme yöntemi olduğu, ancak sosyal destekte bulunan kişilerin problemi ele alış biçimlerinin zorbalığın engellenmesinde önemli olduğu öngörülebilir. Diğer taraftan Salmivalli ve arkadaşlarının (1996) 12-13 yaş ergenlerle yaptıkları çalışmalarında anne babalarına söylemekle tehdit etmek, öğretmene söylemek, anne-babalarına söylemek gibi

davranışlar çaresiz baş etme olarak ele alınmıştır. Benzer biçimde bu çalışmada birine anlatma yöntemini tercih edenlerin dörtte üçü 12-14 yaş gurubu içerisinde yer alan ilköğretim öğrencileridir. Bazı araştırmacılar küçük yaştaki ergenlerin zorbalık türünden davranışlar karşısında daha savunmasız, internet konusunda daha deneyimsiz olduklarını ve tehditlere daha kolay inanabildiklerini ve bu nedenle daha fazla zorbalığa maruz kaldıklarını düşünmektedirler (Dehue ve ark., 2008; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve ark., 2006). Bu açıdan birine anlatma yönteminin sanal ortamda özellikle henüz etkili baş etme becerilerine sahip olmayan küçük yaştaki ergenler için çaresiz değil, belki de çözüme yönelik ve başarılı bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Yüzleşme yöntemlerinden bir diğeri de durmalarını istemedir. Bazı araştırmalar akran zorbalığını durdurmak için ergenlerin tercih ettikleri ilk üç yöntemden birinin durmalarını istemek olduğunu göstermiştir (Burnukara, 2009; Smith ve ark., 2001). Benzer şekilde bu çalışmada da ergenlerin yüzleşme yöntemleri arasında en sıklıkla tercih ettikleri konuşmak, uyarmak, yanlış olduğunu söylemek, rahatsız olduğunu belirtmek gibi durmalarını isteme davranışları üçüncü sırada yer almıştır. Durmalarını istemek zorbalıkla mücadelede aktif bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Sanal ortamda ise zorbalık davranışları sergileyen bireylerin kim olduklarının bilinip bilinmemesi ve hangi ortamlarda (msn, sohbet odası, sms, e-posta gibi) zorbaca davranışlarla karşılaşıldığı da durmalarını isteme yönteminin etkililiğini değiştirebilir.

Araştırmada uzaklaşma yöntemi teknik baş etme, göz ardı etme ve iletişimi durdurma alt kategorilerini içermektedir. Bir çalışmada geleneksel zorbalıkla baş etmede ilk üç sırada problemi görmezden gelme, durumdan kaçma ve arkadaştan yardım istemenin tercih edildiği gösterilmiştir (Mora-Merchan, 2006). Bu çalışmada da örneklemin yaklaşık % 6'sı göz ardı etme ve iletişimi durdurma yöntemlerinden birini tercih etmiştir. Bazı araştırmacılar zorbayı görmezden gelme ve durmalarını isteme yöntemlerinin kendine güvenerek problem çözme bağlamında ele alınabileceğini düşünmektedirler (Kristensen ve Smith, 2003). Buradan yola çıkarak bu çalışmada yer alan teknik baş etme, göz ardı etme, iletişimi durdurma ve durmalarını isteme yöntemleri kendine güvenerek problem çözme bağlamında ele alınabilir.

Hem okul ortamında hem de sanal ortamda gerçekleşen zorbalık davranışlarının bir arada ele alındığı bir çalışmada “bilgisayarımı kapatırım”, “e-posta adresimi

nickname'mimi değiştiririm", "mesajı büyük birine gösteririm" gibi cevaplar teknik baş etme olarak kategorilenmiştir (Riebel ve ark., 2009). Benzer biçimde bu çalışmada da mesajları/kimlikleri engellemek, e-posta adresini ya da telefon numarasını değiştirmek ve msn'den/siteden ayrılmak gibi ifadeleri içeren yöntemler teknik baş etme kategorisi içinde tanımlanmıştır. Teknik baş etme kaçma yöntemi içinde yer alan yapıcı, problem odaklı ve başarılı yöntemlerden biri olarak ele alınabilir. Sanal zorbalıkla ilişkili bir çalışmada ergenler en fazla zorbaya durmasını söylediklerini, ortamdan uzaklaştıklarını, hiç bir Şey yapmadıklarını, evrimdişi göründüklerini ve aynı Şekilde zorbalık uyguladıklarını bildirmişlerdir (Patchin ve Hinduja, 2006). Benzer biçimde bu çalışmada da iletişim nerileri ve internetin güvenli kullanımı dışarıda bırakıldığında; sırasıyla durmalarını isteme, karşı saldırı, teknik baş etme, iletişimi durdurma ve göz ardı etme ergenlerin en sıklıkla tercih ettikleri yöntemler arasındadır.

Bazı araştırmalarda ergenlerin sanal zorbalıkla baş etmede çoğunlukla kullandıkları yöntemin kişiyi engelleme ve sohbet odalarından uzak durma olduğu belirtilmiştir (Juvonen ve Gross, 2008; Smith ve ark., 2006). Kişiyi engelleme teknik baş etme olarak ele alınabilir. Sohbet odalarından uzak durmanın iki farklı yönü olabilir. Günümüzde sohbet odaları ergenler dâhil çoğu bireye ortak ilgi alanlarının paylaşımı, yeni bilgilere ulaşım, sosyalleşme gibi avantajlar sunmaktadır. Ergenlerin bütün sohbet odalarından, paylaşım sitelerinden uzak durması onların yaşıtları ile sosyalleşmelerini engelleyebilir. Bu nedenle zorbaca davranışlarla karşılaşılan bir sohbet odasından uzak durmak akılcı bir davranış olmakla beraber, tüm sohbet odalarından uzak durmak yaşam alanını daraltarak kaçınmaya örnektir. Bu nedenle bu türden yanıtların ayırt edilmesinin önemli olduğu düşünülmüştür. Örneğin "o siteden üyeliğimi çıkarmak" ifadesi teknik baş etmenin alt kategorisi olan msn'den/siteden ayrılmak yöntemine kodlanmıştır. Bununla birlikte "düzgün sohbet odalarında dolaşmak" ifadesi internetin güvenli kullanımına yönelik bir nlem olarak ele alınmıştır. Öte yandan "hiçbir sohbet odasına girmemek" ifadesi yaşam alanını daraltarak kaçınmaya örnektir. Ergenlerin yaklaşık yüzde  "internete hiç girmemek", "hiçbir paylaşım sitesine ye olmamak", "hiçbir sohbet odasına girmemek" gibi ifadeler kullanmışlar ve bu türden ifadeler yaşam alanını daraltarak kaçınma yöntemi olarak ele alınmıştır.

Yapıcı olmayan yöntemlerden bir diğeri de karşı saldırıya geçmedir. Ergenlerin yüzde beşi zorbalıkla karşılaştıklarında kendileri de bu türden davranışlarda bulunacaklarını bildirmişlerdir. Bir kişinin kendini savunmak amacıyla karşısındakinin saldırganlığına yanıt vermesi, toplumsal normlar açısından kabul görebilmektedir (örn., Baron ve Bryne, 2000). Bir çalışmada genellikle zorbalığı içermeyen herhangi bir durum karşısında gösterilen saldırganlığın, literatürde duygusal baş etme yöntemi olarak değerlendirildiği; ancak kendisine yapılan zorbalık davranışına saldırganlıkla karşılık vermenin duygusal baş etme değil; aktif ama yetersiz bir yöntem olarak ele alınabileceği tartışılmıştır (Riebel, ve ark., 2009). Genel olarak karşı saldırı davranışlarının erkeklerin ve daha çok zorba-kurbanların kullandıkları bir baş etme yöntemi olduğu düşünülmektedir (Keenan ve Shaw, 1997; Kristensen ve Smith, 2003; Mynard ve Joseph, 1997; Wolke ve ark., 2000). Benzer şekilde bu çalışmada karşı saldırı yönünde ifadeler bildirenlerin yarısından fazlası erkek ergenlerdir. Statü açısından incelendiğinde karşı saldırıya geçeceğini bildirenlerin 12'si zorba-kurban, 10'u zorba, 9'u kurban statüsünde yer almaktadır. Diğer kategorilerle karşılaştırıldığında zorbalığa dahil olanların olmayanlardan daha fazla karşı saldırı türünden yanıtlar verdikleri söylenebilir. Dolayısıyla karşı saldırıda bulunma davranışı zorbalığa dahil olan bireylerin kullandıkları başarılı olmayan bir yöntem olarak ele alınabilir. Bir çalışmada hem kız hem de erkek ergenler için karşı saldırı davranışları zorbalığın başlaması ve sürmesiyle ilişkili bulunmuştur (Salmivalli ve ark., 1996). Bu bağlamda zorbalığa zorbalıkla yanıt vermenin bu davranışın devam etmesine yol açacağı ve kurbanları zorba-kurban statüsüne taşıyacağı düşünülmektedir. Bu nedenle karşı saldırı türünden ifadeler yapıcı olmayan yöntemler arasında yer almıştır.

Ergenlerin yaklaşık beşte biri kendilerinin dahil olmadığı birtakım çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Örneğin “bu kötü sitelerin kapatılması”, “böyle kişileri belirleyip facebook’tan çıkarmak”, “o kişileri tespit etmek”, “interneti güvenilir hâle getirmek”, “zararlı siteleri engellemek”, “bu konuda eğitici programlar düzenlemek”, “ailelerin, çocuklarına daha çok ilgi göstermesi”, “rehabilitasyona götürmek” gibi ifadeler yer almaktadır. İnternet yetkililerinin birtakım düzenlemeler yapmasına, aile ve eğitimcilerin bu türden davranışlar sergileyenleri eğitmelerine yönelik ifadelerin oldukça sık dile getirilmesi, örneklemin oldukça büyük bir kısmının karışmayan ergenlerden oluşması belirli ölçüde açıklanabilir. Kendilerinin dahil olmadığı bu

yöntemler de internetin güvenli kullanımı ve iletişim önerilerine benzer biçimde zorbalığı önleyici çözümler olarak ele alınabilir. Kendisinin bir katkısının olmadığı yanıtlar içerisinde, ergenlerin bir kısmı da internet yasası ile ilgili çözümlere dikkat çekmiştir. Son zamanlarda ülkemizde medyada da sıklıkla tartışılan internet filtresi konusu çocuk ve ergenleri sanal zorbalık da dâhil pek çok tehlikeden koruma açısından bir çözüm yolu olarak önerilmektedir. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun [BTK] 04.08.2011 tarihli 'Güvenli İnternet Hizmetine İlişkin Usul ve Esaslar' gündem konulu kararına göre isteyen internet kullanıcıları aile profili ve çocuk profili seçeneklerinden birini tercih edebileceklerdir (BTK, 2011). Konuyla ilgili olarak internetin doğası gereği bireylerin yaratıcılığını kullanıp herkese sunabildiği bir ortamda, bireyleri bu şekilde kısıtlamanın tehlikeli olabileceğine yönelik görüşler mevcuttur (örn., Alternatif Bilişim Derneği, 2011). Bu bağlamda teknolojik engel koymanın, tek başına çocuklar ve gençler için interneti güvenli bir ortam hâline getirmeye yetmeyeceği düşünülmektedir. Bu görüşe göre güvenliğin filtre tarafından sağlandığı düşüncesi, ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımlarıyla ilgilenmemesine yol açabilir. Bu duruma örnek olabilecek nitelikte bir araştırmada, sosyal paylaşım sitesine (Facebook) üyelik sınırı yaşı 13 olmasına rağmen hesabı bulunan çocukların üçte birinin 13 yaşının altında olduğu bulunmuştur. Bu durumda ailelerin çocuklarının bu sitelere üyeliklerini takip etmeleri ve çocuklarıyla internette ne gibi faaliyetlerde buldukları ile ilgili iletişimde bulunmaları gündeme gelmektedir. Aynı araştırmada ebeveynlerin üçte ikisinin internet okur-yazarı olmadığı, yalnızca üçte birinden daha azının çocuklarının ziyaret ettiği internet sayfalarını takip ettiği belirlenmiştir (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi, 2010). Bununla ilişkili olarak bu çalışmanın bulguları da ergenlerin kendi bilgisayar becerilerini özellikle annelerinin bilgisayar becerilerinden daha iyi düzeyde algıladıklarını göstermektedir. Sonuç olarak özellikle küçük yaştaki çocuk ve ergenler internetin bilinçli ve dikkatli kullanımıyla ilgili ailelerin ve eğitimcilerin yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadırlar.

Araştırmada çözümü yok-durdurulamaz şeklinde tanımlanan kategori çaresiz baş etme olarak ele alınabilir. Literatürde çaresiz yaklaşımın daha çok kız ergenler ve kurbanlar tarafından tercih edildiği ortaya konmuştur (Salmivalli ve ark., 1996; Yöndem ve Totan, 2008). Ancak bu araştırmada cinsiyete göre bir farklılık gözlenmemiştir. Bu davranışları engellemenin bir yolu olmadığını düşünen ergenlerin 9'u kurban, 7'si zorba-kurban, 4'ü

zorba statüsünde yer almaktadır. Bu durumda araştırma bulgularına paralel biçimde kurbanlar diğerlerinden daha fazla zorbaca davranışları durdurmanın mümkün olmadığını düşünmektedirler. Ayrıca zorbalığın genel yaygınlığıyla karşılaştırıldığında zorbalığa dahil olanlar diğerlerinden görece daha sıklıkla bu türden davranışları durdurmanın bir yolu olmadığını ifade etmişlerdir.

Ergenlerin bir kısmı da sanal ortamda meydana gelen zorbalık davranışlarını engellemeye gerek olmadığını düşünmektedir. Bu kategoriye kodlanan ifadeler pozitif duygu bildirimini ile paralel biçimde daha çok zorbalara dile getirdiği ifadelerdir. Zorbaca davranışlar sergileyen bireylerin bu davranışları eğlenmek, şakalaşmak gibi birtakım duygusal kazanımlarda bulunmak için yaptıkları, bunun sonucunda mutlu oldukları düşünüldüğünde bu davranışları engellemek için herhangi bir şey yapmayı düşünmemeleri beklendik yönde bir bulgudur.

Son olarak araştırmada ergenlerin zorbalığın nedenleri ve duygusal tepkilerinde olduğu gibi zorbalığı durdurma yolları için de ergenlerin yaklaşık % 5'i karşılaşmadım, bilmiyorum-hiçbir şey ve bir çözüm yolu olarak nitelendirilemeyen yanıtlar bildirmişlerdir.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bugüne dek sanal zorbalığın tanımlanmasına yönelik özellikle başlangıç niteliğindeki çalışmalar, okul ortamında gerçekleşen zorbalık davranışlarından yola çıkılarak yürütülmüştür. Ergenlerin tamamen kendi bildirimlerine dayanarak gerçekleştirilen bu çalışma, sanal ortamda gerçekleşen zorbalığın tanımlanması ve doğasını anlamaya yönelik çalışmalara katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Araştırmada ergenliğin ilk ve orta dönemlerini temsil eden yaş grubunda zorbaca davranışların nedenleri konusunda ergenlerin algıları ve düşünceleri, bu davranışlar karşısında gösterdikleri duygusal tepkiler ve bu davranışları önlemeye ya da baş etmeye yönelik çözüm önerileri ergenlerin kendi bakış açılarından incelenmiştir.

Araştırmanın bulguları özetlenecek olursa, ergenlerin neredeyse yarısı zorbanın duygusal, sosyal, fiziksel kazanımlarını, zorbanın bireysel özelliklerini ve deneyimlerini içeren zorbaya bağlı nedenlerden söz etmiştir. Bir başka deyişle ergenler bu davranışların büyük ölçüde zorba kişilerden kaynaklandığını düşünmektedirler. Daha sonra da bu davranışları anlamlandırma ve açıklamada sırasıyla zorba-kurban ilişkisi, internete bağlı nedenler, kurbanı bağlı nedenler ve kız-erkek ilişkilerinden söz edilmektedir. Ergenlerin küçük de olsa bir kısmının zorbaca davranışların sanal ortamın doğasına yönelik bazı nedenlerden kaynaklandığını düşünmeleri, sanal zorbalığın okul ortamında meydana gelen zorbalıktan farklı motivasyonları olduğunu düşündürmektedir. Ergenler sanal zorbalık karşısında çoğunlukla üzüntü, kızgınlık, utanç, kaygı ve nefret gibi negatif duygular bildirmektedirler. Bunun yanı sıra zorbalığın eğlenmek için yapıldığını düşünen ergenlerin bir kısmı da zorbaca davranışlar karşısında keyif aldıklarını, eğlendiklerini ve mutlu olduklarını bildirmişlerdir. Zorba-kurbanlar ve zorbalar beklendik biçimde ilk iki sırada mutluluk ve sevinç gibi duygulardan söz ederken kurban statüsünde yer alan ergenler ise ilk üç sırada üzüntü, öfke ve utanç duyguları bildirmişlerdir.

Ergenler, bir kısmı zorbaca davranışları durdurmaya bir kısmı bu davranışların gerçekleşmesini önlemeye yönelik olmak üzere daha sıklıkla yapıcı yöntemleri tercih etmişlerdir. Ergenlerin yaklaşık beşte biri zorbaca davranışları durdurmak için ebeveynler, öğretmenler ve yetkili kişiler tarafından sağlanabilecek eğitim verme, yasa ve kurallar koyma gibi kendilerinin dahil olmadığı çözümleri tercih etmiştir. Daha az bir kısmı da internetin güvenli kullanımıyla ve akranlarıyla olan iletişimleriyle ilgili bazı önerilerde bulunmuşlardır. Kendilerinin dahil olmadığı çözümler, iletişim önerileri ve internetin güvenli kullanımı, baş etme yöntemlerinden daha ziyade sanal ortamda gerçekleştirilecek zorbaca davranışlar konusundaki riskleri azaltmaya yönelik önleyici yöntemler olarak ele alınmıştır. Bunların dışında ergenler daha az sıklıkla zorbadan durmasını isteme gibi yüzleşme yöntemlerini, iletişimi durdurma gibi kaçma yöntemlerini ve karşı saldırıya geçme gibi yapıcı olmayan yöntemleri de tercih etmişlerdir. Ayrıca kaçma yöntemleri içerisinde tanımlanan mesajları/kimlikleri engellemek, e-posta adresini ya da telefon numarasını değiştirmek ve msn'den/siteden ayrılmak gibi teknik baş etme yöntemleri, sanal ortama özgü aktif ve başarılı davranışlar olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte hiçbir sohbet odasına ya da sosyal paylaşım sitesine üye olmama gibi yaşam alanını daraltarak kaçınma yönündeki yanıtlar, ergenlere sanal ortamdaki zorbaca davranışlarla aktif bir biçimde nasıl baş edecekleri ile ilgili çözüm yolları sunulmasının önemine işaret etmektedir. Bu bulgular birlikte düşünüldüğünde, ergenlerin okul ortamında ve sanal ortamda gerçekleşen zorbalıkla baş etmede tercihlerinin farklılaşabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda zorbaca davranışlarla mücadele etmede ergenleri, interneti bilinçli ve dikkatli kullanımla ilgili bilgilendirmenin yanı sıra ne türden araçsal destek alabilecekleri ve internetteki yasal düzenlemeler ile ilgili bilgilendirmenin önemine dikkat çekilebilir.

Araştırmanın önemli bir bulgusu ergenlerin zorbaya bağlı nedenleri kurbanla bağlı nedenlerden daha sıklıkla dile getirmiş olmalarıdır. Ergenlerin, bu davranışların zorba kişilerden kaynaklandığını düşünmeleri kültürel bir farklılığa işaret ediyor olabilir. Bu bağlamda örnekleme yer alan ergenlerin kurbanla empati kurmaya daha açık ve zorba kişilere karşı daha olumsuz algılar içerisinde olabilecekleri düşünülmüştür. Bu durum, özellikle örneklemin oldukça büyük bir kısmını oluşturan karışmayan bireylerin zorbalığın sürmesinden daha ziyade bu duruma maruz kalan kişileri koruyucu bir işlevi olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bir başka önemli bulgu olarak zorbalığa dahil

olmayan bazı bireyler, bu davranışların eğlenmek için yapıldığına ve sonucunda herkesin keyifli vakit geçirdiğine inanmaktadır. Bu bulgular birarada düşünüldüğünde, ülkemize özgü önleyici müdahale programlarında, özellikle zorbalığa dahil olmayan bireylere bu davranışların grupça desteklenmemesi ve kurbanı koruyucu yönde akran gücünün harekete geçirilmesi konusunda farkındalık kazandırılabilir. Bu durumun zorbaca davranışların önlenmesi ve maruz kalan bireylerin yaşadıkları olumsuz etkilerin azaltılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulguların yorumlanmasında ve genellenmesinde çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmada sanal ortamda gerçekleşen zorbalığın belirlenmesinde e-posta, cep telefonu, sosyal paylaşım sitesi gibi farklı yollar incelenmemiş ve sanal zorbalık statüleri yalnızca ergenlerin kendi bildirimlerinden hareketle belirlenmiştir. İleride yapılacak olan çalışmalarda farklı kaynaklardan (örn., akran bildirim) alınacak bildirimlerin de dikkate alınması ve sanal ortamda zorbalığa maruz kalma ve uygulama türlerini incelemek için sms, anlık mesajlaşma, e-posta, forum siteleri ve sohbet odaları gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilen zorbalık türlerinin ayrıntılı olarak ele alınması önerilebilir. Ayrıca sanal ortamda gerçekleşen zorbaca davranışların tanıdık bir birey tarafından gerçekleşmesi ile kurbanın tanımadığı biri tarafından gerçekleşmesi farklı türden duygusal ve davranışsal tepkilere yol açabilir. Bu nedenle ileride yapılacak olan çalışmalarda bu türden bir ayrımın da yapılması önerilebilir.

Örneklemin büyük çoğunluğunu karışmayan statüde yer alan ergenlerin oluşturması, araştırmanın bir sınırlılığı olarak ele alınabileceği gibi bu ergenlerin bildirdikleri yanıtların çeşitliliği, açık uçlu sorulara verilen farklı yanıtları anlamlandırmada oldukça iyi bir referans olmuştur. Bu ergenlerin, kendileri bu durumu yaşamadıkları için verdikleri yanıtların hipotetik olduğu düşünülebilir. Bu durumda karışmayanların bir kısmı kendilerinin böyle bir durumu yaşadıklarını düşünerek yanıt vermiş olabileceği gibi bir kısmı da bu durumu deneyimleyen arkadaşlarının yaşantıları (örn., duyguları) ile ilgili tahmin yürütmüş olabilir veya bu durumu yaşayan kişilere yönelik duygu ve düşüncelerini bildirmiş olabilirler. Dolayısıyla ileride odak gruplarla ya da bireysel görüşme yöntemiyle gerçekleştirilecek çalışmalar sözü edilen farklılığının araştırılmasına olanak sağlayabilir.

Her ne kadar araştırmada niteliksel analiz yöntemi uygulanmış olsa da bireysel görüşme yöntemi kullanılmadığı için niteliksel yöntemin sayıltıları tam olarak karşılanmamış olabilir. Öte yandan örneklemin genişliği ve niceliksel verilerin de kullanılmış olmasının bu sınırlılığı bir ölçüde telafi ettiği söylenebilir. Ayrıca verilerin sayıca çokluğu, yüzde hesaplaması gibi bazı nicel bilgilere ulaşma imkanı sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın yöntemi, yalnızca niteliksel değil hem nicel hem nitel verilerin bir arada kullanıldığı birleşik bir yöntem (mixed-method) olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın bir başka sınırlılığı da verilerin, geniş kapsamlı bir projenin bir kısmını oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Ergenlerden, bu çalışma kapsamında ele alınmayan geleneksel zorbalık, okul iklimi, ebeveyn izlemesi ve akran algısı gibi başka birtakım değişkenleri ölçmeye yönelik soruları da tek bir oturumda ve birbirini arkasında cevaplamaları istenmiştir. Dolayısıyla ergenler aynı oturumda hem bu araştırma kapsamında ele alınan açık uçlu sorulara hem de sözü edilen başka değişkenleri ölçmeye yönelik ölçeklere yanıt verme durumunda kalmışlardır. Bu durum ergenlerin açık uçlu sorulara yeterince vakit ayıramamalarına yol açmış ve odaklanmalarını güçleştirmiş olabilir. Sözü edilen sınırlılık, araştırmada açık uçlu sorulara verilen yanıtların oranındaki düşmeyi ve ergenlerin bir kısmının bir ya da iki kelime ile yanıt vermelerini belirli ölçüde açıklayabilir.

Bu araştırmada oluşturulan üç model ergenlerin sanal zorbalığa ilişkin duygu, düşünce ve davranışsal tepkilerini sınıflamada ileriki araştırmalara yol gösterici bir potansiyele sahiptir. İleride farklı yöntemlerle gerçekleştirilecek çalışmalarda (örn., yarı yapılandırılmış görüşme, odak grup çalışmaları, ölçek geliştirme gibi) bu araştırmadan elde edilen modellerin kurulan ilişkiler de dikkate alınarak sınanmasının, hem mevcut bilgi birikimine önemli katkı hem de oluşturulan modellerin geçerliğine destek sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkaç, O. M. (2011). *Online oyunlar üzerinden işlenen suçlar*. Erişim: 26 Aralık 2011, Online Game Security Ağ Sayfası: http://www.bilisimsuclarinedir.com/index.php?option=com_content&view=article&id=168:online-uzerinden-islennen-suclar&catid=38:rokstories-frontpage
- Alternatif Bilişim Derneği (Temmuz 2011). *İnternet kurulu önerileri değerlendirmesi*. Erişim: 1 Aralık 2011, Alternatif Bilişim Derneği Ağ Sayfası: http://www.alternatifbilisim.org/wiki/%C4%B0nternet_Kurulu_%C3%96nerileri_De%C4%9Ferlendirilmesi
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N. ve Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior, 11*(3), 253-261.
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research, 34*, 167-184.
- Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi [EU Kids Online] (2010). *Avrupa çevrimiçi çocuklar araştırma projesi final raporu*. Erişim: 28 Ekim 2011, <http://eukidsonline.metu.edu.tr/>
- Barak, A. (2005). Sexual harassment on the Internet. *Social Science Computer Review, 23*(1), 77-92.
- Barett, L. F., Lane, R. D., Sechrest, L. ve Schwartz, G. E. (2000). Sex Differences in Emotional Awareness. *Personality and Social Psychology Bulletin, 26*(9), 1027-1035. Doi:10.1177/01461672002611001
- Bargh, J. A. ve McKenna, K. Y. A. (2004). The internet and social life. *Annual Review of Psychology, 55*, 573–590.
- Bargh, J. A., McKenna, K. Y. A. ve Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the “true self” on the Internet. *Journal of Social Issues, 58*(1), 33-48.

- Baron R. A. ve Byrne D. (2000). *Social psychology* (9. basım). Needham Heights, Boston: Allyn and Bacon.
- Bayar, Y. (2010). *Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: genellenmiş akran algısının aracı rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bayraktar, F., ve Gün Z. (2007). Incidence and correlates of Internet usage among adolescents in North Cyprus. *CyberPsychology & Behavior*, 10, 191–197.
- Belsey, B. (2008). *Cyberbullying: An emerging threat to the “Always On” generation*. Erişim: 25 Haziran 2010, http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex Roles*, 30(3-4), 177-188.
- BTK [Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu]. (Ağustos 2011). *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu Kararı* (Karar no: 2011/DK-14/410). Erişim: 1 Aralık 2011, BTK Ağ Sayfası: http://www.tk.gov.tr/mevzuat/kurul_kararlari/dosyalar/2011%20DK-14%20410.pdf
- Burnukara, P. (2009). *İlk ve orta ergenlikte geleneksel ve sanal akran zorbalığına ilişkin betimsel bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bütün Ayhan, A., Şimşek, Ş. ve Aral, N. (2009). *Ergenlerin Bilgisayar ve İnternet Kullanma Durumlarının İncelenmesi*. Uluslararası Katılımlı II. Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi , 7-9 Ekim 2009, Bildiri Kitabı, 292-298, Ankara.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15, 68-76.

- Caspi, A., ve Gorsky, P. (2006). Online deception: Prevalence, motivation, and emotion. *CyberPsychology & Behavior*, 9(1), 54-59.
- Causey, D. L. ve Dubow, E. F. (1992). Development of a self-report coping measure for elementary school children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(1), 47-59.
- Chele, G., Chirita, V., Stefanescu, C., Macarie, G. ve Ilinca, M. (2005). The children lost in cyberspace? *Eurocon*, 22, 843-47.
- Coffey, A. ve Atkinson, P. (1996). *Making sense of qualitative data*. London: Sage.
- Cowie, H. (2000). Bystanding or standing by: Gender issues in coping with bullying in English schools. *Aggressive Behavior*, 26, 85-97.
- Cowie, H. (2004). Peer Influences. C. E. Sanders ve G. D. Phye (Ed.) *Bullying Implications For The Classroom*. California: Elsevier Academic Press.
- Crick, N. R. ve Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- David-Ferdon, C. ve Feldman, M. (2007). Electronic Media, violence, and adolescents: An emerging public health problem. *Journal of Adolescent Health*, 41, S1-S5.
- Dehue, F., Bolman, C. ve Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Dey, I. (1993). Creating categories. *Qualitative data analysis*. London: Routledge.
- Donchi, L. ve Moore, S. (2004). It's a boy thing: The role of the internet in young people's psychological wellbeing. *Behaviour Change*, 21(2), 76-89.
- Dowdy, B. ve Kliewer, W. (1998). Dating, parent-adolescent conflict, and behavioral autonomy. *Journal of Youth and Adolescence*, 27, 473-492.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, 27, 31-42.

- Finkelhor, D., Mitchell, K. ve Wolak, J. (2000). *Online victimization: A report on the Nation's Youth*. Erişim: 26 Ocak 2011, <http://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.a.spx?ID=188393>
- Finn, J. ve Banach, M. (2000). Victimization online: The down side of seeking human services for women on the internet. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 243-254.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. ve Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools*, 46(7), 636-649.
- Garner, P. W. ve Lemerise, E. A. (2007). The roles of behavioral adjustment and conceptions of peer and emotions in preschool children's peer victimization. *Development and Psychopathology*, 19, 57-71.
- Gibbs, G.R. (2002). *Qualitative data analysis: explorations with NVivo*. Buckingham: Open University Pres.
- Graham, S. ve Juvonen, J. (1998). Self-blame and peer victimization in middle school: An attributional analysis. *Developmental Psychology*, 34(3), 587-599.
- Gratz, K. L. ve Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41-54.
- Gray, M. R., ve Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct [Elektronik Sürüm]. *Journal of Marriage and Family*, 61(3), 574-587.
- Gross, E. F. (2004). Adolescent internet use: What we expect, what teens report. *Applied Developmental Psychology*, 25, 633-649.
- Gross, J. J. ve Thompson, R. A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. J. J. Gross (Ed.). *Handbook of emotion regulation*. New York: Guilford Press.
- Gültekin, Z. ve Sayıl, M. (2005). Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8(15), 47-61.

- Güvenli Web (Şubat 2010). *Anne-babalar internet konusunda tedirgin*. Erişim: 15 Ekim 2010, Güvenli Web Ağ Sayfası: <http://www.guvenliweb.org.tr/aileler/content/anne-babalar-internet-konusunda-tedirgin>
- Hampel, P., Manhal, S. ve Hayer, T. (2009). Direct and relational bullying among children and adolescents: Coping and psychological adjustment. *School Psychology International*, 30(5), 474-490. Doi:10.1177/0143034309107066
- Harvard Mental Health Letter (2008). *Protecting children and teens from cyber-harm*, 25(1), 4-5.
- Hawker, D. S. J. ve Boulton, M. J. (2000). Twenty years research on peer victimization and psychosocial mal-adjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychiatry and Psychiatry*, 41, 441-455.
- Heirman, W. ve Walrave, M. (2008). Assessing concerns and issues about the mediation of technology in Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 2(2). Erişim: 29 Eylül 2010, <http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2008111401&article=1>
- Hinduja, S. ve Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129 -156.
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665. Doi:10.1108/09578230910981107
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2010). Gender and cyberbullying. S. Shariff ve A. H. Churchill (Ed.). *Truths and myths of cyber-bullying: International perspectives on stakeholder responsibility and children's safety* [Elektronik Sürüm]. New York: Peter Lang Publishing, Inc.
- Hunter, S. C., Boyle, J. M. E. ve Warden, D. (2004). Help seeking amongst child and adolescent victims of peer-aggression and bullying: The influence of school-stage, gender, victimisation, appraisal, and emotion. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 375-390.

- Jones, S. E., Manstead, A. S. R. ve Livingstone A. G. (2011). Ganging up or sticking together? Group processes and children's responses to text-message bullying. *British Journal of Psychology*, 102, 71-96. Doi: 10.1348/000712610X502826
- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Karlier-Soydaş, D. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Keenan, K. ve Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls' early problem behavior. *Psychological bulletin*, 121(1), 95-113.
- Keith, S. ve Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber-world. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224-228.
- Kelley, H. H. ve Michela, J. L. (1980). Attribution theory and research. In M. R. Rosenzweig ve L. W. Porter (Ed.), *Annual Review of Psychology*, 31. [Elektronik Sürüm]. Palo Alto, Calif: Annual Reviews.
- Kelly, B. M., Schwartz, D., Gorman, A. H. ve Nakamoto, J. (2008). Violent victimization in the community and children's subsequent peer rejection: The mediating role of emotion dysregulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 36, 175-185.
- Kochenderfer-Ladd, B. ve Skinner, K. (2002). Children's coping strategies: Moderators of the effects of peer victimization? *Developmental Psychology*, 38(2), 267-278. Doi:10.1037//0012-1649.38.2.267
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. ve Agatson, P. W. (2008). *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.

- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V. ve Crawford, A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58(1), 49-74.
- Kristensen, S. M. ve Smith, P. K. (2003). The use of coping strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims, and not involved, in response to different (hypothetical) types of bullying. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 479-488.
- Kuş, E. (2006). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi: Örnek Program NVivo2 ile Gösterimler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lazarus, R. S. (2000). Toward better research on stress and coping. *American Psychologist*, 55, 665–673.
- Lazarus, R. S. (2006). Emotions and interpersonal relationships: Toward a person centered conceptualization of emotions and coping. *Journal of Personality*, 74(1), 9–46. Doi:10.1111/j.1467-6494.2005.00368.x
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping* [Elektronik Sürüm]. New York, NY: Springer-Verlag.
- LeCompte, M. D. ve Schensul, J. J. (1999). *Ethnographer's toolkit, book 5: Analyzing and interpreting ethnographic data*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Lee, E. ve Leets, L. (2002). Persuasive storytelling by hate groups on online. *American Behavioral Science*, 45, 927-957.
- Leishman, J. (2002). *Cyber-bullying*. Erişim: 26 Aralık 2011, CBC News Online Ağ Sayfası: http://www.cbc.ca/news/background/bullying/cyber_bullying.html
- Lenhart, A. ve Madden, M. (2007). *Teens, privacy & online social networks: How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace*. Erişim: 20 Ocak 2010, http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2007/PIP_Teens_Privacy_SNS_Report_Final.pdf
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 27, 157-170.

- Li, Q. (2007a). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23, 1777-1791.
- Li, Q. (2007b). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
Erişim: 13 Kasım 2010, <http://www.ascilite.org.au/ajet/ajet23/li.html>
- Li, Q. (2008). A cross-cultural comparison of adolescents' experience related to cyberbullying. *Educational Research*, 50(3), 223- 234.
Doi:10.1080/00131880802309333
- Livingstone, S. (2003). Children's use of the internet: Reflections on the emerging research agenda. *New Media And Society*, 5, 147–166.
- Livingstone, S. ve Bober, M. (2004). *UK children go online: surveying the experiences of young people and their parents* [Elektronik Sürüm]. London: LSE Research Online.
- Livingstone, S. ve Helsper, E. (2007) Taking risks when communicating on the internet: The role of offline social-psychological factors in young people's vulnerability to online risks. *Information, Communication and Society*, 10(5), 619-643.
- Macklem, G. L. (2003). *Bullying and teasing: Social power in children's groups*. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Madell, D. ve Muncer, S. (2004). Back from the beach but hanging on the telephone? English adolescents' attitudes and experiences of mobile phones and the internet, *Cyberpsychology and Behavior*, 7(3), 359-367.
- Mesch, G. (2001). Social relationships and internet use among adolescents in Israel, *Social Science Quarterly*, 82(2), 329–339.
- Mestre, J. M., Lopes, P. N., Salovey, P. ve Gil-Olarte, P. (2006). Emotional Intelligence and social and academic adaptation to school. *Psicothema*, 18, 112-117.
- Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (1994). *An expanded source book: qualitative data analysis*. London: Sage Publications.

- Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2008). Are blogs putting youth at risk for online sexual solicitation or harassment? *Child Abuse & Neglect*, 32(2), 277-294.
- Mora-Merchan, J. A. (2006). Coping strategies: Mediators of long-term effects in victims of bullying? *Annuary of Clinical and Health Psychology*, 2, 15-25.
- Morahan-Martin, J. ve Schumacher, P. (2000). Incidence and correlates of pathological internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16, 13-29.
- Morris, C. G. (2007). *Psikolojiyi Anlamak* (B. Ayvaşık ve M. Sayıl, Çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları (2002).
- Mynard, H. ve Joseph, S. (1997). Bully-victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 years-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 51-54.
- Mynard, H. ve Joseph, S. (2000). Development of the multidimensional peer-victimization scale. *Aggressive Behavior*, 26, 169-178.
- Nastasi, B. K. ve Schensul, S. L. (2005). Contributions of qualitative research to the validity of intervention research. *Journal of School Psychology*, 43, 177-195.
- Naylor, P., Cowie, H. ve del Rey, R. (2001). Coping strategies of secondary school children in response to being bullied. *Child Psychology & Psychiatry Review*, 6(3), 114-120.
- Nebil, F. S. (2009). *Küçük Musa'nın ölümü dikkatleri online oyunlar üzerine çevirdi*. Erişim: 26 Aralık 2011, türk.internet.com Ağ Sayfası: <http://www.turk.internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=25563>
- Nordhagen, R., Nielsen, A., Stigum ve Köhler, L. (2005). Parental reported bullying among Nordic children: A population-based study. *Child: Care, Health & Development*, 31(6), 693-701.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.

- Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchan, J. A., Calmaestra, J. ve Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Psychology*, 217(4), 197-204.
- Owens, L., Shute, R. ve Slee, P. (2000). "Guess What I Just Heard!": Indirect Aggression Among Teenage Girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67-83.
- Patchin, J. W. ve Hinduja. S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Perren, S., Alsaker, F., Correia, I., Cowie, H., Roland, E., Austed, G., Smahel, D., Sevcikova, A., Spiel, G., Finsterwald, M., Vollink, T. ve Dehue, F. (2011). *Empirical Findings on Coping with Cyberbullying: Current Knowledge, Limitations and Future Directions* [Bildiri]. Adolescents and social media: Guidelines and coping strategies for cyberbullying, 3rd Workshop on COST IS0801 Friday May 13th 2011, University of Turku, Finland.
- Plutcik (1991). *The Emotions (Revised Edition)* [Elektronik Sürüm]. University Press of America: London.
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575.
- Riebel, J., Jäger, R. S. ve Fischer, U. C. (2009). Cyberbullying in Germany - an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298-314.
- Roth, S. ve Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist*, 41, 813-819. Doi: 10.1037/0003-066X.41.7.813
- Rudolph, K. D., Troop-Gordon, W. ve Granger, D. A. (2011). Individual differences in biological stress responses moderate the contribution of early peer victimization to subsequent depressive symptoms. *Psychopharmacology*, 214, 209-219. Doi:10.1007/s00213-010-1879-7

- Salmivalli, C., Karhunen, J. ve Lagerspetz, K. M. J. (1996). How do the victims respond to bullying? *Aggressive Behavior*, 22, 99-109.
- Slonje, R. ve Smith, P. K. (2008). Cyber-bullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smith, M. B. (1969). *Social Psychology and Human Values* [Elektroinik Sürüm]. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M. ve Tippett, N. (2006). *An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*. Erişim: 1 Eylül 2009, [https://www.warwickshire.gov.uk/Web/corporate/pages.nsf/Links/1301BDA3D993CD7D8025707D002A3372/\\$file/42+ABA+cyberbullying+research.pdf](https://www.warwickshire.gov.uk/Web/corporate/pages.nsf/Links/1301BDA3D993CD7D8025707D002A3372/$file/42+ABA+cyberbullying+research.pdf).
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying, its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376-385.
- Smith, P. K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. ve Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565-581.
- Sourander, A., Klomek, A. B., Ikonen, M., Lindroos, J., Luntamo, T., Koskelainen, M., Ristkari, T. ve Helenius, H. (2010). Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents. *Arch Gen Psychiatry*, 67(7), 720-728.
- Steinberg L. D. (2005). *Adolescence* New York: McGraw Hill.
- Storms, M. D. (1973). Videotape and the attribution process: Reversing actors' and observers' points of view. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 165-175.
- Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. New York: Cambridge University Press.

- Strauss, A. ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. CA: Sage, Thousand Oaks.
- Syts, Y. (2004). *Beyond the schoolyard: Examining electronic bullying among Canadian youth*. Unpublished master's thesis Carleton University, Ottawa, Ontario.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.), USA: Allyn and Bacon.
- Tahiroğlu, A. Y. , elik, G. G., Uzel, M., zcan, N. ve Avcı, A. (2008). Internet use among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(5), 537-543.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. Austin ve S. Worchel (Ed.). *The Social Psychology of Intergroup Relations* (s. 33-47). Monterey, CA: Brooks Cole.
- Tenenbaum, L. S., Varjas, K., Meyers, J. ve Parris, L. (2011). Coping strategies and perceived effectiveness in fourth through eighth grade victims of bullying. *School Psychology International*, 32(3), 263-287. Doi:10.1177/0143034311402309
- Topçu, . (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Topçu, . ve Erdur-Baker, . (2007). Geleneksel akran zorbalığının, siber zorbalığının ve bu iki tip zorbalık türü arasındaki ilişkinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı*. Tokat. (s.255)
- Topçu, ., Erdur-Baker, . ve apa-Aydin Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychology & Behavior*. 11(6), 643-648.
- Totan, T. (2008). *Ergenlerde zorbalığın anne baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

- TÜİK [Türkiye İstatistik Kurumu] (2010). 2010 Yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Sonuçları. *T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni* (Sayı:148). Erişim: 22 Nisan 2011, TÜİK Ağ Sayfası: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=60&ust_id=2
- Uçanok, Z., Karasoy, D. ve Durmuş, E. (2011, Şubat). *Yeni bir akran zorbalığı türü olarak sanal zorbalık: Ergenlerde yaygınlığı ve önemi* (Tübitak-SOBAG, 108K424).
- Vandebosch, H. ve Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.
- Varjas, K., Henrich, C. ve Meyers, J. (2009). Urban Middle School Students' Perceptions of Bullying, Cyberbullying, and School Safety. *Journal of School Violence*, 8, 159–176.
- Varjas, K., Nastasi, B. K., Moore, R. B. ve Jayasena, A. (2005). Using ethnographic methods for development of culture-specific interventions. *Journal of School Psychology*, 43, 241–258. Doi:10.1016/j.jsp.2005.04.006
- Walther, J. B. (1996). Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research*, 23(1), 3-43.
- Weiser, E. B. (2000). Gender differences in internet use patterns and internet application preferences: A two-sample comparison. *CyberPsychology & Behavior*, 3, 167–177.
- Willard, N. (2005). *Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty*. Erişim: 26 Ağustos 2009, http://www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/EducatorsGuide_Cyberbullying.pdf
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress* [Elektronik Sürüm]. Champaign, IL: Research Press.

- Williams, K. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health, 41*, 14-21.
- Wolak, J., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), 51-58.
- Wolke, D., Woods, S., Bloomfield, L. ve Karstadt, L. (2000). The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*(8), 989-1002.
- Ybarra, M. L. (2004). Linkages between depressive symptomatology and internet harassment among young regular internet users. *CyberPsychology & Behavior, 7*(2), 247-257.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004a). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence, 27*(3), 319-336.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004b). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*, 1308-1316.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics, 118*, 1169-1177.
- Ybarra, M. L., Diener-West, M. ve Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health, 41*, 42-50.
- Yöndem, Z. D. ve Totan, T. (2008). Ergenlerde zorbalık ve stresle baş etme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*(3), 28-37.

EKLER

EK 1. Sanal Zorbalık Ölçeği Zorba ve Kurban Formlarının Varimax Rotasyonu Sonrası Faktör Örüntüsü

Madde	Sanal Kurban	Sanal Zorba
İznil olmadan bilgisayarındaki bilgileri (dosya, fotoğraf, messenger konuşma kayıtları vb.) alırlar	.40	.55
İnternette beni kötüleyici/utandırıcı web sayfaları/gruplar oluştururlar	.59	.64
İnternette hakkımda dedikodular/olumsuz söylentiler yayarlar	.56	.67
İnternette fotomontaj fotoğraflarımı kullanarak beni küçük düşürürler	.64	.66
İnternet ortamında tanıştığım kişi(ler) bana zarar verirler	.56	.60
İznil olmadan internet takma adımı(nick'i) kullanırlar	.48	.53
Nedensiz yere beni sohbet odasından atarlar	.73	.65
Beni internette sohbet odasında tehdit ederler	.72	.70
İnternette sohbet odasında paylaştığım bir sırrı veya özel bilgiyi iznil olmadan başkalarıyla paylaşırlar	.70	.63
İnternette sohbet odasında bana ahlaksız şeyler söylerler	.60	.68
İnternette sohbet odasında bana hakaret ederler	.69	.72
Nedensiz yere messenger'a girişimi engellerler	.59	.70
Messenger'da paylaştığım bilgileri iznil olmadan başkalarıyla paylaşırlar	.65	.69
Web kamerası aracılığıyla özel görüşme yaparken başkalarına izlettirirler	.75	.73
Web kameramı bir program aracılığıyla benden habersiz çalıştırırlar	.73	.66
Bir forum sitesinde yazılan yorumlarla alay ederler	.65	.60
Bir forum sitesinde beni nedensiz yere küçük düşürürler	.72	.74
Bir forum sitesinde grup halinde ya da bireysel olarak bana cephe alırlar, dışlarlar	.58	.62
Forum yetkilisi (moderatör ya da admin) nedensiz yere üyeliğimi iptal eder	.63	.65
Elektronik posta aracılığıyla tehdit içeren, utandırıcı, kırıcı mesajlar gönderirler	.68	.71
Elektronik posta adreslerimin şifrelerini ele geçirerek erişimimi engellerler	.66	.67
Elektronik posta adreslerimin şifrelerini ele geçirerek mesajlarıma ulaşırlar	.67	.73
SMS (cep telefonu mesajı) aracılığıyla bana tehdit edici, utandırıcı, kırıcı mesajlar gönderirler	.47	.64
Kameralı cep telefonu ile iznil olmadan utandırıcı fotoğraflarımı çekerler	.59	.63
Kameralı cep telefonu ile iznil olmadan çekilen utandırıcı fotoğraflarımı internet ve/veya cep telefonu aracılığıyla diğer insanlarla paylaşırlar	.56	.56
İnternette karşı taraf cinsiyetini farklı göstererek beni kandırır	.59	.66
Açıklanan toplam varyans	39.42	43.14
Özdeğer	10.25	11.22
Cronbach Alfa	.92	.93

EK 2. Ergenlerin Cep Telefonu, Bilgisayar ve İnternet Kullanma Sürelerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları

Cinsiyet	Sınıf	Cep Telefonu Kullanma Süresi (yıl)			Bilgisayar Kullanma Süresi (yıl)		İnternet Kullanma Süresi (yıl)	
		N	Ort	ss	Ort	ss	Ort	ss
Erkek	6	132	1.32	1.35	5.18	2.22	4.02	2.14
	7	154	2.04	1.67	5.32	2.32	3.96	2.21
	8	157	2.51	1.78	5.50	2.40	4.10	2.07
	9	168	2.89	2.09	5.62	2.79	3.99	2.23
	10	157	3.68	1.99	5.85	2.84	4.19	2.33
	11	160	4.14	2.25	6.84	2.84	4.65	2.70
	12	117	5.08	2.31	6.90	3.26	4.73	2.60
	Toplam	1045	3.07	2.25	5.87	2.74	4.22	2.34
Kız	6	148	1.27	1.51	4.67	2.26	4.08	2.10
	7	154	1.69	1.25	4.33	2.10	3.75	1.89
	8	158	2.42	1.68	5.08	2.54	4.31	2.23
	9	165	2.77	1.93	4.72	2.57	3.76	2.06
	10	202	3.53	2.23	5.45	2.74	4.17	2.18
	11	156	4.29	2.01	5.21	2.79	4.00	2.29
	12	125	4.75	2.14	5.37	3.10	3.96	2.28
	Toplam	1108	2.95	2.19	4.98	2.6	4.01	2.15
Toplam	6	280	1.29	1.44	4.91	2.26	4.05	2.11
	7	308	1.86	1.48	4.82	2.26	3.86	2.05
	8	315	2.46	1.73	5.29	2.48	4.20	2.15
	9	333	2.83	2.01	5.17	2.72	3.88	2.15
	10	359	3.59	2.13	5.63	2.79	4.18	2.24
	11	316	4.21	2.14	6.04	2.93	4.33	2.52
	12	242	4.91	2.22	6.11	3.26	4.33	2.46
	Toplam	2153	3.00	2.22	5.41	2.72	4.11	2.25

EK 3. Ergenlerin İnternet Kullanım Sıklıklarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları

	Sınıf	Ort	ss
Erkek	6	7.53	8.69
	7	7.58	7.36
	8	8.15	9.03
	9	9.00	10.64
	10	9.62	10.69
	11	11.17	12.74
	12	10.48	14.50
	Toplam	9.10	10.79
Kız	6	5.67	6.35
	7	6.24	6.71
	8	7.42	8.24
	9	6.54	6.60
	10	6.96	8.49
	11	6.38	7.03
	12	6.13	7.95
	Toplam	6.50	7.41
Toplam	6	6.54	7.58
	7	6.89	7.06
	8	7.78	8.63
	9	7.76	8.92
	10	8.10	9.58
	11	8.78	10.56
	12	8.26	11.81
	Toplam	7.75	9.28

EK 4. Sanal Zorbalığa Maruz Kalma ve Sanal Zorbalık Uygulama Ortalama Puanlarının Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Sınıf	Cinsiyet	Sanal Zorbalığa Maruz Kalma Toplam Puanı		Sanal Zorbalık Uygulama Toplam Puanı	
		Ort	ss	Ort	ss
6	Erkek	1.33	.53	1.15	.34
	Kız	1.15	.29	1.06	.19
	Toplam	1.23	.42	1.10	.27
7	Erkek	1.21	.37	1.17	.37
	Kız	1.15	.22	1.05	.12
	Toplam	1.18	.30	1.11	.28
8	Erkek	1.22	.38	1.21	.46
	Kız	1.14	.20	1.06	.16
	Toplam	1.18	.30	1.14	.35
9	Erkek	1.16	.28	1.14	.29
	Kız	1.10	.14	1.05	.10
	Toplam	1.13	.22	1.09	.22
10	Erkek	1.12	.21	1.13	.27
	Kız	1.09	.19	1.05	.12
	Toplam	1.10	.20	1.08	.20
11	Erkek	1.18	.29	1.16	.32
	Kız	1.10	.18	1.04	.09
	Toplam	1.14	.25	1.10	.24
12	Erkek	1.18	.43	1.18	.45
	Kız	1.09	.23	1.05	.18
	Toplam	1.14	.35	1.12	.34
Toplam	Erkek	1.20	.36	1.16	.36
	Kız	1.12	.21	1.05	.14
	Toplam	1.16	.30	1.10	.27